

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

Αντικατοπτρισμοί Ταυτότητας στην Ταξιδιωτική Γραφή:
Ιδεολογίες, Έμφυλες Αναπαραστάσεις και Πανοπτισμός

Όνομα: Αικατερίνη Βασιλά

A.M: fti.plic2201

Επιβλέπουσα: Αναστασία Παριανού, Καθηγήτρια

Μέλη εξεταστικής επιτροπής:

Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη, Μέλος ΕΔΙΠ

Σωτήριος Λίβας, Καθηγητής

Κέρκυρα, Σεπτέμβριος 2024

Περίληψη

Η ταξιδιωτική γραφή ως κειμενικό είδος παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για το κοινωνικό και γεωπολιτικό πλαίσιο των ιστορικών περιόδων στις οποίες αναφέρεται. Συνυφαίνει το βίωμα του ταξιδιωτικού συγγραφέα με τα πολιτισμικά αφηγήματα του προορισμού του αλλά και του αναγνώστη του. Διαπλέκει την ατομική ταυτότητα του αφηγητή με τη συλλογική ταυτότητα του κοινού στο οποίο απευθύνεται (Quaireau 2022: 3), προσφέροντας ένα γόνιμο πεδίο για την εξέταση ορισμένων ιδεολογικών ζητημάτων που απασχολούν διαχρονικά τη δυτική σκέψη. Όπως η γλώσσα δεν είναι αθώα (Φραγκουδάκη 1987: 23), έτσι και η ταξιδιωτική γραφή ως προϊόν υποκειμενικής ερμηνείας της ετερότητας (Said 1978: 332) δεν αξιολογείται επιφανειακά ως αποτύπωση του ταξιδιωτικού βιώματος, αλλά ως διαλεκτική πρακτική με ιδεολογική βαρύτητα. Μέσα από ένα οδοιπορικό στη βρετανική ταξιδιωτική λογοτεχνία, η παρούσα βιβλιογραφική ανάλυση ιχνηλατεί την πορεία της ταξιδιωτικής αφήγησης, εξετάζοντας τον λόγο που περιβάλλει την ταξιδιωτική εμπειρία ως δομικό στοιχείο της εκάστοτε κοινωνικο-ιστορικής συγκυρίας. Αναδεικνύονται ζητήματα που αναδύθηκαν από την ταξιδιωτική πρακτική και την κειμενική αποτύπωση της ετερότητας, αποκαλύπτοντας ότι τα ταξιδιωτικά κείμενα συχνά προσφέρουν – ίσως άθελά τους – βαθύτερη γνώση για τον ταξιδιώτη από ό,τι για τον προορισμό του (Hulme & Youngs 2002: 159).

Λέξεις-κλειδιά: ταξιδιωτική λογοτεχνία, ετερότητα, αποικιοκρατικός λόγος, γυναικεία ταξιδιωτική γραφή, έμφυλες αναπαραστάσεις, κριτική ανάλυση λόγου, πανοπτισμός

Abstract

Travel writing as a textual genre provides valuable insights into the social and geopolitical context of the historical periods to which it refers. It intertwines the travel writer's experience with the cultural narratives of their destination and the reader's own cultural framework. Blending the narrator's individual identity with the collective identity of the audience (Quaireau 2022: 3), it creates a fertile ground for examining certain ideological issues that have persistently preoccupied Western thought. In the same way that language is not innocent (Fragoudaki 1987: 23) and never neutral, travel writing, as a product of subjective interpretation of otherness (Said 1978: 332) should be evaluated not merely as an account of the travel experience, but as a dialectical practice with ideological implications. By exploring British travel literature, this analysis traces the development of travel narratives, examining the discourse surrounding the travel experience as a structural element of the socio-historical context in question. Issues emerging from travel practice and textual representations of otherness reveal that travel texts often provide – perhaps unwittingly – deeper insights into the traveller's world than the destination itself (Hulme & Youngs 2002: 159).

Key words: travel literature, otherness, colonial discourse, women's travel writing, gendered representations, critical discourse analysis, panopticism

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	1
1.1	Ταξίδι και αφήγηση.....	1
1.2	Πλαίσιο ανάλυσης.....	2
1.3	Σκοπός της μελέτης – ερωτήματα – δομή.....	4
1.4	Μεθοδολογική προσέγγιση	4
1.5	CDA – εφαρμογή στην ταξιδιωτική γραφή	5
2	Κοινωνικοπολιτικές επιδράσεις στην πρακτική και την αφήγηση του ταξιδιού κατά την πρώιμη εποχή.....	6
2.1	Γνωρίζοντας τον κόσμο και τον εαυτό.....	6
2.2	Πρώιμες μορφές ταξιδιωτικής αφήγησης	7
2.3	Οι ταξιδιώτες του μεσαίωνα – Peregrinatio	9
2.4	Αποτυπώνοντας τον κόσμο σε χαρτί – οδηγίες και οδηγοί.....	12
3	Εθνική ταυτότητα και ετερότητα στην ταξιδιωτική αφήγηση.	15
3.1	Ο ρόλος του ταξιδιού στη διαμόρφωση της προσωπικότητας.....	15
3.2	Το Grand Tour ως ιδεολογική πρακτική	17
3.3	Το Grand Tour του James Boswell	23
3.4	Η αμφισβήτηση του Grand Tour και οι επικρίσεις την εποχή των εξερευνήσεων	30
3.5	Πατριωτισμός και αρρενωπότητα: “The native manliness of our disposition”	32
3.6	Η αντίληψη της ετερότητας και η επαφή με την Ανατολή	35
3.7	Εξερεύνηση και η ρητορική της κυριαρχίας	37
4	Η έμφυλη διάσταση της ταξιδιωτικής γραφής	47
4.1	Γυναίκες, ταξίδια και ταξιδιωτική γραφή	47
4.2	Το κοινωνικό πλαίσιο – Περιορισμοί και προσδοκίες.....	49
4.3	Όψεις της διαλεκτικής πραγματικότητας – Πιέσεις και ρητορικές στρατηγικές	50
4.4	Οι γυναίκες ταξιδιωτικές συγγραφείς στο αποικιοκρατικό πλαίσιο	55
4.5	Οι επιστολές της Lady Mary Wortley Montagu	65
4.6	Γυναίκες ταξιδιωτικές συγγραφείς και το Πανοπτικό του Bentham.....	71
5	Επίλογος	74
	Βιβλιογραφία.....	79
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	91

1 Εισαγωγή

Σε αυτήν την ενότητα περιγράφονται τα βασικά δεδομένα της παρούσας βιβλιογραφικής μελέτης, οριοθετώντας το πεδίο ανάλυσης, καθορίζοντας τους στόχους της και παρουσιάζοντας τη βασική βιβλιογραφία και τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν. Επιπλέον δίνεται μια γενική εικόνα της δομής της και του θέματος στο οποίο εστιάζει κάθε ενότητα.

1.1 Ταξίδι και αφήγηση

Τα ταξίδια και η αφήγησή τους ασκούν διαχρονικά σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση της παγκόσμιας διαπολιτισμικής συνείδησης (Hulme & Youngs 2002: 2). Ταξιδεύοντας και καταγράφοντας την ταξιδιωτική εμπειρία επιτυγχάνεται μεταφορά γνώσης και ιδεών από μία πολιτισμική κοινότητα σε μια άλλη, με αποτέλεσμα να προωθείται η αμοιβαιότητα και οι άνθρωποι να κατανοούν ευκολότερα τις διαφορές και τις ομοιότητες μεταξύ τους (Thompson 2011: 6).

Ωστόσο στην ταξιδιωτική αφήγηση μεσολαβεί η υποκειμενικότητα του περιηγητή (Παριανού 2023: 2). Εφόσον είναι πρακτικά αδύνατον να περιγράψει τα πάντα όπως είναι, οι επιλογές του ως προς το τι θα συμπεριλάβει στην αφήγησή του είναι αναπόφευκτα προσωπικές και αυθαίρετες (Schick 2013: 13). Επίσης, η ταξιδιωτική αφήγηση είναι κατά βάση εθνοκεντρική, διότι ο ταξιδιώτης εξετάζει τις ξένες κοινωνίες μέσα από τη δική του εθνοτική και πολιτισμική οπτική (Schick 2013: 13). Η περιγραφή του ξένου –το οποίο συχνά θεωρείται και υποδεέστερο– γίνεται σχεδόν πάντοτε σε αντιπαραβολή με το γνώριμο, συχνά υπό το πρίσμα στερεοτυπικών αντιλήψεων και από τη θέση του κυρίαρχου δυτικού πολιτισμού (Παριανού 2023: 1, Thompson 2011: 149, 193). Επιπλέον, το αναγνωστικό κοινό φαίνεται να αναζητά αυτή τη σύγκριση (Παριανού 2023: 3), ίσως επειδή μέσα από αυτήν τόσο ο αναγνώστης όσο και ο ταξιδιώτης έχουν την ευκαιρία να αυτοπροσδιοριστούν σε σχέση με τον Άλλον. Πράγματι, η ταυτότητα έχει νόημα μόνο όταν αντιπαραβάλλεται με την ετερότητα: «όταν λέμε ιστορίες για το ποιοι είμαστε, υποδηλώνουμε και ποιοι δεν είμαστε» (Schick 2013: 15). Οι θετικές ιδιότητες που θεωρούμε ότι μας αποδίδονται λαμβάνονται ως νόρμα, ενώ οι ιδιότητες που απορρίπτουμε μπαίνουν στη σφαίρα του εξωτικού (Schick 2013: 15) και αποδίδονται στους Άλλους. Επομένως η ταξιδιωτική αφήγηση δεν αποβλέπει

αποκλειστικά στην ικανοποίηση της «απόδρασης» ή της ανθρωπολογικής και διαπολιτισμικής περιέργειας, αλλά επιδρά καταλυτικά στον σχηματισμό των αναπαραστάσεων του Εαυτού μας σε σχέση με τον Άλλον (Schick 2013: 15). Η ταξιδιωτική γραφή είναι μια «τεχνολογία ταυτότητας», ένα διαλεκτικό μέσο μέσω του οποίου διαμορφώνεται και ανασυγκροτείται η ταυτότητα, ακριβώς επειδή πραγματεύεται απερίφραστα την αντίθεση μεταξύ του Εαυτού μας και του Άλλου – επειδή η ανάλυση του Άλλου επιτρέπει ορισμούς του Εαυτού μας (Schick 2013: 15).

Μελετώντας ένα χρονολογικά συγκεκριμένο φάσμα από τη βρετανική ταξιδιωτική λογοτεχνία, στην παρούσα ανάλυση διερευνάται το κινούν αίτιο του ταξιδιωτικού συγγραφέα και αποκαλύπτονται οι υποκείμενες ιδεολογίες σχετικά με την ατομική και την εθνική ταυτότητα, την ετερότητα, τις σχέσεις κυριαρχίας και τις έμφυλες αναπαραστάσεις, οι οποίες διαμορφώνουν τον ταξιδιωτικό λόγο και διαμορφώνονται από αυτόν. Εξετάζονται ορισμένες ιδεολογικές πτυχές του και αναδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο η γραφή του ταξιδιώτη για τον Άλλον αντηχεί αλλά και διαμορφώνει στοιχεία της δικής του πραγματικότητας.

1.2 Πλαίσιο ανάλυσης

Ιστορικά, η μελέτη αναφέρεται στην εξέλιξη του ταξιδιού και της καταγραφής του, με έμφαση σε κείμενα που γράφτηκαν μεταξύ 17^{ου}-19^{ου} αιώνα. Γεωγραφικά και πολιτισμικά επικεντρώνεται σε κείμενα Βρετανών και Βρετανίδων που ταξίδεψαν εντός του ευρωπαϊκού γεωγραφικού χώρου, στην οθωμανική Ανατολή και στην Αφρική. Οι περιορισμοί αυτοί θεωρήθηκαν απαραίτητοι για τη διαμόρφωση ενός όσο το δυνατόν πιο συνεκτικού και στοχευμένου πλαισίου που να εξυπηρετεί την ανάλυση κειμένων προερχόμενων από ένα ενιαίο πολιτισμικό και ιστορικό περιβάλλον. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται πιο εύκολο να διερευνηθούν οι αφηγηματικές δομές μέσα από το πρίσμα συγκεκριμένης πολιτισμικής παράδοσης και συγκεκριμένων γεω-ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών και να εντοπιστούν οι κοινές ή διαφορετικές πολιτισμικές επιδράσεις, η θεματική σύμπνοια και οι κύριοι προβληματισμοί για ζητήματα που προκύπτουν από τη ρητορική του ταξιδιωτικού βιώματος, όπως π.χ. η αντίληψη της εθνικής ταυτότητας, η σύνδεση της γνώσης με την κυριαρχία, τα φυλετικά και έμφυλα στερεότυπα.

Ο καθορισμός του πλαισίου διευκολύνει επίσης τη μελέτη των συσχετισμών μεταξύ της ταξιδιωτικής γραφής και συγκεκριμένων κοινωνικών και ιστορικών περιστάσεων, όπως η αποικιοκρατική εξάπλωση, η ανάδυση των γυναικών στη δημόσια σφαίρα, αλλά και τον εντοπισμό της διαλεκτικής δυναμικής που αναπτύσσεται στη βρετανική κοινωνία με αφορμή την ταξιδιωτική γραφή. Αυτό επιτρέπει μια βαθύτερη κατανόηση του «γιατί» και του «πώς» οι Βρετανοί ταξιδιώτες αντιλαμβάνονταν και αποτύπωναν κειμενικά τον κόσμο, σε μια περίοδο σημαντικών γεγονότων. Αναλύοντας τον ταξιδιωτικό λόγο φαίνεται ότι τα έργα τους, ακόμα και αυτά που δείχνουν να συνιστούν απλές καταγραφές οπτικών παρατηρήσεων, διαποτίζονταν έντονα από τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και το πνεύμα της εποχής τους. Και αντιστρόφως, λόγω της ευρείας αποδοχής τους από το αναγνωστικό κοινό, συχνά λειτουργούσαν ως μέσα για τη διαμόρφωση και την ενίσχυση συγκεκριμένων ιδεολογιών.

Η επιλογή του γεωγραφικού και ιστορικού πλαισίου βασίστηκε στο εξαιρετικά πλούσιο δείγμα ταξιδιωτικής γραφής από εκπροσώπους μιας από τις ισχυρότερες αποικιοκρατικές δυνάμεις (Mills 1991: 1). Την περίοδο αυτή, η εξερεύνηση, ο έλεγχος ή η προσάρτηση και διοίκηση εδαφών αποτελούσαν την πιο συνηθισμένη σχέση μεταξύ της Βρετανίας και άλλων πολιτισμών (Mills 1991: 1). Τα ταξίδια και η αφήγησή τους ήταν πρακτικές άρρηκτα συνδεδεμένες με την «Αυτοκρατορία όπου ο ήλιος δεν έδυε ποτέ». Πρόκειται λοιπόν για μια εποχή έντονης ταξιδιωτικής δραστηριότητας και κοινωνικών ζυμώσεων στη Βρετανία, τόσο ως προς τη συγκρότηση της αυτοκρατορικής εθνικής ταυτότητας, όσο και τους έμφυλους ρόλους. Τέλος, η άνθιση της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας συμπίπτει με τη Βικτωριανή εποχή, που θεωρήθηκε η χρυσή εποχή της «γυναικείας» ταξιδιωτικής γραφής, σε αντίφαση με τους κοινωνικούς περιορισμούς που έθεταν τη γυναίκα εκτός δημόσιας σφαίρας.

Σταχυολογώντας από το ανεξάντλητο συγγραφικό υλικό της περιόδου, κύριος στόχος είναι να αναπτυχθεί μια κριτική ανάλυση που προσεγγίζει αυτά τα ζητήματα, και να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους η απεικόνιση της ετερότητας λειτουργεί διαχρονικά ως μέσο έκφρασης και διαμόρφωσης ιδεολογιών.

1.3 Σκοπός της μελέτης – ερωτήματα – δομή

Στο κυρίως μέρος της μελέτης (ενότητες 2, 3, 4) επιχειρείται μια ευρεία ανασκόπηση της ταξιδιωτικής αφήγησης, με στόχο την προσέγγιση της ιδεολογικής φόρτισης των ταξιδιωτικών κειμένων και της ρητορικής τους αποτύπωσης.

Στην ενότητα 2 παρουσιάζεται η εξέλιξη της πρακτικής και της καταγραφής του ταξιδιού σε συνάρτηση με τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες. Εξετάζεται επίσης η ρητορική του ταξιδιού στις πρώιμες μορφές της ταξιδιωτικής αφήγησης.

Στην ενότητα 3 διερευνάται η επίδραση της ταξιδιωτικής γραφής στην αντίληψη της εθνικής ταυτότητας των Βρετανών μέσα από διηγήσεις της πρακτικής του Grand Tour και των εξερευνητικών αφηγήσεων. Αποκαλύπτεται η διαλεκτική σχέση της ταξιδιωτικής γραφής με την κοινωνία των αναγνωστών της και αναλύεται η ρητορική του επεκτατισμού μέσω της απεικόνισης της ετερότητας.

Στην ενότητα 4 διερευνάται η έμφυλη διάσταση της ταξιδιωτικής γραφής. Εξετάζονται οι διαλεκτικοί περιορισμοί και πιέσεις που αντιμετώπισαν οι γυναίκες ταξιδιωτικές συγγραφείς, ειδικότερα κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας, καθώς και η επίδραση αυτών των παραγόντων στις αφηγήσεις τους. Επιπλέον, αναλύεται η σχέση της γυναικείας ταξιδιωτικής γραφής με το Πανοπτικό του Jeremy Bentham, όπως αυτή ερμηνεύεται μέσα από την οπτική του Michel Foucault.

Οι ενότητες είναι οργανωμένες χρονολογικά και εξετάζουν τις ιδεολογικές πτυχές που αναδύονται από τα κείμενα, σε συνάρτηση με την κοινωνική και ιστορική πραγματικότητα. Σε κάθε ενότητα παρατίθενται χαρακτηριστικά αποσπάσματα και αναλύονται τα βασικά ευρήματα που προκύπτουν από αυτά.

1.4 Μεθοδολογική προσέγγιση

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια περιγραφική, αφηγηματική ανασκόπηση βιβλιογραφίας, στην οποία συγκεντρώνονται ορισμένα συμπεράσματα ερευνών προκειμένου να αναδειχθεί το θέμα από διάφορες διαστάσεις. Για την ανάπτυξη του θέματος χρησιμοποιήθηκε συγκριτική ανάλυση έργων διακεκριμένων μελετητών της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας σε

συνδυασμό με κριτική εξέταση επιλεγμένων αποσπασμάτων από τα πρωτότυπα ταξιδιωτικά κείμενα. Στόχος ήταν να εντοπιστεί και να αξιολογηθεί η ιδεολογική φόρτιση του ταξιδιωτικού λόγου εντός συγκεκριμένου ιστορικού και πολιτισμικού πλαισίου, εξετάζοντας τη χρήση αφηγηματικών τεχνικών και γλωσσικών μέσων για να αποκαλυφθούν οι υποκείμενες ιδεολογικές προεκτάσεις.

Οι πηγές στις οποίες βασίστηκε η βιβλιογραφική ανασκόπηση αξιολογήθηκαν με βάση τη θεματική τους πληρότητα, το θεωρητικό τους πλαίσιο και τη συνάφεια με τα ερευνητικά ερωτήματα και περιλαμβάνουν έργα μελετητών όπως ο Carl Thompson, η Sara Mills, η Debbie Lisle, η Katherine Turner, ο James Buzard, η Debbie Lisle, ο Peter Hulme, ο Tim Youngs, κ.ά.. Τα αποσπάσματα από τα πρωτότυπα έργα ανακτήθηκαν κυρίως από ηλεκτρονικές πηγές, οι περισσότερες από τις οποίες συμπεριλαμβάνονται στη βιβλιογραφία. Ορισμένοι από τους ταξιδιωτικούς συγγραφείς που έχουν συμπεριληφθεί στην παρούσα μελέτη είναι ο James Boswell, ο Mungo Park, ο Henry Morton Stanley, η Mary Wollstonecraft, η Mary Wortley Montagu, η Mary Kingsley, κ.ά..

1.5 CDA – εφαρμογή στην ταξιδιωτική γραφή

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis – CDA) είναι μια ερευνητική προσέγγιση που αντιμετωπίζει τη χρήση της γλώσσας ως κοινωνική πρακτική (Fairclough & Wodak: 2017: 279) και επιδιώκει να κατανοήσει πώς ο λόγος γίνεται φορέας ιδεολογίας και ενέχεται στις σχέσεις εξουσίας (Fairclough & Wodak 2017: 258). Ο Norman Fairclough, ένας από τους πρώτους μελετητές της κριτικής ανάλυσης λόγου έχει αναλύσει τον τρόπο με τον οποίο ο λόγος συνδέεται με την εξουσία, τη γνώση και την κοινωνία (Fairclough & Wodak 2017). Υποστηρίζει ότι λόγος και κοινωνία συνδέονται με μία αμφίδρομη διαλεκτική σχέση στην οποία ο λόγος δεν είναι απλώς ένα μέσο επικοινωνίας αλλά αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο μέσω του οποίου διαμορφώνονται, διατηρούνται και αμφισβητούνται οι κοινωνικές σχέσεις εξουσίας (Fairclough & Wodak 2017: 273, 280). Συνεπώς οι σχέσεις εξουσίας είναι διαλεκτικές και κατασκευάζονται μέσω του δημόσιου προφορικού ή/και γραπτού λόγου και των προσωπικών αλληλεπιδράσεων.

Σύμφωνα με τον Teun A. van Dijk (2007: 352), επίσης πρωτοπόρο στη μελέτη της κριτικής ανάλυσης λόγου, η CDA εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο ο λόγος αντικατοπτρίζει, αναπαράγει και ενισχύει τις σχέσεις εξουσίας και ανισότητας σε μια κοινωνία, σε επίπεδο πολιτισμού, φύλου, τάξης, εθνικότητας ή φυλής, καθώς και στο πώς μπορεί να τις αμφισβητήσει και να τις μετασχηματίσει. Η κριτική ανάλυση μπορεί να φωτίσει τις δυναμικές της εξουσίας που κυριαρχούν στις αφηγήσεις των ταξιδιωτών και στις αντιλήψεις που δημιουργούνται στο κοινό που διαβάζει τα έργα τους.

Συνολικά, η κριτική ανάλυση λόγου είναι μια χρήσιμη προσέγγιση για τη μελέτη της επίδρασης του λόγου στην παραγωγή και αναπαραγωγή εθνοτικών και φυλετικών ανισοτήτων και των σχέσεων εξουσίας (van Dijk 2007: 361) και συνεπώς διευκολύνει την κατανόηση της ιδεολογικής φόρτισης των ταξιδιωτικών αφηγήσεων για την προσέγγιση των ερωτημάτων της μελέτης. Από τις περίτεχνες περιγραφές της εξωτικής διαφορετικότητας μέχρι τις υποτιμητικές αναφορές ως προς την πνευματική, πολιτισμική, έμφυλη ή και βιολογική κατωτερότητα του Άλλου, ο ταξιδιωτικός λόγος διαχρονικά επηρέασε τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και προώθησε τη δημιουργία αρνητικών αναπαραστάσεων της ετερότητας. Παράλληλα, η πληθώρα ταξιδιωτικών κειμένων που έχουν γραφτεί από εκπροσώπους διαφορετικών πολιτισμών σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες προσφέρει γόνιμο πεδίο για μελλοντική ανάλυση και προβληματισμό στο πλαίσιο της κριτικής ανάλυσης λόγου (van Dijk: 2007: 361).

2 Κοινωνικοπολιτικές επιδράσεις στην πρακτική και την αφήγηση του ταξιδιού κατά την πρώιμη εποχή

2.1 Γνωρίζοντας τον κόσμο και τον εαυτό

Από τις μετακινήσεις των λαών της αρχαιότητας μέχρι τη σύγχρονη εποχή του μαζικού τουρισμού, το ταξίδι αποτελεί ανθρωπολογικό φαινόμενο που εξελίσσεται παράλληλα με την ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού (Hulme & Youngs 2002: 2). Ό,τι γνωρίζουμε για τους άλλους, τους διαφορετικούς πολιτισμούς που αναπτύχθηκαν σε κάθε γωνιά της γης το οφείλουμε στους τολμηρούς ταξιδιώτες της ιστορίας, που κατέγραψαν τις συναρπαστικές εμπειρίες τους και τις μοιράστηκαν με τον υπόλοιπο κόσμο. Με τη μορφή οδηγών,

ημερολογίων, επιστολών ή αφηγήματος (Adams 1983: 43-44), τα περιηγητικά κείμενα αποτελούν πηγή πληροφοριών για τη γεωγραφία, την ιστορία, τα ήθη και τον τρόπο ζωής μακρινών λαών σε μία δεδομένη στιγμή της ιστορίας τους.

Η περιηγητική αφήγηση ωστόσο δεν αφορά μόνο την περιγραφή του άγνωστου τόπου, αλλά εμπεριέχει τη θέαση του κόσμου μέσα από το ιδεολογικό και πολιτισμικό πρίσμα του ταξιδιώτη. Αποτελεί διαχρονική πηγή πληροφόρησης όσον αφορά τη διαμόρφωση πολιτισμικών πεποιθήσεων και παράλληλα συμβάλλει στην ερμηνεία των σχέσεων μεταξύ εθνών και του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται ένας λαός τον άλλον (Καρπούζου 2016: 361). Όπως αποδεικνύεται από την αφθονία ταξιδιωτικών αφηγήσεων, οι ταξιδιώτες αισθάνονταν ανέκαθεν την επιθυμία, την ανάγκη, ή ακόμα και το καθήκον να καταγράψουν και να μεταδώσουν τις εμπειρίες τους από τον ξένο τόπο, παγιώνοντας με αυτόν τον τρόπο την περιηγητική αφήγηση ως συνιστώσα της ταξιδιωτικής πρακτικής (Bohls & Duncan 2005: xiii). Η περιγραφή του ξένου γίνεται κατά βάση σε αντιπαραβολή με το οικείο (Παριανού 2023: 1) και ο ταξιδιώτης συνειδητοποιεί ότι ταξιδεύοντας δεν ανακαλύπτει μόνο άγνωστους τόπους και πολιτισμούς, αλλά και τον εαυτό του.

2.2 Πρώιμες μορφές ταξιδιωτικής αφήγησης

Η νομαδική φύση του ανθρώπου από μόνη της αιτιολογεί τη διαπίστωση ότι το ταξίδι δεν είναι κάτι νέο στην ιστορία του παγκόσμιου πολιτισμού. Το χρονικό της ανθρωπότητας συντίθεται από την εξιστόρηση αλληπάλληλων μετακινήσεων και προσαρμογής σε νέους τόπους εγκατάστασης, κάτι που οδήγησε και στην έννοια της πατρίδας (Leed 1991: 4), του «εδώ» σε αντιπαραβολή με το «αλλού» (Schick 2013: 17). Η μετακίνηση λειτούργησε διαχρονικά ως δύναμη αλλαγής, μετασχηματίζοντας το κοινωνικό τοπίο και την οργάνωση της ανθρώπινης δραστηριότητας, ασκώντας καταλυτική επίδραση στην εξέλιξη του παγκόσμιου πολιτισμού (Leed 1991: 4).

Τα ταξίδια και η αφήγησή τους αναπτύχθηκαν παράλληλα και έγιναν συνυφασμένες πρακτικές (Bohls & Duncan 2005: xiii, Das & Youngs 2019: 1, Hulme & Youngs 2002: 2). Από πολύ νωρίς οι άνθρωποι εξιστορούσαν τα ταξίδια που είχαν κάνει οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους (Thompson 2011: 35). Αρχικά οι ταξιδιωτικές αφηγήσεις εξυπηρετούσαν διάφορους

σκοπούς, όπως η μετάδοση γνώσεων, η ψυχαγωγία αλλά και η διατήρηση της συλλογικής μνήμης των κοινοτήτων (Thompson 2011: 35). Το βέβαιο είναι ότι η ανάγκη και η επιθυμία του ανθρώπου να φτάσει μέχρι εκεί που επέτρεπαν τα μέσα που διέθετε παρήγαγαν πλούτο αφηγήσεων και οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός ξεχωριστού και αυτόνομου είδους γραφής, θρέφοντας τη φαντασία του αναγνώστη και ικανοποιώντας την περιέργειά του για τον άγνωστο κόσμο.

Οι άνθρωποι στην αρχαιότητα ταξίδευαν για διάφορους λόγους: για εμπόριο από την ξηρά ή από τη θάλασσα, για να κάνουν πόλεμο ή για να τον αποφύγουν, για να επισκεφθούν τόπους λατρείας ή για να περιφρουρήσουν και να διοικήσουν τις αυτοκρατορίες του αρχαίου κόσμου (Thompson 2011: 35). Στην ελληνιστική εποχή, με τις στρατιωτικές εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού ευνόησε τα ταξίδια, ενώ την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, χάρη στην Pax Romana οι εμπορικές διαδρομές στον χώρο της Μεσογείου παρέμειναν σχετικά ασφαλείς (Burgess 2019: 19). Αυτή η κινητικότητα άρχισε να αποτυπώνεται σε κείμενα που περιλάμβαναν κυρίως γεωγραφικές ή εθνογραφικές πληροφορίες, ή καταγραφές των λιμανιών και των σημείων αναφοράς, με την μεταξύ τους εκτιμώμενη απόσταση (Burgess 2019: 19, Thompson 2011: 35-36). Ωστόσο, σε αρχαία έργα ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, όπως το Έπος του Γίλγαμές και η Οδύσσεια, ενσωματώνονται επίσης πολιτισμικά στοιχεία από προφορικές παραδόσεις (Thompson 2011: 36, Hulme & Youngs 2002: 2). Η Οδύσσεια του Ομήρου θεωρείται ότι εγκαινιάζει τη δυτική παράδοση της ταξιδιωτικής αφήγησης. Η περιπετειώδης περιπλάνηση του ήρωα, ο νόστος και οι δοκιμασίες στο ταξίδι της επιστροφής συνέθεσαν ένα πρότυπο για την αντίληψη του ταξιδιού ως εμπειρία φυσικής εξερεύνησης αλλά και εσωτερικής αναζήτησης (Leed 1991: 6). Η επιρροή της στην παγκόσμια ταξιδιωτική λογοτεχνία ήταν καθοριστική (Thompson 2011: 35). Πρόκειται για μία από τις πιο διαβασμένες ταξιδιωτικές ιστορίες, η οποία άσκησε καθοριστική επίδραση στην παγκόσμια ταξιδιωτική λογοτεχνία – μυθοπλαστική ή όχι (Thompson 2011: 35).

Από τα πρώτα δείγματα ταξιδιωτικής γραφής ξεχωρίζουν τα έργα ιστορικών και γεωγράφων της κλασσικής εποχής. Ο Ηρόδοτος στις *Ιστορίες* του (περ. 440 π.Χ.) περιλαμβάνει εθνογραφικές περιγραφές των πολιτισμών που επισκέφθηκε, ενώ οι 17 τόμοι των *Γεωγραφικών* του Στράβωνα (περ. τέλη-αρχές 1^{ου} αι. π.Χ.) περιγράφουν τον τότε γνωστό

κόσμο. Η Έλλάδος περιήγησις του Πανσανία (περ. μέσα 2^{ου} αι. μ.Χ.) μοιάζει να προσεγγίζει το πνεύμα ενός σύγχρονου ταξιδιωτικού οδηγού, με αναφορές στα μνημεία και τις τελετουργικές πρακτικές της κλασσικής Ελλάδας. Αυτά τα έργα παρείχαν πολύτιμες πληροφορίες και αποτέλεσαν το έναυσμα για να κατασκευαστούν οι πρώτοι χάρτες (Thompson 2011: 36, Bohls & Duncan 2005: xiv).

Τα πρώιμα ταξιδιωτικά έργα είναι αφηγήσεις κατά κύριο λόγο σε τρίτο πρόσωπο, εξιστορήσεις ταξιδιών που πραγματοποίησε κάποιος άλλος, ή πραγματείες που συγκέντρωναν πληροφορίες από παλαιότερες αναφορές ταξιδιωτών. Αργότερα ωστόσο, η μεσαιωνική πρακτική του προσκυνήματος εισήγαγε την έννοια της ατομικής ταξιδιωτικής εμπειρίας καθώς και της αφηγηματικής δομής στις περιγραφές των ταξιδιών (Das & Youngs 2019: 3).

2.3 Οι ταξιδιώτες του μεσαίωνα – Peregrinatio

Όταν ο Χριστιανισμός έγινε επίσημη θρησκεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι προσκυνητές, ακολουθώντας τα βήματα του Ιησού, δημιούργησαν για αρκετούς αιώνες μια ολόκληρη τουριστική βιομηχανία με προκαθορισμένα δρομολόγια προς τους φημισμένους τόπους λατρείας (Bohls & Duncan 2005: xiv, Leed 1991: 144). Από την πρώιμη χριστιανική εποχή, οι Άγιοι Τόποι αποτέλεσαν τον δημοφιλέστερο προορισμό των προσκυνητών, διαμορφώνοντας μια συγκεκριμένη διαδρομή μέσω Κωνσταντινούπολης και περιοχών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, στην πορεία της οποίας συναντήθηκαν οι πολιτισμοί της Δύσης και της Ανατολής (Leed 1991: 146). Μέχρι το τέλος του 4^{ου} αιώνα, το ρεύμα των προσκυνητών ήταν τόσο δυναμικό που «είχαν ανακαλυφθεί και αναπαραχθεί σε μεγάλες ποσότητες ο σταυρός, τα καρφιά, το καλάμι και το σφουγγάρι με το οποίο έβρεξαν τα χείλη του Χριστού, η λόγχη με την οποία τρύπησαν τα πλευρά του και το ποτήρι του από τον Μυστικό Δείπνο» (Leed 1991: 146, Μτφ: KB).

Τα κειμενικά ίχνη από τα προσκυνηματικά ταξίδια και τις σταυροφορικές εκστρατείες δεν είναι πολλά, καθώς έγιναν σε μια εποχή που ο χριστιανισμός – ως κύρια αν όχι και μοναδική αφορμή για ταξίδι – ήταν πιο διαδεδομένος από ό,τι η ανάγνωση και η γραφή (Campbell 2019: 33). Η πρώτη γνωστή προσκυνηματική αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο γράφτηκε από

γυναίκα, τη μοναχή Αιθερία (ή Εγερία), η οποία στο *Peregrinatio Egeriae* (περ. 385 μ.Χ.) κατέγραψε σε μορφή επιστολικού ημερολογίου που απηύθυνε στην αδελφότητα της μονής της τα σημεία της τεράστιας διαδρομής της από τη Γαλικία προς το Σινά και τα κατά τόπους ήθη, έθιμα και θρησκευτικές πρακτικές (Das & Youngs 2019: 3, Melman 1992: 15, Βουλγαράκη 2016: 14). Η αφηγηματική της δομή δείχνει να αντλεί στοιχεία από τη Βίβλο, που ίσως και να ήταν η κύρια – αν όχι η μοναδική – συγγραφική επιρροή της (Campbell 2019: 36). Δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη θρησκευτική διάσταση του ταξιδιού παρά σε προσωπικές εντυπώσεις, ωστόσο εστιάζει πολύ περισσότερο απ' ό,τι συνηθιζόταν εκείνη την εποχή στο ταξίδι ως προσωπικό βίωμα και στην αίσθηση της ύπαρξης και της ταυτότητας (Thompson 2011: 36-37).

Για τους επόμενους αιώνες, η προσέλευση χριστιανών προσκυνητών στους Αγίους Τόπους αυξήθηκε ραγδαία και μερικές φορές τα προσκυνήματα γίνονταν σε μεγάλη κλίμακα, κάτι στο οποίο πιθανόν να συνέβαλαν οι καταγραφές των προγενέστερων προσκυνητών, που καθιστούσαν το εγχείρημα πιο θελκτικό αλλά και πιο εφικτό. Σε ένα προσκύνημα που οργανώθηκε από Γερμανούς επισκόπους το 1064 λέγεται ότι συμμετείχαν περίπου 7.000 άτομα (Leed 1991: 147). Τα οδοιπορικά των προσκυνητών και οι αναφορές από τις ιερές επιχειρήσεις των Σταυροφόρων του Μεσαίωνα αποτελούν, εκτός των άλλων, πολύτιμα ιστορικά τεκμήρια, καθώς παρέχουν πληροφορίες για τις πόλεις, τις διαδρομές, τον τρόπο ζωής και τις πολιτισμικές και λατρευτικές συνήθειες πολλών λαών της εποχής (Campbell 2019: 39).

Κυρίαρχα αφηγηματικά στοιχεία είναι η προσήλωση στον θρησκευτικό χαρακτήρα του ταξιδιού και οι απρόσωπες περιγραφές, στις οποίες δεν διακρίνεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το φυσικό τοπίο ή για τους άλλους πολιτισμούς, αναδεικνύοντας πτυχές της ιδιάζουσας σύνδεσης του χριστιανού του Μεσαίωνα με τον φυσικό κόσμο (Das & Youngs 2019: 3). Συνολικά ο προσκυνητής δεν καταγράφει σκέψεις ή συναισθήματα, αλλά μόνο τις πληροφορίες εκείνες που θα χρησιμεύσουν στους επόμενους (Thompson 2011: 38). Εξάλλου, σε μια τόσο έντονα χριστιανική εποχή, το υπέρμετρο ενδιαφέρον για τα εγκόσμια θα μπορούσε να ταυτιστεί με το αμάρτημα της περιέργειας (*curiositas*) (Thompson 2011: 38), καθώς είχε γίνει μάλλον ήδη αντιληπτό ότι το ταξίδι εμπίπτει στις πρακτικές που διευρύνουν τον πνευματικό ορίζοντα και κλονίζουν τις πεποιθήσεις. Ωστόσο, ακόμα και οι

πιο αφοσιωμένοι πιστοί δεν είχαν ανοσία στην «εθνογραφική περιέργεια» (Melman 2002: 108).

Μέσα από τις προσκυνηματικές αφηγήσεις αποκαλύπτονται συχνά τα πολυδιάστατα και συχνά αντιφατικά κίνητρα που ωθούσαν τους πιστούς της εποχής σε ένα τόσο παράτολμο εγχείρημα, αφηφώντας τους φυσικούς και ηθικούς κινδύνους που διέτρεχαν (Bohls & Duncan 2005: xiv). Η βαθιά πίστη αναμείχθηκε με το δέλεαρ των εγκόσμιων απολαύσεων, τη γοητεία της περιπλάνησης ή την τάση φυγής από την ενίοτε αλγεινή πραγματικότητα της ζωής τους στην πατρίδα (Bohls & Duncan 2005: xiv). Το ταξίδι λειτούργησε στη συνείδηση του προσκυνητή αφενός ως έκφραση αληθινής πίστης, τρόπος εκπλήρωσης μιας θεϊκής αποστολής ή μέσο εξιλέωσης, και αφετέρου ως πειρασμός, καθώς στην πορεία η επαφή με τον φυσικό κόσμο ίσως και να αποδυνάμωνε την πίστη του. «Ο ταξιδιώτης μπορεί να επέστρεφε μεταμορφωμένος – προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο – ή να μην επέστρεφε καν» (Bohls & Duncan 2005: xiv, Μτφ KB).

Ωστόσο δεν ήταν μόνο προσκυνητές, ή σταυροφόροι οι ταξιδιώτες του Μεσαίωνα. Τολμηροί και φιλόδοξοι άνδρες – και σπάνια μαζί τους οι σύζυγοι ή οι κόρες τους – συμμετείχαν σε ιεραποστολικά ταξίδια, εμπορικές και διπλωματικές αποστολές ή ταξίδευαν ως εξερευνητές θαλασσοπόροι, στρατιώτες, επίδοξοι αποικιστές, κ.λπ. (Thompson 2011: 39). Είναι η εποχή που ο Μάρκο Πόλο επιστρέφει στη Βενετία και διηγείται τις εμπειρίες του από τις εξερευνήσεις του στην Περσία, την Κίνα και την Ινδονησία μεταξύ 1276 και 1291 στο έργο *Il Milione*, που συνέγραψε για λογαριασμό του ο *in da Pisa* (Das & Youngs 2019: 4). Αν και η ακρίβεια των αφηγήσεων αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία (Hulme & Youngs 2002: 3, Kinoshita 2019: 56), ήταν ένα από τα έργα που ενέπνευσαν στη συνέχεια τον Χριστόφορο Κολόμβο να αναζητήσει τον πλούτο της Άπω Ανατολής πλέοντας προς τη Δύση, ανακαλύπτοντας τελικά έναν νέο κόσμο (Hulme & Youngs 2002: 3, Thompson 2011: 40). Τα ταξίδια του Κολόμβου και η ανακάλυψη νέων εδαφών έγινε η αφορμή ώστε να αμφισβητηθούν οι εδραιωμένες αντιλήψεις της αρχαιότητας για το πώς είναι στην πραγματικότητα ο κόσμος, καθιστώντας τα ταξιδιωτικά τεκμήρια ιδιαίτερα πολύτιμα για γεωγράφους, ιστορικούς, χαρτογράφους, αλλά και για εμπόρους, πολιτικούς και όσους άλλους συμμετείχαν στην επέκταση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών (MacLean 2019: 65).

2.4 Αποτυπώνοντας τον κόσμο σε χαρτί – οδηγίες και οδηγοί

Η καταγραφή πληροφοριών αποτέλεσε αναπόσπαστο στοιχείο της ταξιδιωτικής πρακτικής κατά την Εποχή των Ανακαλύψεων, καθώς η ακρίβεια στη χαρτογράφηση ήταν ζωτικής σημασίας για τη ναυσιπλοΐα και την εγκατάσταση αποίκων. Όσοι λάμβαναν μέρος σε τέτοιες αποστολές είχαν συγκεκριμένες οδηγίες για την καταγραφή. Το 1582, ο τοπογράφος Thomas Bavin έλαβε λεπτομερείς οδηγίες από τον Sir Humphrey Gilbert, τον Άγγλο πρωτοπόρο εξερευνητή και επίδοξο αποικιστή της Βόρειας Αμερικής, για να χαρτογραφήσει και να εικονογραφήσει την ανατολική ακτή της άγνωστης ηπείρου (Hulme & Youngs 2002: 3, 17, Probasco 2020: 133, 135, Sherman 2002: 17).

Εκτός όμως από το να αποτυπώσει τις βραχονησίδες, τα βουνά και τα ποτάμια, σημειώνοντας με προκαθορισμένα σύμβολα οτιδήποτε θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως πηγή τροφής ή εμπορεύσιμο αγαθό (Probasco 2020: 135), κλήθηκε ειδικότερα να «σχεδιάσει τις φυσιογνωμίες και τα χαρακτηριστικά των ανδρών και των γυναικών, την ενδυμασία τους και καθώς και οτιδήποτε άλλο διαφορετικό (από εμάς)».

Also sett downe in your plottes the places where any oysters mvstells with pearle or any other shell fishe shalbe founde. [...] Also drawe the figures and shapes of men and women in their apparell as also of their manner of wepons, in every place as you shall finde them differing.

Instructions to be observed by Thomas Bavin, 1582 (Waters 1958: 539 -540)

Όραμα του Gilbert ήταν οι χάρτες που θα σχεδίαζε ο Bavin να του έδιναν στρατηγικό πλεονέκτημα στην κατάκτηση της Αμερικής και να διευκολύνουν τη διασύνδεση της αποικίας που φιλοδοξούσε να ιδρύσει με την πατρίδα του (Probasco 2014: 461, Probasco 2020: 103). Αν και οι χάρτες χάθηκαν στο ταξίδι της επιστροφής στο ναυάγιο του *Delight*, μαζί με τις σημειώσεις και τα περισσότερα μέλη του πληρώματος (Probasco 2020: 103), οι οδηγίες του Gilbert συνέβαλαν στην καθιέρωση της χαρτογραφίας ως θεμελιώδους συνιστώσας του αποικισμού (Probasco 2014: 425, 465-466), ενώ ταυτόχρονα είναι ενδεικτικές της κυρίαρχης και φιλόδοξης οπτικής του εξερευνητή-αποικιστή.

Στις πρώιμες μορφές περιηγητικών κειμένων συγκαταλέγονται και οι οδηγοί που απευθύνονταν σε όποιον σκόπευε να ταξιδέψει, από τους οποίους αντλούμε ενδιαφέρουσες

πληροφορίες για το προφίλ του ταξιδιώτη (Sherman 2002: 21-29). Ο Sir Thomas Palmer, συνέταξε το 1606 έναν τέτοιον οδηγό με τίτλο *An Essay of the Meanes How to Make Our Trauailes, into Forraine Countries, the More Profitable and Honourable*, στον οποίο παραθέτει ό,τι πρέπει να γνωρίζουν και να τηρούν οι ταξιδιώτες πριν την αναχώρηση, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και μετά την επιστροφή στην πατρίδα. Στα λεπτομερή διαγράμματα ροής που επισυνάπτει (Παράρτημα) τους κατατάσσει με κριτήριο αν ταξιδεύουν με τη θέλησή τους, στο πλαίσιο των καθηκόντων τους, ή παρά τη θέλησή τους (*voluntaries, nonvoluntaries, involuntaries*) (Palmer 1606: IA).

Ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια είναι η αναφορά σε όσους δεν μπορούν να ταξιδέψουν (*inhibited*). Έτσι, μαθαίνουμε ότι οι γυναίκες αποκλείονται από τα ταξίδια, λόγω φύλου.

What persons are inhibited trauaile:

- 1, Such as Nature,
 - 1, Infants.
 - 2, Decrepite persons.
- 2, Such as Imperfectiō,
 - 1, Fooles.
 - 2, Madmen.
 - 3, Lunaticke.
- 3, Such as the Sexe,
 - Women.

(Palmer 1606: I.B, βλ. Παράρτημα)

Αναφέρει επίσης ότι κανείς δεν πρέπει να ταξιδεύει για τους δικούς του λόγους, άσκοπα, αλλά κάθε ταξιδιώτης οφείλει να αναλογιστεί με ποιον τρόπο το ταξίδι του θα ωφελήσει την πατρίδα και θα συμβάλει στο κοινό καλό.

The first point is to counsaile and deliberate with themselves, whether they bee mooued with the iust pretence of doing good to the Common weale, [...]

(Palmer 1606: 35)

Τέλος, συμβουλεύει τον ταξιδιώτη να διατηρήσει τη συνείδησή του άσπιλη και να είναι προσεκτικός με τις «ιδιωτικές του υποθέσεις» (Palmer 1606: 50). Το γεγονός ότι αναφέρεται στον σαρκικό πειρασμό ως συνιστώσα του ταξιδιού, προειδοποιώντας για τις επιπτώσεις στη συνείδηση και την ηθική υπόσταση, θα μπορούσε να θεωρηθεί αφενός ένδειξη των κοινωνικών πιέσεων, αφετέρου έμμεση παραδοχή ότι το ταξίδι λειτουργούσε απελευθερωτικά, σε βαθμό που ο ταξιδιώτης, μακριά από το βλέμμα της κοινωνίας του, άγνωστος μεταξύ αγνώστων, διέτρεχε κίνδυνο υπέρβασης των αποδεκτών ορίων.

[...] it is the duetie of all men to [...] haue an eye of diligent watch to their particular affaires [...] for the retention of a sound and holy conscience. [...] let no man loose the raings of his owne lust and fancie amongst strangers, so that he expose himselfe to reproche & scandall.

(Palmer 1606: 50)

Το κείμενο του Palmer αποτελεί δείγμα ενός εξελισσόμενου είδους γραφής της εποχής, που κατατόπιζε τους ταξιδιώτες ως προς την προετοιμασία για το ταξίδι και πώς να καταγράφουν τις παρατηρήσεις τους ώστε να μπορέσουν να τις μετουσιώσουν σε γνώση μετά την επιστροφή τους (Sherman 2002: 30). Αξίζει να σχολιαστεί ότι ο Palmer αναφέρεται σε όσους θα αναχωρούσαν από την Αγγλία, οπότε πιθανόν ως *involuntaries* να εννοεί κυρίως εξόριστους ή καταδίκους, ωστόσο από τη δεκαετία του 1560 και μετά, η πλειονότητα όσων ταξίδευαν παρά τη θέλησή τους ήταν σκλάβοι (Sherman 2002: 35).

Η ταξιδιωτική γραφή της εποχής είναι γεμάτη από ιστορίες αιχμαλώτων, σκλάβων και ναυαγών, ανθρώπων που εξαναγκάστηκαν να μετακινηθούν σε τόπους και υπό συνθήκες που δεν είχαν επιλέξει, δημιουργώντας ορισμένες από τις πιο δημοφιλείς αλλά και οδυνηρές αφηγήσεις της περιόδου (Sherman 2002: 27). Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η αφήγηση της γνωστής ιστορίας του Ροβινσώνα Κρούσου (*Robinson Crusoe*) του Daniel Defoe (1719), η οποία, αν και προϊόν φαντασίας, είναι εμπνευσμένη από την ιστορία ενός πραγματικού ναυαγού (Thompson 2011: 190). Αυτά τα ταξιδιωτικά κείμενα συνθέτουν το χρονικό της πρώιμης εξερεύνησης του κόσμου και ταυτόχρονα αναδεικνύουν τις σκοτεινές πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής. Ωστόσο, τα ταξίδια που κάνουν οι άνθρωποι παρά τη θέλησή τους δεν έχουν λείψει σε καμία περίοδο της ιστορίας, με τους αναρίθμητους

σκλάβους, καταδίκους, εργάτες με συμβόλαια αναγκαστικής εργασίας, και συνεχίζονται ακόμη και στις μέρες μας, με τους πρόσφυγες που εγκαταλείπουν τις πατρίδες τους.

Η ποικιλομορφία της πρώιμης ταξιδιωτικής γραφής ως προς το ύφος, το θεματικό περιεχόμενο και τη λειτουργικότητά της είναι τόσο μεγάλη που δεν επιτρέπει τον ασφαλή χαρακτηρισμό της ως ενιαίο κειμενικό είδος (Sherman 2002: 30). Αναδείχθηκε ιδιαίτερα δημοφιλής στους αναγνώστες της εποχής, ικανοποιώντας τη διαπολιτισμική τους περιέργεια και προσφέροντας γνώσεις και ψυχαγωγία. Παράλληλα, τα ταξιδιωτικά κείμενα συνέβαλαν στην ανάπτυξη σχέσεων με μακρινές χώρες και αποτέλεσαν σπουδαία ιστορικά τεκμήρια όσον αφορά τις αγορές, το δίκτυο των εμπορικών διαδρομών και τους πολιτισμούς της εποχής (Sherman 2002: 19-20, Thompson 2011: 45). Η εξέλιξη της τυπογραφίας ευνόησε την έκδοση και ανατύπωση ταξιδιωτικών αναφορών, ικανοποιώντας το αναγνωστικό κοινό της ακμάζουσας Βρετανίας, η οποία διένυε την πρώτη περίοδο αποικιακής εξάπλωσης (Probasco 2014: 464).

Στην Ευρώπη του 16^{ου}-17^{ου} αιώνα, μια εποχή έντονου εθνικού και γεωστρατηγικού ανταγωνισμού, οι χάρτες και οι ταξιδιωτικές αναφορές απέκτησαν ακόμη μεγαλύτερη αξία (MacLean 2019: 65, 68) και σε ορισμένες περιπτώσεις αντιμετωπίζονταν ως ευαίσθητες εμπορικές ή κρατικές πληροφορίες (Sherman 2002: 30). Διαβάζοντας ταξιδιωτικά κείμενα, ο αναγνώστης ικανοποιεί τη φιλοπερίεργη φύση του για τον κόσμο, για μακρινά μέρη και άγνωστους πολιτισμούς, αλλά κυρίως για τα εξερευνητικά και αποικιστικά επιτεύγματα της πατρίδας του (Sherman 2002: 19-20). Παράλληλα, ίσως επιδιώκει ενδόμυχα να αποκτήσει επίγνωση της θέσης της χώρας του σε σύγκριση με άλλα έθνη (Sherman 2002: 19-20), άρα να αξιολογήσει την εθνική του ταυτότητα σε σύγκριση με τον Άλλον.

3 Εθνική ταυτότητα και ετερότητα στην ταξιδιωτική αφήγηση.

3.1 Ο ρόλος του ταξιδιού στη διαμόρφωση της προσωπικότητας

Οι σχεδόν δύο αιώνες ταξιδιωτικής γραφής από τον 16^ο μέχρι τα τέλη του 17^{ου} αιώνα περιγράφονται συχνά ως η περίοδος κατά την οποία «ο προσκυνητής έδωσε τη σκυτάλη στον έμπορο, τον εξερευνητή και τον φιλόσοφο» (Sherman 2002: 21). Πρωτεύοντα κίνητρα για

τα ριψοκίνδυνα και δαπανηρά εγχειρήματα της Εποχής των Ανακαλύψεων δεν ήταν φυσικά οι ουμανιστικές ανησυχίες ή η εθνολογική περιέργεια, αλλά η συνειδητοποίηση της μοναδικής ευκαιρίας για εδραίωση κύρους, οικειοποίηση πόρων, κατάκτηση και αποικισμό νέων εδαφών καθώς και η εκπλήρωση της εντολής για διάδοση του χριστιανισμού σε όλα τα έθνη (Thompson 2011: 41). Ωστόσο, μαζί με τους εκπροσώπους αυτού του μερκαντιλιστικού ρεύματος άρχισαν να ταξιδεύουν άνθρωποι του πνεύματος και των τεχνών σε αναζήτηση έμπνευσης, ή εύποροι αριστοκράτες για αναψυχή και αξιοποίηση επιχειρηματικών ευκαιριών (Thompson 2011: 41). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα αφενός να πληθαίνουν οι ταξιδιωτικές αφηγήσεις, αφετέρου μέσα από τα γραπτά επιδραστικών λόγιων ταξιδευτών να αναδεικνύονται ολοένα και περισσότερο τα οφέλη του ταξιδιού στην πνευματική εξέλιξη του ατόμου.

Ορίζοντας τα βιώματα ως κυρίαρχο συστατικό της συγκρότησης της ταυτότητας, ο Άγγλος φιλόσοφος John Locke ανέδειξε τον ρόλο του ταξιδιού στη διαμόρφωση της προσωπικότητας (Lipski 2018: 1-2, Thompson 2011: 73). Σύμφωνα με τον Locke, η μάθηση προκύπτει κυρίως από τα βιώματα, μέσω εξωτερικών ερεθισμάτων, συνεπώς η γνώση που μπορεί να προσφέρει το περιβάλλον στο οποίο ζει κανείς είναι πεπερασμένη. Αυτό σημαίνει ότι, για να είναι συνεχής η διαδικασία της μάθησης, πρέπει κανείς να εκτίθεται διαρκώς σε νέες εμπειρίες και ερεθίσματα, καθιστώντας επομένως αναγκαία την αλλαγή σκηνικού (Fussell 1987: 129, Thompson 2011: 46). Με την παραδοχή ότι η απόκτηση γνώσης είναι βιωματική, το ταξίδι απέκτησε αυτομάτως μεγάλη αξία ως παιδαγωγικό μέσο (Buzard 2002: 37). Στο έργο του *Some Thoughts Concerning Education* (1693), το οποίο γνώρισε σημαντική απήχηση στη Βρετανία, ο Locke αφιερώνει ένα εκτενές απόσπασμα για τα οφέλη του ταξιδιού, υποστηρίζοντας ότι ολοκληρώνει όχι μόνο το εκπαιδευτικό έργο, αλλά και τον ίδιο τον άνθρωπο.

[...] Travel is commonly thought to finish the Work and compleat the Gentleman.
[...] Travel into Foreign Countries has great Advantages [...] first Language,
secondly an Improvement in Wisdom and Prudence

(Locke 1693: 253-254)

Διακρίνει δύο σημαντικά πλεονεκτήματα που προσφέρουν τα ταξίδια στο εξωτερικό: την εκμάθηση ξένων γλωσσών και τη βελτίωση της σοφίας και της σύνεσης (Locke 1693: 253-

254). Ο τρόπος με τον οποίο ο στοχαστής συνδέει την έννοια της προόδου σε αυτούς τους τομείς εκφράζει την πεποίθηση ότι τα ταξίδια, πέρα από τις διαπολιτισμικές γνώσεις που προσφέρουν, ενισχύουν την αυτοβελτίωση μέσα από την επαφή με την ετερότητα (Lipski 2018: 2). Όπως γράφει (1693: 318), ο ταξιδιώτης ωφελείται από το «να συναναστρέφεται ανθρώπους με διαφορετική ιδιοσυγκρασία, διαφορετικά ήθη, έθιμα και τρόπους ζωής από τους γείτονές του» (Μτφ: KB).

[...] by seeing Men, and conversing with People of Tempers, Custom and Ways of Living, different from one another, and especially from those of his Parish and Neighbourhood [...]

(Locke 1693: 318)

Η εμπειριστική θεώρηση του Locke οδηγεί στο συμπέρασμα ότι όποιος ταξιδεύει περνάει από μια διαδικασία αλλαγής και μετασχηματισμού, ότι δηλαδή επιστρέφοντας από το ταξίδι, «ο ολοκληρωμένος τζέντλεμαν» θα διαφέρει από τον άνθρωπο που ήταν πριν (Lipski 2018: 2). Έτσι, η ταξιδιωτική εμπειρία και η κειμενική της αναπαράσταση γίνονται πλέον τα μέσα για την εξερεύνηση, τη συγκρότηση και ετεροπροβολή της ταυτότητας του ταξιδιώτη (Lipski 2018: 1). Χάρη στον υψηλό βαθμό αποδοχής του φιλοσοφικού εμπειρισμού στη Βρετανία, μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνα τα ταξίδια θεωρούνταν καθήκον για όποιον επιζητούσε συνειδητά την πνευματική του πρόοδο και την απόκτηση γνώσεων (Buzard 2002: 37, Fussell 1987: 129-130, Thompson 2011: 46).

3.2 Το Grand Tour ως ιδεολογική πρακτική

Στον απόηχο της φιλοσοφίας του Locke και της επιστημονικής επανάστασης του Γαλιλαίου και του Νεύτωνα, η αποικιοκρατική εξάπλωση και η πρόοδος στα μέσα μεταφορών ευνόησαν τις μετακινήσεις, με αποτέλεσμα οι ροές των ταξιδιωτών να αυξηθούν κατακόρυφα (Buzard 2002: 37, Leask 2019: 93). Επιπλέον, με την αναγνώριση των ευεργετημάτων τους, τα ταξίδια άρχισαν να αποκτούν παιδαγωγικό, ψυχαγωγικό και κοσμικό χαρακτήρα. Υπό την επίδραση των ιδεών της Αναγέννησης, ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα (Bohls & Duncan 2005: 3) γόννοι των κυρίαρχων τάξεων, κυρίως Βρετανοί, είχαν αρχίσει να οργανώνουν περιηγήσεις στην ηπειρωτική Ευρώπη, με σκοπό να βρεθούν στην

πηγή της κλασσικής παιδείας και των επιτευγμάτων της αρχαιότητας, να διευρύνουν τη μόρφωσή τους, να καλλιεργήσουν την αισθητική τους με επισκέψεις σε πόλεις και φημισμένα μνημεία – κυρίως της Ιταλίας και της Γαλλίας – να συναναστραφούν με φωτισμένους λόγιους και να γνωρίσουν από κοντά ξένους πολιτισμούς, τις γλώσσες και τον τρόπο ζωής τους (Buzard 2002: 38, Thompson 2011: 44). Αυτή η πρακτική εξελίχθηκε στο περίφημο Grand Tour, το οποίο σταδιακά καθιερώθηκε ως ένα σύγχρονο κοσμικό προσκύνημα, σαν ένα παιδαγωγικό και κοινωνικό τελετουργικό μετάβασης στην ωριμότητα, που είχε στόχο να προετοιμάσει τους νέους της βρετανικής ελίτ να αναλάβουν τα αξιώματα που προορίζονταν γι' αυτούς (Buzard 2002: 38, Thompson 2011: 174).

Όταν ο όρος πρωτοεμφανίστηκε στο έργο του Ρωμαιοκαθολικού ιερέα Richard Lassels στο *The Voyage of Italy, or a Compleat Journey through Italy* (1670), το ταξίδι στην ηπειρωτική Ευρώπη ήταν ήδη μια δημοφιλής πρακτική για τους νεαρούς αριστοκράτες, με προκαθορισμένα δρομολόγια και επισκέψεις σε εμβληματικά μνημεία του κλασσικού πολιτισμού (Bohls & Duncan 2005: 3, Lipski 2018: 3).

Travelling brings a man a world of particular profits. [...] It makes a wiseman much the wiser by making him see the good and the bad in others. [...] It makes him welcome home again to his neighbours sought after by his betters and listened unto with admiration by his inferiours. It makes him sit still in his old age with satisfaction, and travel over the world again I this chair and bed, by discourse and thoughts. [...] no man understands Livy and Caesar, Guicciardin and Monluc like him, who hath made exactly the Grand Tour of France, and the Giro of Italy.

(Lassels 1670: 'A Preface to the Reader, concerning Travelling', χωρίς αρίθμηση σελίδων)

Οι ταξιδιώτες και η συνοδεία τους ακολουθούσαν συνήθως τη διαδρομή που κατέγραψε ο Thomas Nugent στον οδηγό του *The Grand Tour* (1749) και περιλάμβανε τον διάπλου της Μάγχης, μετάβαση από το Καλαί στο Παρίσι και στη συνέχεια προς τη βόρεια Ιταλία, είτε μέσω θαλάσσης αποπλέοντας από τη Νίκαια (όπως έκανε ο Tobias Smollett), ή διασχίζοντας τις Άλπεις (όπως έκανε ο James Boswell), με προορισμό τη Ρώμη, τη Φλωρεντία, τη Βενετία και επισκέψεις στη Γερμανία, την Ολλανδία, την Ελβετία, κ.α. (Bohls & Duncan 2005: 4).

Το βιβλίο του Joseph Addison *Remarks on Several Parts of Italy* (1705) είχε επικρατήσει για πολλά χρόνια ως το απόλυτο ταξιδιωτικό εγχειρίδιο για όσους είχαν την πρόθεση να επισκεφθούν τα αξιοθέατα του ρωμαϊκού κόσμου (Bohls & Duncan 2005: 5, Thompson 2011: 101). Επιδεικνύοντας την κλασσική του παιδεία, προσόν που κατεξοχήν χαρακτήριζε τη βρετανική αριστοκρατία της εποχής, ο Addison εστιάζει περισσότερο στην οπτική περιγραφή των εικόνων, συχνά παραθέτοντας επίμαχα αποσπάσματα Λατίνων λογίων, καθώς και στη σύγκριση του ένδοξου παρελθόντος με το θλιβερό παρόν του τόπου, ενώ δεν αναφέρεται σε πρόσωπα που συναντά ή σε προσωπικές του σκέψεις, με αποτέλεσμα σχεδόν να μη γίνεται αντιληπτή η παρουσία του ταξιδιώτη στην ίδια του την αφήγηση (Bohls & Duncan 2005: xv, 5, Thompson 2011: 101, 104, Turner 2001: 37).

I have taken care particularly to consider the several passages of the ancient Poets, which have any relation to the places or curiosities that I met with; for before I entered on my voyage I took care to refresh my memory among the Classic Authors, and to make such collections out of them as I might afterwards have occasion for. I must confess it was not one of the least entertainments that I met with in travelling, to examine these several Descriptions, as it were, upon the spot, and to compare the natural face of the country with the Landskips that the Poets have given us of it.

(Addison 1767: 3-4)

In my way from Rome to Naples I found nothing so remarkable as the beauty of the country, and the extreme poverty of its inhabitants [...] one can scarce imagine how so plentiful a soil should become so miserably unpeopled in comparison of what it once was.

(Addison 1767: 112)

Ακολουθώντας τα ίχνη της ρωμαϊκής εποχής, η αφήγησή του δημιουργεί την αίσθηση ότι η σύγχρονη Ιταλία είναι μια χώρα χωρίς ζωή, σαν ερειπωμένο σκηνικό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και ότι το ταξίδι του δεν γίνεται μόνο στον χώρο αλλά και στον χρόνο. Οι αναπαραστάσεις του από τα μέρη που επισκέφθηκε είναι σχεδόν ταυτόσημες με εκείνες της λατινικής γραμματείας, σε βαθμό που επικρίθηκε ότι «ταξίδεψε στη ρωμαϊκή ποίηση και όχι στην Ιταλία» (Buzard 2002: 40, Thompson 2011: 101, Turner 2001: 37 Μτφ: KB)

Mr. Addison travelled through the poets, and not through Italy; for all his ideas are borrowed from the descriptions, and not from the reality. He saw places as they were, not as they are.

Horace Walpole's Correspondence. Letter to Richard West, 2 October 1740 (Walpole 1948: 231)

Ωστόσο, αυτή η αφηγηματική συστολή και η προσήλωση στα κλασσικά κείμενα ίσως θα πρέπει να αποδοθεί στην πρόθεσή του να προσδώσει αξιοπιστία στις περιγραφές του (Thompson 2011: 103). Πράγματι, πρωταρχικό μέλημα των ταξιδιωτικών συγγραφέων περίπου μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ήταν να καταγράψουν έγκυρες και χρηστικές πληροφορίες, και η περίσσια αναφορά σε προσωπικές εντυπώσεις θα μπορούσε να εκληφθεί ως αλαζονεία, ματαιοδοξία (Thompson 2011: 104) ή, στην καλύτερη περίπτωση, λογοτεχνική ελαφρότητα.

Ένα άλλο ενδιαφέρον απόσπασμα που εγκωμιάζει την πρακτική του Grand Tour είναι τα λόγια του Samuel Johnson, ο οποίος το 1776 είπε πως «όποιος δεν έχει επισκεφθεί την Ιταλία έχει μια μόνιμη αίσθηση κατωτερότητας, επειδή δεν έχει δει αυτό που κάθε άνθρωπος πρέπει να δει» (Boswell 1791: vol.2: 61, Μτφ: KB).

A man who has not been to Italy is always conscious of an inferiority, from his not having seen what it is expected a man should see. The grand object of travelling is to see the shores of the Mediterranean. On those shores were the four great empires of the world; the Assyrian, the Persian, the Grecian, and the Roman. — All our religion, almost all our law, almost all our arts, almost all that sets us above savages, has come to us from the shores of the Mediterranean.

(Boswell 1791: vol.2 61).

Το Grand Tour θεωρείται ότι εξελίχθηκε ως ιδεολογική πρακτική και δεν ήταν απλώς ένα ταξίδι αναψυχής για προνομιούχους νέους. Πέρα από τον παιδαγωγικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα του, μια άλλη πτυχή του ήταν να διαπλάσει την κοσμοθεωρία, τη διαπολιτισμική αντίληψη και τα αισθητικά πρότυπα των νεαρών Βρετανών μέσα από την επαφή τους με τον πολιτισμό και την πνευματική και αριστοκρατική ελίτ της ηπειρωτικής Ευρώπης (Buzard 2002: 38). Παράλληλα, λειτούργησε ως μέσο κοινωνικής καταξίωσης, καθώς η συμμετοχή

σε τέτοια ταξίδια επιβεβαίωνε την ανώτερη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία (Buzard 2002: 38). Μια άλλη ιδεολογική προέκταση του Grand Tour είναι ότι αποτελούσε έμφυλη πρακτική, καθώς προοριζόταν αποκλειστικά για τους άρρενες της αριστοκρατίας που λάμβαναν ανώτερη μόρφωση. Οι αδερφές τους άρχισαν να τους ακολουθούν λίγο πριν μπει ο 19^{ος} αιώνας (Fraisie 1993: 468).

Όταν με τη Συνθήκη των Παρισίων του 1763 έληξαν οι εχθροπραξίες του Επταετούς Πολέμου και παράλληλα ενισχύθηκαν τα εδάφη και το γεωπολιτικό κύρος της Βρετανίας, οι ειρηνικές συνθήκες και η οικονομική ανάπτυξη κατέστησαν τις μετακινήσεις των Βρετανών πιο ασφαλείς και εφικτές, ενώ η εθνική υπεροχή προσέδιδε στα ταξίδια μια επιπλέον διάσταση πατριωτικής ευχαρίστησης (Geurts 2020: 12, Turner 2001: 36). Καθώς ο ηγεμονικός ρόλος της Βρετανίας επεκτεινόταν σταδιακά στον κόσμο, οι Βρετανοί ίσως ενδόμυχα παραλλήλιζαν τη θέση του έθνους τους με εκείνη της Αρχαίας Ρώμης ως κυρίαρχης δύναμης (Buzard 2002: 39, Thompson 2011: 100). Η δυνατότητα να επισκεφθούν τα αξιοθέατα που γνώριζαν από τα λατινικά κείμενα της μαθητείας τους επισφράγιζε βιωματικά αυτόν τον παραλληλισμό (Buzard 2002: 40). Επιπλέον, αντικρύζοντας τη ζοφερή πραγματικότητα της σύγχρονης Ιταλίας, διαπίστωναν «τη θλιβερή αντίθεση με το παλαιό μεγαλείο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, του οποίου θεωρούσαν τους εαυτούς τους νόμιμους και ένδοξους επιγόνους» (Churchill 1980: 1, Μτφ: KB). Σύμφωνα με τον James Buzard (2002: 40), ίσως να ένιωθαν και μια κρυφή ικανοποίηση από αυτή τη σύγκριση.

Recoiling from contact with contemporary Italian life, they contemned its apparent poverty and squalor as a pitiful contrast with the former greatness of Rome, a greatness to which they felt themselves, the British ruling classes, to be the rightful and magnificent heirs.

(Churchill 1980: 1)

Στη νέα εποχή του ταξιδιού και της αφήγησής του αρχίζουν να εκδίδονται και κείμενα αυτοβιογραφικού χαρακτήρα, συχνά υπό τη μορφή ταξιδιωτικού ημερολογίου ή επιστολών (Rubíes 2002: 247, Adams 1983: 43-44). Στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις εκφράζονται οι πρώτες επιδράσεις από τις ανθρωποκεντρικές αξίες του Διαφωτισμού και η συναισθηματική διέγερση από την επαφή με τη φύση. Επίσης, κυριαρχούν οι γλαφυρές περιγραφές – το

λεγόμενο “picturesque”, ενώ αναδύονται φιλοσοφικοί προβληματισμοί και ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας (Thompson 2011: 44).

Το εμβληματικό έργο του Laurence Sterne *A Sentimental Journey through France and Italy* (1768) συνέβαλε στην καθιέρωση της ταξιδιωτικής γραφής ως κυρίαρχου λογοτεχνικού είδους το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, δημιουργώντας ένα νέο πεδίο διερεύνησης των εκφραστικών μέσων για την απόδοση του συναισθήματος, της ομορφιάς του τοπίου και της διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης (Bohls & Duncan 2005: 3). Για πρώτη φορά, το επίκεντρο της αφήγησης μετατοπίζεται από τον ρεαλισμό των εικόνων και στρέφεται προς τον εσωτερικό κόσμο και τον κόσμο των αισθήσεων (Thompson 2011: 49, 111-112). Αν και προϊόν μυθοπλασίας κυρίως, το έργο του Sterne απομακρύνθηκε από τις παραδοσιακές ταξιδιωτικές αφηγηματικές δομές της εποχής και εγκαινίασε ορισμένα νέα πρότυπα για την κειμενική αναπαράσταση του εαυτού και την έκφραση εσωτερικών σκέψεων και συναισθημάτων, που επηρέασαν πολλούς ταξιδιωτικούς συγγραφείς, ακόμα και ορισμένους ατρόμητους εξερευνητές όπως τον Mungo Park (Thompson 2011: 49).

The thirst of this, continued I, as impatient as that which inflames the breast of the connoisseur, has led me from my own home into France, and from France will lead me through Italy; — ’tis a quiet journey of the heart in pursuit of *Nature* and those affections which arise out of her, which make us love each other, — and the world, better than we do.

(Sterne 1768: 106)

Χάρη στη μεγάλη της άνθιση, η αγορά της περιηγητικής λογοτεχνίας έδωσε χώρο έκφρασης σε πιο εξατομικευμένα στυλ αφήγησης της ταξιδιωτικής εμπειρίας, με έμφαση στην υποκειμενικότητα, το συναίσθημα, την αισθητική και στα ήθη και έθιμα άλλων πολιτισμών, και έπαψε να περιορίζεται σε τυποποιημένα οδοιπορικά που ακολουθούν τα χνάρια της λατινικής γραμματείας (Bohls & Duncan 2005: 3). Ο λόγος των συναισθημάτων κυριάρχησε στις αφηγήσεις των γυναικών ταξιδιωτικών συγγραφέων, οι οποίες εμφανίστηκαν εκδοτικά τη δεκαετία του 1770 (Bohls & Duncan 2005: 3). Το συναίσθημα ως πεδίο ανάλυσης τούς επέτρεψε να πραγματεύονται θέματα όπως η υποκειμενική αντίληψη και η προσωπική αισθητική, πεδία κυρίως ανδρικά μέχρι τότε (Bohls & Duncan 2005: 3).

3.3 Το Grand Tour του James Boswell

Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα αφήγησης της εμπειρίας του Grand Tour με πλούσιες ιδεολογικές αποχρώσεις είναι τα ταξιδιωτικά ημερολόγια και η αλληλογραφία του James Boswell, του μετέπειτα φημισμένου βιογράφου του Samuel Johnson (Leed 1991: 108, Turner 2001: 83). Γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, το 1764 σε ηλικία 24 ετών ο νεαρός Σκωτσέζος δικηγόρος πείθει τον πατέρα του να τον στείλει για το μεγάλο ταξίδι στην ηπειρωτική Ευρώπη, με πρόφαση και προϋπόθεση να περάσει ένα χρόνο στη Γερμανία και την Ολλανδία για να εμβαθύνει στις νομικές σπουδές του (Boswell 1953: 1). Στη διάρκεια του ταξιδιού του μεταξύ 1764-1766 κρατά σημειώσεις, ημερολόγιο και ανταλλάσσει επιστολές με επιφανείς προσωπικότητες της εποχής του, μεταξύ άλλων με τον Ρουσσώ και τον Samuel Johnson, τον μέντορά του.

Στα δημοσιευμένα κείμενά του διακρίνεται ότι, για τον Boswell, όπως και για πολλούς άλλους νέους της εποχής, η φυγή από το σπίτι ήταν μια ευκαιρία να εξερευνήσει την ταυτότητά του και, μακριά από το συντηρητικό βλέμμα της κοινωνίας του, να την επανασυγκροτήσει, να γίνει κάποιος άλλος (Leed 1991: 34, 108). Ως λάτρης του θεάτρου, ο Boswell αξιοποιούσε μια ικανότητα που είχε να μετατρέπει οποιαδήποτε συζήτηση σε μια παράσταση διαμόρφωσης του εαυτού του, κάθε φορά μπροστά σε διαφορετικό κοινό (Bohls & Duncan 2005: 20, Leed 1991: 108). Στα έργα του *London Journal* και *On the profession of a player* το διατυπώνει ξεκάθαρα (Lipski 2018: 2):

I have discovered that we may be in some degree whatever character we choose.

(Boswell & Pottle 1950: 47)

[...] like players, [we] are to a certain degree a different character from our own.

(Boswell 1929: 19)

A man is able at a certain hour to change himself into a different kind of being from what he really is.

(Boswell 1929: 12)

Στο ταξίδι του είχε ευκαιρίες να ερμηνεύσει διάφορους ρόλους: του ευγενή αριστοκράτη στις δικαστικές αίθουσες της Ουτρέχτης, του διανοούμενου φιλοσόφου στην Ελβετία όπου

συνάντησε τον Ρουσσώ και τον Βολταίρο, του κοσμοπολίτη γόη στην Ιταλία (Bohls & Duncan 2005: 20). Αν και το αρχικό του σχέδιο για την Ιταλία ήταν να ταξιδέψει «όχι ως λόρδος, αλλά ως στοχαστής και άνθρωπος με εκλεπτυσμένη περιέργεια» (Μτφ: ΚΒ), όταν βρέθηκε εκεί διαπίστωσε ότι ο ρόλος του άσωτου γόη ήταν πιο δελεαστικός (Leed 1991: 265).

[...] I do not intend to travel as milord Anglais, but merely as a scholar and a man of elegant curiosity; and I am told that in that character I may live in Italy very reasonably.”

James Boswell to Andrew Mitchell, Berlin, 28 August 1764 (Boswell 1953: 75)

During my stay at Naples, I was truly libertine. I ran after girls without restraint. My blood was inflamed by the burning climate, and my passions were violent. I indulged in them; my mind had almost nothing to do with it. [...]

[...] Your Scot was very attentive to the ladies at Siena. [...] I allowed myself to become all sensation and immediate feeling. [...] To enjoy was the thing. Intoxicated by that sweet delirium, I gave myself up, without self-reproach and in complete serenity, to the charms of irregular love.

James Boswell to Jean Jacques Rousseau, Lucca, 3 October 1765 (πρωτότυπο στα Γαλλικά) (Boswell 1955: 6, 15)

Ο Boswell συγκέντρωνε τα γνωρίσματα του καλού ταξιδιώτη: ήταν προσαρμοστικός στις συνθήκες, του άρεσε να μετακινείται διαρκώς και απολάμβανε την επαφή με τον Άλλον, που φαίνεται ότι ασκούσε επάνω του μεγαλύτερη επίδραση από ό,τι τα τοπία και τα πολιτιστικά μνημεία (Leed 1991: 265).

Never has a foreigner relished his travels more than I. I travel as a philosopher. I am not so rude as Diogenes, but I am, like him, in search of men: beings worthy to uphold the dignity of human nature. [...] I am made for travelling.

James Boswell to Samuel Johnson, Wittenberg, 1 October 1764 (Boswell 1953: 116)

Σύμφωνα με την τάση της εποχής (Bohls & Duncan 2005: xxiv, 4), ο Boswell γοητεύθηκε από την ιδέα να ξεφύγει από τις γνωστές διαδρομές του Grand Tour και ακολούθησε την

παρότρυνση του Ρουσώ να ταξιδέψει στην Κορσική, ένα νησί που ελάχιστοι είχαν επισκεφθεί πριν από αυτόν (Bohls & Duncan 2005: 20). Με την εξιστόρηση της επίσκεψής του στο *An Account of Corsica, the Journal of a Tour to that Island; and Memoirs of Pascal Paoli* (1769) ο Boswell κατάφερε να διαχωρίσει τον εαυτό του από τον τυπικό Grand Tourist (Turner 2001: 83) και ταυτόχρονα να αναδειχθεί ως ταξιδιωτικός συγγραφέας, κερδίζοντας μάλιστα την προσωνυμία “Corsican Boswell” (Turner 2001: 82).

Having resolved to pass some years abroad, for my instruction and entertainment, I conceived a design of visiting the island of Corsica. I wished for something more than just the common course of what is called the tour of Europe; and Corsica occurred to me as a place which nobody else had seen, and where I should find what was to be seen nowhere else, a people actually fighting for liberty, and forming themselves from a poor inconsiderable oppressed nation, into a flourishing and independent state.

(Boswell 1769: 287)

Στον πρόλογο εκφράζει ανοιχτά την επιθυμία και πρόθεσή του να κεφαλαιοποιήσει συγγραφικά αυτό το ταξίδι (Turner 2001: 83).

For my part, I should be proud to be known as an authour; and I have an ardent ambition for literary fame; for of all possessions I should imagine literary fame to be the most valuable.

(Boswell 1769: xxiv)

Με ενθουσιώδη αφήγηση για τις αρετές του λαού της Κορσικής επιδιώκει να συσπειρώσει τη βρετανική κοινή γνώμη υπέρ του αγώνα τους για ελευθερία ενάντια στους Γενοβέζους κατακτητές και ενάντια στο ενδεχόμενο να παραχωρηθεί η κυριαρχία του νησιού στους Γάλλους (όπως τελικά έγινε το 1769). Εστιάζει στα κοινά που εντοπίζει να έχουν μεταξύ τους οι δύο λαοί, ο κορσικανικός και ο βρετανικός, όπως ότι είναι νησιώτες, υπερήφανοι και γενναίοι πατριώτες και υπό διαρκή γαλλική απειλή (Turner 2001: 84). Μάλιστα υποδεικνύει τη στάση που θα έπρεπε κατά τη γνώμη του να τηρήσει η βρετανική κυβέρνηση, δηλαδή να σταθεί στο πλευρό της Κορσικής, όπως οι Γενοβέζοι είχαν ταχθεί με το μέρος των Γάλλων στις πρόσφατες εχθροπραξίες του Επταετούς Πολέμου.

I wish with you that our government had shown more respect for Corsican liberty, and think it disgraces our nation that we do not live in good friendship with a brave people engaged in the noblest of all contests, a contest against tyranny, [...]. Besides sympathy of sentiment, which is a natural bond of union, we ought in policy. to show as much regard for them, as the Genoese, their oppressors, have shown for the French, in our late wars with that nation.

(Boswell 1769: vii)

Τα απομνημονεύματά του από την Κορσική και τη συναναστροφή του με τον Pasquale Paoli, τον επαναστάτη αρχηγό των Κορσικανών, τον έφεραν στο επίκεντρο συζητήσεων στους κοινωνικούς και πολιτικούς κύκλους της Βρετανίας. Έκανε εντυπωσιακές εμφανίσεις με παραδοσιακή κορσικανική φορεσιά (Leed 1991: 265) και υποστήριζε το δίκαιο του λαού της Κορσικής με τέτοια μαχητικότητα, που κατηγορήθηκε για ματαιοδοξία, αφέλεια και έπαρση (Boswell 1956: 147). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Boswell έγραφε για την ελευθερία των Κορσικανών σε μια εποχή που η λέξη “liberty” και μόνο αποτελούσε αντικείμενο εγχώριας πολιτικής διαμάχης (Turner 2001: 87), καθώς ήταν σε εξέλιξη η δράση του ριζοσπαστικού βουλευτή John Wilkes, ενός αμφιλεγόμενου αλλά λαοφίλου υπέρμαχου της ελευθερίας του τύπου και των πολιτικών ελευθεριών και υποστηρικτή των αποίκων της Αμερικής που αντιστέκονταν στην καταπιεστική πολιτική του στέμματος (Turner 2001: 8).

Ωστόσο, ακόμα και σε αυτήν την εποχή του κινήματος “Wilkes and Liberty” ο Boswell κατάφερε κατά κάποιο τρόπο να απογυμνώσει τη λέξη από τους συσχετισμούς της με την εγχώρια πολιτική σκηνή και να την απομακρύνει νοηματικά από αυτήν, τονίζοντας τις αρχέγονες καταβολές της έννοιας της ελευθερίας των λαών ενάντια σε οποιαδήποτε μορφή καταπίεσης ή εξωτερικής επιβολής (Turner 2001: 84). Στην Εισαγωγή του έργου επιχειρεί να παρουσιάσει τον εαυτό του ως έναν νεαρό, παθιασμένο υποστηρικτή του ιδανικού της ελευθερίας, προκειμένου να αντισταθμίσει προληπτικά την κριτική που ήταν βέβαιο ότι θα δεχόταν για την απροκάλυπτη πίεση προς τη βρετανική κυβέρνηση να στηρίζει την Κορσική (Turner 2001: 84-85).

Liberty is so natural, and so dear to mankind, whether as individuals, or as members of society, that it is indispensably necessary to our happiness.

(Boswell 1769: 33)

[...] by entering into society, mankind voluntarily give up a part of their natural rights, and bind themselves to the obedience of laws [...]. But we must distinguish between authority and oppression; between laws and capricious dictates; [...] we should take care that no more restraint be laid upon natural liberty, than what the necessities of society require. Perhaps the limits between the power of government and the liberty of the people should not be too strictly marked out.

(Boswell 1769: 35)

Liberty is indeed the parent of felicity, of every noble virtue, and even of every art and science. [...]

(Boswell 1769: 36)

I am persuaded that my readers will grant me every indulgence, when they consider how favourable is the subject. They will consider that I am the first Briton who had the curiosity to visit Corsica [...] and they will readily make allowance for the enthusiasm of one who has been among the brave islanders, when their patriotick virtue is at its height [...] I shall be happy if I contribute in a certain degree to give the world a just idea of Corsica, and to interest the generous in its favour;

(Boswell 1769: 40, 41)

Οι παρεμβάσεις του υπέρ των Κορσικανών προκάλεσαν αντιδράσεις και σχολιάστηκαν σε αλληλογραφία μεταξύ πολιτικών προσώπων, αξιωματούχων και στοχαστών της εποχής, αναδεικνύοντας τη διαλεκτική σχέση της ταξιδιωτικής γραφής με την κοινωνία του ταξιδιώτη: «Δεν είμαστε και τόσο ανόητοι ώστε να ανοίξουμε πόλεμο, μόνο και μόνο επειδή ο κ. Boswell πήγε στην Κορσική» έγραψε ο Υπουργός Πολέμου σε μέλος του βρετανικού Κοινοβουλίου (Jesse 1882: 333, Μτφ: KB).

Foolish as we are, we cannot be so foolish as to go to war because Mr. Boswell has been in Corsica?

Lord Holland to George Selwyn, Kingsgate, October 14th, 1768 (Jesse 1882: 333)

Ο ιστορικός και στοχαστής Thomas Grey, σε μια επιστολή του προς τον συγγραφέα και πολιτικό Horace Walpole εξέφρασε την όχι και τόσο κολακευτική άποψή του για το βιβλίο και για τον ίδιο τον Boswell, λέγοντας χαρακτηριστικά – μεταξύ άλλων σκωπτικών παρατηρήσεων – ότι το δεύτερο μέρος, με τα απομνημονεύματά του από τη συναναστροφή με τον Paoli, θα έπρεπε να τιτλοφορείται «Διάλογος ανάμεσα σε έναν Μπούφο και έναν Ήρωα» (Walpole 1948: 174, Μτφ: KB).

Mr Boswell's book I was going to recommend to you [...]; it has pleased and moved me strangely, all (I mean) that relates to Paoli. He is a man born two thousand years after his time! The pamphlet proves what I have always maintained, that any fool may write a most valuable book by chance, if he will only tell us what he heard and saw with veracity. Of Mr. Boswell's truth I have not the least suspicion, because I am sure he could invent nothing of this kind. The true title of this part of his work is, 'A Dialogue between a Green goose and a Hero'.

Horace Walpole's Correspondence. Letter from Thomas Gray, 25 February 1768 (Walpole 1948: 174)

Ο Boswell πάντως βρήκε τον ρόλο του στην Κορσική και, σύμφωνα με όσα έχουν αναφερθεί για τη δράση του μετά το ταξίδι, φαίνεται πως συνέχισε να τον ερμηνεύει και όταν επέστρεψε στη Βρετανία. Σε μια καταγραφή του (Boswell 1769: 294, 318) αναφέρει ότι τις 5 εβδομάδες που έμεινε εκεί δεν προσπάθησε καν να διαψεύσει τη φήμη που κυκλοφορούσε μεταξύ των ντόπιων ότι ήταν ειδικός απεσταλμένος των Βρετανών στον Paoli, καθώς διατηρώντας την εξασφάλιζε κάποια προνόμια (Leed 1991: 265). Όπως λέει, το έκανε γιατί είχε την περιέργεια να ανακαλύψει τη γοητεία που ασκεί στους ανθρώπους το κύρος και η εξουσία.

Before I left Leghorn, I could observe that my tour was looked upon by the Italian politicians in a very serious light, as if truly I had a commission from my Court to negotiate a treaty with the Corsicans. The more I disclaimed any such thing the more they persevered in affirming it, and I was considered as a very close young man. I therefore just allowed them to make a minister of me till time should undeceive them.

21 October 1765 (Boswell 1769: 294)

Particular marks of attention were shown me as a subject of Great Britain, the report of which went over to Italy and confirmed the conjectures that I was really an envoy. In the morning, I had my chocolate served up upon a silver salver adorned with the arms of Corsica. I dined and supped constantly with the General. I was visited by all the nobility, and whenever I chose to make a little tour, I was attended by a party of guards [...] One day when I rode out, I was mounted on Paoli's own horse with rich furniture of crimson velvet, with broad gold lace, and had my guards marching along with me. [...] I allowed myself to indulge a momentary pride in this parade, as I was curious to experience what could really be the pleasure of state and distinction with which mankind are so strangely intoxicated.

(Boswell 1769: 318)

Αυτό που απολάμβανε τελικά ο Boswell δεν ήταν τόσο το σενάριο ή η περσόνα που υποδυνόταν κάθε φορά, όσο η ίδια η αλλαγή της προσωπικότητας, η μετάβαση από τον έναν ρόλο στον άλλον, από τη μια ταυτότητα στην άλλη. Τα ταξίδια τού ικανοποίησαν και τού τροφοδότησαν αυτό το πάθος (Leed 1991: 266). Σε μια επιστολή προς τον Ρουσσώ αναφέρει μια αλλαγή που ο ίδιος συνειδητοποίησε για τον εαυτό του, την οποία αποδίδει στα ταξίδια (Lipski 2018: 2).

I am no longer the tender, anxious being [...] I am a man. I think for myself [...] Voyage has done me a wonderful amount of good.

James Boswell to Rousseau, Lyons, 4 January 1766 (Boswell 1955: 260)

Τα κείμενα του Boswell, εκτός από ενδεικτικά της δράσης των νεαρών Βρετανών αριστοκρατών, αναδεικνύουν στοιχεία της προσωπικότητάς του που ανακάλυψε όσο ταξίδευε και τον τρόπο με τον οποίο κατάφερνε να μετασχηματίζει την ταυτότητά του, σαν να ερμηνεύει ρόλους. Επίσης, μέσα από την υποκειμενική φόρτιση της αφήγησής του σχετικά με το κορσικανικό ζήτημα αναδεικνύεται και η διαλεκτική σχέση που μπορεί να αναπτυχθεί μεταξύ της ταξιδιωτικής γραφής και της κοινωνίας της πατρίδας του ταξιδιώτη.

3.4 Η αμφισβήτηση του Grand Tour και οι επικρίσεις την εποχή των εξερευνήσεων

Αν και ξεκίνησε ως προνόμιο της αριστοκρατίας, η πρακτική της περιήγησης στην ηπειρωτική Ευρώπη σταδιακά επεκτάθηκε στις ανερχόμενες μεσαίες τάξεις της Βρετανίας (Thompson 2011: 48). Τα ταξίδια των αριστοκρατών – σε αντίθεση με τις πιο λιτές εξορμήσεις των μεσαίων τάξεων – επικρίθηκαν έντονα ως σπάταλα, ανήθικα και αντιπατριωτικά. Οι επικριτές υποστήριζαν ότι αυτά τα ταξίδια απλώς εξέθεταν τους ευεπηρεάστους νέους σε ξένα πολιτισμικά πρότυπα και επιρροές, σε κίνδυνο ηθικής παρακμής και στον καθολικισμό (Thompson 2011: 44). Με την πάροδο του χρόνου επίσης πλήθαιναν οι φωνές αμφισβήτησης της παιδαγωγικής του αξίας, με το σκεπτικό ότι τα αλλότρια ήθη και έθιμα – πόσω μάλλον τα γαλλικά – δεν ήταν το ενδεδειγμένο μέσο για την ηθική και πνευματική διάπλαση της βρετανικής νεολαίας, κριτικάροντας επιπλέον την απουσία χρησιμότητας στις ασωτίες των λόρδων και την κατασπατάληση βρετανικού πλούτου σε προϊόντα και υπηρεσίες ξένων χωρών (Bohls & Duncan 2005: 13, Turner 2001: 57). Οι δημοσιευμένες κριτικές αναδεικνύουν τον προβληματισμό της βρετανικής κοινής γνώμης σχετικά με την πρακτική του Grand Tour και την επαφή με την ετερότητα, αποκαλύπτοντας ακόμα μία πτυχή της διαλεκτικής σχέσης της ταξιδιωτικής γραφής με την κοινωνία.

Σε δύο άρθρα που δημοσιεύθηκαν το 1731 και το 1768, το *The Gentleman's Magazine*, ίσως το πιο επιδραστικό περιοδικό του 18^{ου} αιώνα (Bohls & Duncan 2005: 13), ασκεί αυστηρή κριτική στην πρακτική του Grand Tour, προειδοποιώντας για την εθνική παρακμή που απειλεί να επιφέρει η προσκόλληση της αριστοκρατίας στα ξένα ήθη. Γράφει μάλιστα ότι για το καλό της χώρας οι κυρίες μας (our ladies) δεν θα πρέπει να ταξιδεύουν στο εξωτερικό, και «θα ήταν μεγάλη τιμή για την πατρίδα να αποτρέψουμε την εξαγωγή ηλιθίων» (Μτφ: KB).

Of Travelling

Travelling at best, is chargeable, and the Money we spend abroad is a Loss to our Country. [...] The rational design of travelling is to become acquainted with the languages, customs, manners, laws and interests of foreign nations; the trade,

manufactures and produce of countries; the situation and strength of towns and cities. Instead of which, we have brought home the *French Coiffure*, the *Robe de Chambre* of the women, and *Toupé* and *Solitaire* of the men; dancing, gaming and masquerades. Concludes, that he cannot but think it for the benefit of our country to hinder our ladies from being carried abroad, and much for its honour to prevent the exportation of fools.

The Gentleman's Magazine, vol. 1: 321, 7 August 1731, 'London Journal' No 628

Inutility of travelling young from College

But when men bring home the vanity and luxury of France, and blend the follies of other nations with their own, their minds are wholly devoted to pleasure and interest; they are fired with ambition, the public good is neglected, the cement of unity is disjointed, and torn to pieces; there seems to be no other harmony amongst us, but that of a giddy unthinking mob, bent upon mischief, obedient to no laws, incapable of knowing their own interest, devoted to destruction, and led to be slaves by each pretending patriot, whilst universal confusion threatens to scourge the kingdom for its folly and vice. May heaven avert it says

The Gentleman's Magazine, vol. 38: 217, May 1768

Ανάλογες πατριωτικές ανησυχίες είχαν καταγραφεί από την εποχή του οδηγού του Lassels (1670), ο οποίος σίγουρα είχε αξιόλογη εμπειρία από τις πέντε φορές που ταξίδεψε στην Ιταλία συνοδεύοντας νεαρούς αριστοκράτες, ωστόσο σχετικές συστάσεις απευθύνονταν ήδη στους ταξιδιώτες από πολύ νωρίτερα, όπως αναφέρθηκε στην παρουσίαση του οδηγού του Thomas Palmer (1606) (ενότητα 2.4).

Others desire to go into Italy, only because they hear there are fine Courtisanes in Venice; [...] And thus by a false aiming at breeding abroad, they return with those diseases which hinder them from breeding at home.

(Lassels 1670: A Preface to the Reader, concerning Travelling' (χωρίς αριθμηση σελίδων)

Τέλος, και η Lady Mary Wortley Montagu εξέφρασε σχετική δυσαρέσκεια το 1758 (Buzard 2002: 42), γράφοντας ότι «χάρη στις παλαβομάρες των Βρετανών νεαρών και την ανικανότητα των συνοδών τους έχουμε κερδίσει επάξια τον ένδοξο τίτλο των Χρυσών Γαϊδάρων σε ολόκληρη την Ιταλία» (Μτφ: KB).

[...] the folly of British boys and stupidity or knavery of governors have gained us the glorious title of Golden Asses all over Italy.

To Sir James and Lady Frances Steuart, May 1758 (Montagu 1837: 263)

Η παρομοίωσή της κατά πάσα πιθανότητα παραπέμπει στο γνωστό έργο του Λατίνου συγγραφέα Απουλήιου *Μεταμορφώσεις* (2^{ος} αιώνας μ.Χ.), ή αλλιώς «ο Χρυσός Γάιδαρος», που εξιστορεί τις ταξιδιωτικές περιπέτειες του ήρωα, ο οποίος, θέλοντας να κατακτήσει τη μαγεία, μεταμορφώνει κατά λάθος τον εαυτό του σε γάιδαρο. Ο παραλληλισμός μεταξύ της ιστορίας του Απουλήιου και της αναζήτησης της μαγείας του Grand Tour, που τελικά μεταμορφώνει τους νεαρούς Βρετανούς σε γαϊδάρους, είναι εμφανής και ευφάνταστος.

3.5 Πατριωτισμός και αρρενωπότητα: “The native manliness of our disposition”

Καθώς ταξιδιώτες από διάφορα κοινωνικά στρώματα άρχισαν να «παρεισφρέουν» στη μέχρι τότε ελιτίστικη πρακτική του Grand Tour, η συζήτηση περί εθνικής ταυτότητας και πατριωτισμού στα ταξίδια πήρε διαστάσεις ταξικής αντιπαράθεσης, με έμφυλες και εθνοκεντρικές – αν όχι ξενοφοβικές – συνδηλώσεις, και η βρετανική ταξιδιωτική λογοτεχνία αποτέλεσε πρόσφορο πεδίο για την ιδεολογική διαμάχη μεταξύ αριστοκρατικής θηλυπρέπειας και πατριωτικού ανδρισμού (Turner 2001: 58). Διάφορα αρνητικά χαρακτηριστικά που κατεξοχήν αποδίδονταν στην αριστοκρατία, όπως η επίδειξη πλούτου, η οκνηρία, η ροπή προς τον έκλυτο βίο και η υιοθέτηση στοιχείων της γαλλικής κουλτούρας, ερμηνεύονταν από τους ηθικολόγους της μεσαίας τάξης ως ενδείξεις μαλθακότητας, θηλυπρέπειας και αφιλοπατρίας (Turner 2001: 58). Αντιθέτως, γνωρίσματα που αξιολογούνταν ως μη αριστοκρατικά, όπως η ενάρετη και λιτή ζωή, η αντοχή στις αντιξοότητες, ο ορθολογισμός, η προσήλωση στην παράδοση και τα εγχώρια ήθη, ταυτίζονταν με τον πατριωτισμό και την ανδροπρέπεια (Turner 2001: 58). Η αξίωση της

μεσαίας τάξης ότι μόνο αυτή θα μπορούσε να ενσαρκώσει τα ιδανικά και τις αρετές του έθνους συνοδευόταν και από μια αυταπόδεικτη αρρενωπότητα, σε αντιπαράβολή με την ηθικά εκφυλισμένη, γαλλόφιλη και θηλυπρεπή αριστοκρατία (Turner 2001: 57). Οι πιο συντηρητικές φωνές, που κατέκριναν την άσκοπη περιπλάνηση των συναισθηματικών, νοχελικών αριστοκρατών στην ηπειρωτική Ευρώπη, θεωρούσαν ως ιδανικό πρότυπο ταξιδιωτικής γραφής τα εξειδικευμένα κείμενα των εξερευνητών, που εκτός των άλλων εξυπηρετούσαν το συμφέρον της πατρίδας (Thompson 2019: 114).

Οι πολιτικές κρίσεις της περιόδου και οι αλληπάλληλες συγκρούσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων, στις οποίες η Γαλλία ήταν διαχρονικά το αντίπαλο δέος της Βρετανίας, αναμφίβολα επέδρασαν στη διαμόρφωση της αντίληψης των Βρετανών για την εθνική τους ταυτότητα, σε αντιπαράβολή με οτιδήποτε συνέθετε τη γαλλική ταυτότητα (Turner 2001: 58). Μέσα από τον ανταγωνισμό και τη σύγκριση με τον «θηλυπρεπή Άλλο», η βρετανική εθνική ταυτότητα έγινε ταυτόσημη με τη βρετανική αρρενωπότητα.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί από το έργο του William Thomas Beckford *Dreams, waking thoughts, and incidents; in a series of letters, from various parts of Europe* (1783) αναλύονται ορισμένες διαφορές μεταξύ Γάλλων και Βρετανών (Turner 2001: 58). Ο συγγραφέας αντιπαραβάλλει τον σταθερό βρετανικό χαρακτήρα με τη συναισθηματική αστάθεια και υπερβολή των Γάλλων, τονίζοντας τις έμφυτες αρετές των Βρετανών. Λίγα χρόνια πριν το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης, υπονοεί ότι όσο στη Γαλλία κυβερνά ο μονάρχης τους και όχι η λογική, η Βρετανία δεν έχει κανένα λόγο να τη φοβάται.

Again, are we never to derive any advantage from our unyielding perseverance, sobriety, and strength. of spirit, in either fortune; when thrown into the balance against that extreme levity, or dejection, which success on one hand, and misfortune on the other, never fails to produce in the French?

(Beckford 1783, Letter XXVII: 251)

Had France learnt a more general application of her philosophy, the power of the people would have undoubtedly increased, but probably at the monarch's expence; much more, however, had it increased at the expence of her envied rival, Great

Britain. Let her then be as obedient as she will to her Grande Monarque; but, if reason should once become her sovereign, we should have tenfold more cause to fear her, than at present.

(Beckford 1783, Letter XXVII: 252)

Ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση των θετικών στοιχείων που έχει να παρουσιάσει για τους Γάλλους, λέγοντας ότι αυτό που κάνουν τέλεια είναι τα μπιγλιμπίδια που στολίζουν τις γυναίκες τουαλέτες και συμπληρώνουν την εμφάνιση κάθε κομψευόμενου νέου.

It is by justice to allow, that no nation hath exceeded the French in the manufactures of silk and tapestry, as well as in all those minute ornaments that can contribute to the finery of dress. Every species of trinketry that can give eclat to a lady toilette or consequence to the person of a petit maître, is fabricated at Paris, in the utmost perfection.

(Beckford 1783, Letter XXVII: 277)

Με απολογητική διάθεση, ο συγγραφέας εκφράζει την ανησυχία μήπως τα πολλά ταξίδια και η ενασχόληση με ξένους τόπους τον κάνουν να μετατοπίζεται από την ταυτότητά του δίνοντας την εντύπωση του κοσμοπολίτη, ή μήπως θεωρηθεί ότι αδιαφορεί για την πατρίδα. Φροντίζει να διασκεδάσει κάθε τέτοια υποψία, δηλώνοντας υπερήφανος Βρετανός.

But I cannot help reflecting, that I may appear to have run over so considerable a tract of country, with as much political indifference, as if I had affected the character of a citizen of the world; to which, however, I pretend no farther, than the rights of humanity oblige me. No: I boast myself an Englishman, amidst all the misfortunes and disgraces of my country.

(Beckford 1783, Letter XXVII: 250)

Τέλος, σε ένα άλλο συγκριτικό έργο, *A Comparative View of the French and English Nations, in Their Manners, Politics, and Literature* (1785), ο συγγραφέας John Andrews σχολιάζει το γεγονός ότι οι Γάλλοι θεωρούν δεδομένη την παρουσία γυναικών στις κοινωνικές συναθροίσεις, σε αντίθεση με τη Βρετανία, όπου επικρατεί η τάση να αποκλείονται οι γυναίκες από τις συζητήσεις, και γράφει:

[...] the less we converse with woman kind, the more we shall retain of that vigour and fortitude of soul necessary to support independency and freedom; and that a greater communication would only promote effeminacy, and relax the native manliness of our disposition.

(Andrews 1785: 244)

Αυτή η διατύπωση, “the native manliness of our disposition” «η έμφυτη αρρενωπότητά μας», περιγράφει άριστα το εθνικό διακύβευμα της προσκόλλησης της αριστοκρατίας στα γαλλικά ήθη (Turner 2001: 58), ενώ ταυτόχρονα επιβεβαιώνει την αντίληψη της βρετανικής ταυτότητας ως ταυτόσημης με την ανδρεία.

3.6 Η αντίληψη της ετερότητας και η επαφή με την Ανατολή

Πέρα από την ιδεολογική του αξία, το Grand Tour εξελίχθηκε για πολλές δεκαετίες ως σημαντικός θεσμός διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης, ανταλλαγής ιδεών και γνώσεων μεταξύ των λαών της Ευρώπης, και επεκτάθηκε γρήγορα πέρα από τα νοητά πολιτισμικά της όρια προς την ανατολή και την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Bohls & Duncan 2005: 4). Η γνωριμία με το Ισλάμ ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τη Βρετανία λόγω των στρατηγικών της συμφερόντων στη Μέση Ανατολή (Bridges 2002: 63). Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα διατηρούσε φιλικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα ταξίδια εκεί θεωρούνταν σχετικά ασφαλή (Bohls & Duncan 2005: xxvi, 4). Έτσι, όσοι είχαν την ανάλογη οικονομική δυνατότητα, συχνά επέλεξαν να επεκτείνουν το ταξίδι τους μέχρι την Κωνσταντινούπολη, τα παράλια της Μικράς Ασίας ή ακόμα μέχρι την Παλαιστίνη, τη Συρία και την Αίγυπτο, θέλοντας να γνωρίσουν τον εξωτισμό της Ανατολής. Στα ταξιδιωτικά κείμενα των δυτικών διακρίνεται μια ξενοφοβική, στερεοτυπική ερμηνεία και απεικόνισή της, την οποία ο Edward Said ονόμασε εύστοχα «Οριενταλισμό» (Bohls & Duncan 2005: xxvi).

Στο εμβληματικό του έργο *Orientalism*, ο Said (1978: 3) χρησιμοποιεί την έννοια του λόγου (discours) του Michel Foucault για να περιγράψει τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα και τις ρητορικές συμβάσεις που εντοπίζονται σε πλήθος κειμένων για την Ανατολή κατά την αποικιοκρατική περίοδο (Mills 1991: 48). Ο Foucault στο έργο του *Η Αρχαιολογία της*

Γνώσης (L'Archéologie du Savoir) (1969: 33, 66-67), εισάγει την έννοια του λόγου (discours) περιγράφοντας πώς αντανakλά και δημιουργεί τους μετασχηματισμούς στις κοινωνικές δομές και τις σχέσεις εξουσίας. Ο όρος υποδηλώνει ένα σύνολο γνώσεων και αναπαραστάσεων που διαμορφώνουν τη στάση και τις παραδοχές ενός πολιτισμού για ένα συγκεκριμένο ζήτημα και, και μέσα από τις κειμενικές τους αναπαραστάσεις, καθορίζουν την αλήθεια και την ορθή γνώση για αυτό.

I have found it useful here to employ Michel Foucault's notion of a discourse, as described by him in *The Archaeology of Knowledge* and in *Discipline and Punish*, to identify Orientalism. My contention is that without examining Orientalism as a discourse one cannot possibly understand the enormously systematic discipline by which European culture was able to manage—and even produce—the Orient politically, sociologically, militarily, ideologically, scientifically, and imaginatively during the post-Enlightenment period.

(Said 1978: 3)

Ο οριενταλισμός είναι επομένως για τον Said ένας λόγος του δυτικού πολιτισμού που έχει συστηματικά κατασκευάσει μια ενιαία εικόνα για την Ανατολή, τοποθετώντας στον αντίποδά της τη δήθεν πιο φωτισμένη Δύση (Thompson 2011: 135). Υποστηρίζει ότι αυτή η απλουστευτική, αρνητική απεικόνιση της Ανατολής έχει εξυπηρετήσει ιδεολογικές σκοπιμότητες και έχει χρησιμοποιηθεί διαχρονικά για να νομιμοποιήσει τις αποικιοκρατικές φιλοδοξίες της Δύσης σε πολλές περιοχές του κόσμου (Thompson 2011: 135).

Αν και ο Said εστιάζει στους συγγραφείς που γράφουν για την Ανατολή, η ανάλυσή του βρίσκει εφαρμογή στο γενικότερο πλαίσιο της ταξιδιωτικής γραφής και της αναπαράστασης της ετερότητας. Ο Οριενταλιστής ταξιδεύει, παρατηρεί, μελετά και γράφει για τον Άλλον, ενώ ο Άλλος είναι το αντικείμενο παρατήρησης, μελέτης και συγγραφής του Οριενταλιστή (Said 1978: 308). Από αυτή τη σχέση απουσιάζει η διαλεκτική διαδικασία – υπάρχει μόνο η πηγή της γνώσης (ο Οριενταλιστής) και η πηγή της πληροφορίας (ο Άλλος). Ο ρόλος του Άλλου προβάλλεται ως κάτι στατικό και παθητικό, που επιδέχεται μελέτη και διερεύνηση προκειμένου να αποκτήσει γνώση του εαυτού του (Said 1978: 308). Ο Said θεωρεί ότι από αυτούς τους ρόλους προκύπτει μια άνιση σχέση εξουσίας μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου. Σε μεγάλο ποσοστό της δυτικής ταξιδιωτικής γραφής, η παρουσίαση του

Άλλου γίνεται με αρνητικό πρόσημο σε αντιπαραβολή με το οικείο και εστιάζει στην αντίθεση μεταξύ του πολιτισμένου ταξιδιώτη (και, κατ' επέκταση, των πολιτισμένων αναγνωστών στους οποίους απευθύνεται) και των απολίτιστων εκπροσώπων του άλλου πολιτισμού (Bassnett 1999: 6-7, Said: 308).

Ο Οριενταλισμός εγκαινίασε ένα νέο πεδίο κριτικής έρευνας του λόγου της αποικιοκρατίας και εντός αυτού του πλαισίου αναδείχθηκε η επίδραση των ταξιδιωτικών κειμένων στη διαμόρφωση των στερεοτυπικών απεικονίσεων της ετερότητας καθώς και στην έκφραση των σχέσεων εξουσίας που εντοπίζονται στον αποικιοκρατικό λόγο (Hulme & Youngs 2002: 8, Mills 1991: 2).

3.7 Εξερεύνηση και η ρητορική της κυριαρχίας

Η σύνδεση της Βρετανίας με ετερόκλητους πολιτισμούς είχε ως αποτέλεσμα τα ταξίδια να κυριαρχούν στη βρετανική λογοτεχνία του 18^{ου} αιώνα, αντανακλώντας αναμφίβολα τον επεκτατισμό της περιόδου, την άνθιση του εμπορίου και των μετακινήσεων γενικότερα, αλλά και τους διαπολιτισμικούς προβληματισμούς από την επαφή με την ετερότητα (Bridges 2002: 55, Buzard 2002: 37, Das & Youngs 2019: 7, Leask 2004: 15). Παρά το αυξημένο τυπογραφικό κόστος λόγω εικονογραφήσεων και χαρτών, οι ταξιδιωτικές εκδόσεις ήταν δεύτερες στις προτιμήσεις των αναγνωστών μετά τα ρομαντικά μυθιστορήματα και η εμπορική τους επιτυχία διατηρήθηκε μέχρι και τον 19^ο αιώνα (Leask 2019: 15, 93-94). Όποιος δεν ταξίδευε, απολάμβανε τις ταξιδιωτικές αφηγήσεις των επιτευγμάτων του έθνους, ικανοποιώντας την επιθυμία για περιπέτεια και ενισχύοντας την υπερηφάνεια για την εθνική του ταυτότητα (Bohls & Duncan 2005: xxv, Thompson 2011: 45).

Παράλληλα με τη συναισθηματική αποτύπωση του ταξιδιωτικού βιώματος, αυτήν την έντονα ιμπεριαλιστική εποχή εξελίχθηκε ένα άλλο σημαντικό είδος, η εξερευνητική αφήγηση. Χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η εκμετάλλευση της συστηματοποιημένης γνώσης για σκοπούς οικονομικής εμπορικής και εδαφικής επέκτασης, και είναι βέβαιο πως η ταξιδιωτική γραφή διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία (Bridges 2002: 60-61, Mills 1991: 113-114). Τα ταξιδιωτικά κείμενα άρχισαν να συμπορεύονται με τα συμφέροντα και τις ανησυχίες εκείνων των ευρωπαϊκών κοινωνιών που θεωρούσαν ότι η

τεχνολογική και επιστημονική πρωτοπορία της Δύσης καθιστούσε εύλογη την άσκηση επιρροής, την εκμετάλλευση πόρων και τον έλεγχο του μη δυτικού κόσμου. Αυτή η ταύτιση ήταν ιδιαίτερα έντονη στην ήδη κραταιά Βρετανία (Bridges 2002: 53). Όμως, προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, με την ανεξαρτησία των αποικιών της στην Αμερική και την εντεινόμενη εγχώρια και διεθνή συζήτηση περί κατάργησης της δουλείας (Hulme & Youngs 2002: 290) έγινε αισθητή η αρχή του τέλους της μερκαντιστικής Πρώτης Αυτοκρατορίας των φυτειών και του μονοπωλιακού δουλεμπορίου (Bridges 2002: 54).

Επίσης, αυτήν την εποχή ο ιμπεριαλισμός αντιμετώπισε μια ευρύτερη κρίση νομιμότητας (Pratt 1992: 74). Φαινόμενα όπως η συστηματική καταστρατήγηση συνθηκών, οι μαζικοί εκτοπισμοί, οι συγκρούσεις με τους γηγενείς πληθυσμούς και οι γενοκτονίες στις αποικίες γίνονταν ολοένα και λιγότερο αποδεκτά, καθώς οι φιλελεύθερες, ανθρωπιστικές ιδεολογίες κέρδιζαν έδαφος στις δυτικές κοινωνίες (Pratt 1992: 74). Ιδιαίτερα μετά τη Γαλλική Επανάσταση, οι αντιφάσεις ανάμεσα στις δημοκρατικές αξίες στο εσωτερικό της μητρόπολης και τις αδίστακτες μορφές εξουσίας στις αποικίες οξύνθηκαν (Pratt 1992: 74). Όμως οι απαιτήσεις των καπιταλιστικών, πλέον, οικονομιών επέβαλαν τη συνεχή αναζήτηση εμπορεύσιμων πόρων, άρα και νέων, πιο ήπιων μορφών επεκτατισμού: οι αποστολές με στόχο τον εκπολιτισμό ή τον εκχριστιανισμό αυτόχthonων λαών, η απόπειρα επιστημονικής τεκμηρίωσης της ύπαρξης φυλετικής ιεραρχίας και η προβολή της πολιτισμικής εξελικτικής υπεροχής ήταν ορισμένες από αυτές (Pratt 1992: 74).

Προκειμένου να διατηρηθεί η οικονομική ευρωστία, διαπιστώθηκε μια στροφή του ενδιαφέροντος προς ανατολάς, το λεγόμενο “swing to the East”, με στόχο την εγκαθίδρυση βάσεων κατά μήκος στρατηγικών εμπορικών οδών μεταξύ της Ινδίας και της Άπω Ανατολής, αλλά και προς το εσωτερικό της πλούσιας και ανεξερεύνητης Αφρικανικής ηπείρου, με σκοπό την αναζήτηση πολύτιμων πρώτων υλών και επενδυτικών ευκαιριών (Bridges 2002: 54). Με τους παραδοσιακούς ανταγωνιστές της (Γαλλία, Ολλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία) να έχουν συρρικνωθεί σημαντικά σε ισχύ και σε έκταση, η παγκόσμια κυριαρχία της Βρετανίας στα ταξίδια ήταν αδιαμφισβήτητη (Bridges 2002: 54-55).

Η πρακτική της εξερεύνησης εξελίχθηκε σταδιακά σε πόλο έλξης για τα πολιτικά, πνευματικά και εμπορικά κέντρα Ευρώπης, ενώ ταυτόχρονα λειτούργησε ως ισχυρός ιδεολογικός μηχανισμός που καθόρισε τις σχέσεις των ευρωπαϊκών κοινωνιών με τον

υπόλοιπο κόσμο (Pratt 1992: 23). Αυτός ο μηχανισμός βρήκε πεδίο έκφρασης στις αφηγήσεις των εξερευνητών που αναλάμβαναν αποστολές σε αχαρτογράφητα μέρη του κόσμου στο όνομα της γνώσης και της προόδου (Pratt 1992: 23). Η εξερευνητική αφήγηση λειτούργησε ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στον συναισθηματισμό της ταξιδιωτικής γραφής και στην αποτύπωση της συστηματοποιημένης γνώσης, ενώ προσέδωσε στο ταξίδι επιπλέον επιστημονικό, οικονομικό και πολιτικό πρόσημο (Bridges 2002: 60-61).

Οργανωτές και χρηματοδότες αυτών των εγχειρημάτων δεν ήταν πια αποκλειστικά το παλάτι ή το κράτος, αλλά κυρίως διάφορα συνεταιριστικά ιδρύματα που είχαν συστηθεί γι' αυτόν το σκοπό (Bridges 2002: 61, Thompson 2019: 115). Η Βασιλική Γεωγραφική Εταιρεία (Royal Geographical Society) ήταν ένα από τα σημαντικότερα. Με την ίδρυσή της το 1830 αναδείχθηκε ως θεσμικός πυλώνας στην οικοδόμηση της «κουλτούρας της εξερεύνησης και της αυτοκρατορίας» (cultures of exploration and empire), όπως εύστοχα ονόμασε ο Felix Driver (2001) τη σύνδεση των ευρωπαϊκών κοινωνιών με τα ανεξερεύνητα μέρη του πλανήτη (Bridges 2002: 60). Οι αναφορές από αυτά τα ταξίδια τροφοδοτούσαν τις πνευματικές και οικονομικές κοιτίδες της Ευρώπης με πολύτιμες γεωγραφικές, φυσικοϊστορικές και εθνογραφικές πληροφορίες, ενώ παράλληλα έθρεφαν τη λαϊκή φαντασία και τον εθνοκεντρισμό, προβάλλοντας την εικόνα του εξερευνητή ως εμβληματική, εξιδανικευμένη μορφή αυτοκρατορικού ανδρισμού, που ενσάρκωνε τα υψηλά ιδανικά της επιστημονικής προόδου και του δυτικού πολιτισμού (Thompson 2011: 53).

Η αποστολή του Mungo Park στη Δυτική Αφρική μεταξύ 1795-1797, που οργανώθηκε και χρηματοδοτήθηκε από ένα τέτοιο ίδρυμα, την African Association (Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa, 1788), σήμανε την έναρξη του σύγχρονου επιστημονικού και επενδυτικού ενδιαφέροντος για την εξερεύνηση της Αφρικής (Youngs 2002: 159). Ο γεωγραφικός γρίφος που ανατέθηκε στον Park ήταν να εξακριβώσει την κατεύθυνση ροής και τις εκβολές του ποταμού Νίγηρα (Bridges 2002: 59). Μετά από πολλές περιπέτειες και κακουχίες, ήταν ο πρώτος Ευρωπαίος που το 1796 είδε τον ποταμό «να αστράφτει κάτω από τον πρωινό ήλιο και να ρέει αργά προς τα ανατολικά» (Bridges 2002: 59). Επηρεασμένος από τη συναισθηματική αφήγηση που ήδη είχε επικρατήσει, στο επιδραστικό έργο του *Travels in the Interior Districts of Africa* (1799) ο Park συνδυάζει την αυστηρότητα της εξερευνητικής αφηγηματικής δομής με την έκφραση των έντονων

συναισθημάτων που του προκάλεσαν οι δύσκολες καταστάσεις που έζησε στα βάθη της Αφρικής (Thompson 2011: 49). Εν ολίγοις, η αφήγησή του θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εξυπηρέτησε τον αρχέγονο ρητορικό στόχο να είναι ταυτόχρονα ευχάριστη και διδακτική (Marsters 2000: 21)

[...] and looking forwards, I saw with infinite pleasure the great object of my mission; the long sought for, majestic Niger, glittering to the morning sun, as broad as the Thames at Westminster, and flowing slowly to the eastward. I hastened to the brink, and, having drank of the water, lifted up my fervent thanks in prayer, to the Great Ruler of all things, for having thus far crowned my endeavours with success.

(Park 1799: 194)

I was fully convinced, that whatever difference there is between the Negro and European in the conformation of the nose and the colour of the skin, there is none in the genuine sympathies and characteristic feelings of our common nature.

(Park 1799: 120)

It is impossible for me to describe the behaviour of a people who study mischief as a science, and exult in the miseries and misfortunes of their fellow-creatures. [...] I was a stranger, I was unprotected, and I was a Christian; each of these circumstances is sufficient to drive every spark of humanity from the heart of a Moor; [...] I readily complied with every command, and patiently bore every insult; [...] from sunrise to sunset, was I obliged to suffer, with an unruffled countenance, the insults of the rudest savages on earth.

(Park 1799: 1490)

Ένα άλλο εξερευνητικό κείμενο που αποτυπώνει αυτού του είδους την αφήγηση με αρκετά ξεκάθαρο τρόπο, αποκαλύπτοντας πολλές από τις δυσάρεστες συμβάσεις του αποικιοκρατικού λόγου είναι το *Through the Dark Continent* του Henry Morton Stanley (1878). Το έργο αυτό εξιστορεί το οδοιπορικό του Stanley και μιας ομάδας περίπου 350 αχθοφόρων και οδηγών, οι οποίοι το 1874 ξεκίνησαν από τη Ζανζιβάρη, πέρασαν από τις λίμνες Βικτώρια και Τανγκανίκα στην Ανατολική Αφρική και, ακολουθώντας την πορεία

των ποταμών Λουαλάμπα και Κονγκό, έφτασαν μετά από τρία χρόνια στις ακτές του Ατλαντικού. Το ταξίδι αυτό δεν έγινε στο πλαίσιο επίσημης αποικιοκρατικής αποστολής – ή τουλάχιστον δεν οργανώθηκε με σκοπό την προσάρτηση εδαφών (Thompson 2011: 137). Ο Stanley ταξίδεψε ως εξερευνητής, με σκοπό να συγκεντρώσει γεωγραφικές και εθνογραφικές πληροφορίες για την άγνωστη, αχανή ήπειρο. Ωστόσο τα στοιχεία που κατέγραψε και διοχετεύθηκαν στα δυτικά δίκτυα γνώσης αποδείχθηκαν εν καιρώ εξαιρετικά χρήσιμα για την εκπλήρωση αποικιοκρατικών σχεδίων στην Ανατολική και την Κεντρική Αφρική (Thompson 2011: 137-138). Οι αναφορές του σχετικά με τις εμπορικές προοπτικές του Κονγκό προσέλκυσαν το ενδιαφέρον, μεταξύ άλλων, του βασιλιά του Βελγίου, Λεοπόλδου Β΄, ο οποίος θέλοντας να ιδρύσει ένα κράτος ως ατομική ιδιοκτησία ανέθεσε στον Stanley να ηγηθεί της αποστολής που τελικά οδήγησε στη δημιουργία της Ελεύθερης Πολιτείας του Κονγκό και στις φρικαλεότητες που ακολούθησαν (Youngs 2002: 162).

Πέρα από τις γεωγραφικές και εθνογραφικές γνώσεις που παρείχε, το *Through the Dark Continent* αποδείχθηκε χρήσιμο και ιδεολογικά, καθώς παρουσίασε μια εικόνα της Αφρικής και των κατοίκων της που έδειχνε να αιτιολογεί, αν όχι και να προωθεί μια ενδεχόμενη παρέμβαση της Δύσης. Η αφήγηση του Stanley αποτελεί κατεξοχήν δείγμα αποικιοκρατικής ρητορικής, όπου ο Άλλος περιγράφεται ως εξαιρετικά εχθρικός και τρομακτικός, ενώ ο ίδιος ο αφηγητής παρουσιάζεται σαν ήρωας, μια μορφή υποδειγματικής τόλμης και ανδρισμού (Thompson 2011: 140). Εξιστορώντας τις διαρκείς διαμάχες και διαπραγματεύσεις με τους «διεστραμμένους κανίβαλους», τους «παράφρονες αγρίους» (1878 v.2: 255) ή τα «βρωμερά αρπακτικά όρνεα» (1878 v.2: 272), αφενός μεγεθύνεται ο ηρωισμός του αφηγητή που επέζησε για να τις διηγηθεί, αφετέρου επιτυγχάνεται η αποανθρωποποίηση του Άλλου (Thompson 2011: 140).

[...] a period of twenty-two days, during the nights and days of which we had been beset by the perverse cannibals and insensate savages [...]

(Stanley 1878 (vol. 2): 255)

Our blood is up now. It is a murderous world, and we feel for the first time that we hate the filthy, vulturous ghouls who inhabit it.

(Stanley 1878 (vol. 2): 272)

One really does not know whether to pity or to despise the natives of Manyema. Many are amiable enough to deserve good and kind treatment, but others are hardly human. [...]

(Stanley 1878 (vol. 2): 86)

His face was one of the most vicious my memory can recall. I presented him with about a dozen cowries, which he snatched from me as a surly dog might bite at a piece of meat from a stranger's hand. He was a true savage, hardened by wildness, and too old to learn.

(Stanley 1878 (vol. 2): 165)

Innocence and peace dwelt in the wilderness alone. Outside of them glared the fierce-eyed savage, with malice and rage in his heart, and deadly weapons in his hand.

(Stanley 1878 (vol. 2): 311)

We thought, seeing that we had obtained as much ivory as we were able to carry, that we had better return. To our surprise, the king – he was no longer than my leg – said that we should not be allowed to go. ‘Why?’ we asked. ‘Because this is my country and you are not to go away until I say [...] and he ground his teeth, and he looked just like a wild monkey.

(Stanley 1878 (vol. 2): 103)

Ακόμα και στα σημεία της αφήγησης που διακρίνεται μια πιο ευσπλαχνική στάση προς τους λαούς της Αφρικής, ο τόνος του είναι συγκαταβατικός και υποτιμητικός (Thompson 2011: 144). Θεωρεί δεδομένο ότι, παρόλο που η «φύση των μαύρων» (1878 v.2: 480) δεν διαφέρει από τη φύση των ανθρώπων γενικότερα, εντούτοις υπάρχει ένα τεράστιο χάσμα μεταξύ της λευκής και της μαύρης φυλής ως προς την πνευματική, ηθική και πολιτισμική τους εξέλιξη. Όταν λοιπόν δεν περιγράφονται ως αιμοδιψείς κανίβαλοι, οι λαοί της Αφρικής απεικονίζονται με πατερναλιστικό τρόπο, ως αφελείς παιδικές μορφές, ή ως πιστοί υπηρέτες (Thompson 2011: 144).

True, negro nature had often asserted itself, but it was after all but human nature.
(Stanley 1878, vol. 2: 480)

Dear me, my friend, this is shocking; terrible. Pray sit down, [...] here by me, and let us talk this over like wise men,” I said in soothing tones to this *enfant terrible*, for he really looked in feature, dress, and demeanour, what, had I been an imaginative raw youth, I should have set down as the incarnate scourge of Africa, and he looked wicked enough with his bare, sinewy arms, his brandished sword, and fierce black eyes, to chop of my innocent head.

(Stanley 1878, vol. 1: 73)

They had become trained to rely on my judgment and discretion, and with a child-like faith they trusted me.

(Stanley 1878, vol. 2: 304)

I smiled kindly, and conversed softly. I presented him with a string of bright red beads, and filled one of his hands with shells, and then I had him asked some questions. He replied to five, when he said he was tired, and would answer no more. [...] I confessed my impotence to charm the savage soul.

(Stanley 1878, vol. 2: 166)

I had a number of hungry, half wild children; and through a cannibal world we had ploughed to reach these unsophisticated children of nature.

(Stanley 1878, vol. 2: 282)

We were, however, prudent enough not to rush into danger by taking it for granted that most savages were a guileless, amiable set, who would never dream of injuring or molesting strangers — and this circumspection most likely saved our lives

(Stanley 1878, vol. 1: 177)

our patient bearing [...] led the natives to think that we might be murdered like lambs; our placability merited and received the contempt of the natives of Iroba; and a hundred times afterwards did I see that the savage only respects force, power, boldness, and decision; and that he is totally ignorant of the principles which govern the conduct of Christian man to man. Forbearance is to him cowardice mildness,

patience, and an equable temper are, in his undeveloped and unreasoning mind, only evidences of effeminacy.

(Stanley 1878, vol. 1: 276-277)

We fell back upon the old rule of never forgetting that an unsophisticated savage was not trustworthy, except when your eyes were on him.

(Stanley 1878, vol. 2: 289)

There was no one feature about them that even extravagant charity could indicate as elevating them into the category of noble savages. [...] I examined their faces with eyes that up to that time had gazed into the eyes of over five hundred thousand black men. They were intolerably ugly.

(Stanley 1878, vol. 2: 212)

Όπως φαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα, ο Stanley εκφράζει μια διαδεδομένη αντίληψη της εποχής, σύμφωνα με την οποία το γεγονός ότι κάποιοι πολιτισμοί δεν είχαν ακολουθήσει την ίδια πορεία εξέλιξης με τον δυτικό πολιτισμό, σήμαινε πως δεν είχαν εξελιχθεί καθόλου, αλλά είχαν παραμείνει σε ένα πρωτόγονο στάδιο, το οποίο η Δύση έχει ξεπεράσει (Thompson 2011: 147). Υπονοείται λοιπόν ότι οι πολιτισμικές διαφορές τοποθετούνται σε μια χρονική ακολουθία ως διαδοχικά στάδια μιας εξελικτικής διαδικασίας που καταλήγει στον δυτικό πολιτισμό (Thompson 2011: 147). Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται η αίσθηση ότι οι εξερευνητές που ταξιδεύουν σε μέρη που διαφέρουν πολιτισμικά, ταξιδεύουν στο παρελθόν, στη συγκεκριμένη περίπτωση στην Εποχή του Σιδήρου:

Being, I hope, free from prejudices of caste, colour, race, or nationality, and endeavouring to pass what I believe to be a just judgment upon the negroes of Zanzibar, I find that they are a people just emerged into the Iron Epoch, and now thrust forcibly under the notice of nations who have left them behind by the improvements of over 4000 years.

(Stanley 1878, vol. 1: 48)

Οι ταξιδιωτικοί συγγραφείς συχνά παρουσιάζουν τα ξένα μέρη ως «κολλημένα» στο παρελθόν, ενώ παράλληλα παρουσιάζουν τον δικό τους εθνικό χώρο ως προηγμένο και

προοδευτικό. Με αυτή τη ρητορική της χρονικής μετάβασης από το παρόν (διαφωτισμός και πολιτισμός) στο παρελθόν (άγνοια και βαρβαρότητα), διαβεβαιώνουν τους εαυτούς τους και τους αναγνώστες τους ότι βρίσκονται στην κεφαλή της εξελικτικής πορείας (Lisle 2006: 209).

Ο συνδυασμός φυλετικών στερεοτύπων και τεχνικών αναπαράστασης της ετερότητας στο έργο του Stanley συνθέτει τον ορισμό του αποικιοκρατικού λόγου και εκφράζει απόλυτα την ιδεολογία που εξυπηρετεί (Thompson 2011: 144). Αφενός, ο ενίοτε συναισθηματικός τόνος διαμορφώνει μια εικόνα για τον Άλλον (πολιτισμό) σαν κάποιον που, επειδή δεν έχει εξελιχθεί με τον ίδιο τρόπο, χρειάζεται τη βοήθεια μιας δύναμης η οποία έχει προηγηθεί στην εξέλιξη. Με αυτόν τον τρόπο ενθαρρύνεται και νομιμοποιείται ηθικά η μεσολάβηση εξωτερικού παράγοντα, υπό το πρόσχημα της καλοπροαίρετης καθοδήγησης και αρωγής του ιθαγενούς πληθυσμού, προκειμένου να επιταχυνθεί η πρόοδός του (Thompson 2011: 144). Αφετέρου, περιγράφοντας με δραματικούς τόνους την πρωτόγονη κατάσταση από την οποία πρέπει να «σωθεί» αυτός ο πληθυσμός, ο αποικιοκρατικός λόγος παρουσιάζει θεμιτή – αν όχι αναγκαία – την παρέμβαση της φωτισμένης Δύσης. Το σημαντικό όμως είναι πως αυτή η παρέμβαση προβάλλεται ως ανθρωπιστική πράξη και πολιτισμική συνεισφορά, αντί να τονίζεται ο ωφελμιστικός χαρακτήρας της (Thompson 2011: 144). Έτσι, ο Stanley γράφει ότι η Αφρική έχει ανάγκη από μια «ομάδα φιλόνητων καπιταλιστών» που θα «σώσουν αυτά τα όμορφα εδάφη» από την αγριότητα.

Oh for the hour when a band of philanthropic capitalists shall vow to rescue these beautiful lands, and supply the means to enable the Gospel messengers to come and quench the murderous hate with which man beholds man in the beautiful lands around Lake Victoria!

(Stanley 1878, vol. 1: 223)

Η συμβολή του εξερευνητικού λόγου στο αποικιοκρατικό αφήγημα γίνεται αρκετά προφανής (Thompson 2011: 144). Όπως και πολλοί άλλοι εξερευνητές από τον 18^ο αιώνα και μετά, ο Stanley αυτοπροσδιορίζεται ως εκπρόσωπος του πολιτισμού, του χριστιανισμού και του εμπορίου, των λεγόμενων “three Cs”, Civilisation, Christianity and Commerce. Συνδυάζοντας αυτά τα τρία πεδία επιρροής, οι «άγριοι», «πρωτόγονοι» λαοί θα μπορούσαν να εκπολιτιστούν, να εκχριστιανιστούν και να προοδεύσουν οικονομικά, υπό την

καθοδήγηση της Δύσης. Αυτό το αφήγημα, το οποίο οι υπερθεματιστές του ιμπεριαλισμού πίστευαν ειλικρινά, για άλλους λειτούργησε απλώς ως πρόφαση για την ιδιοποίηση εδαφών, φυσικών πόρων και ανθρώπινου κεφαλαίου (Thompson 2011: 144-145).

Κλείνοντας αυτήν την ενότητα, αξίζει να προστεθεί ένα μικρό απόσπασμα από μια επιστολή του Σκωτσέζου συγγραφέα John Galt (1813), την οποία έγραψε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ανατολική Μεσόγειο, και συγκεκριμένα από την επίσκεψή του στην Αθήνα. Γράφοντας για τον Παρθενώνα, διακρίνεται ξεκάθαρα το παραπάνω διαχρονικό αφήγημα, ότι δηλαδή η παρέμβαση του λόρδου Έλγιν ήταν σωτήρια για τα γλυπτά του ναού (διότι διαφορετικά θα τα είχαν πάρει οι Γάλλοι).

Athens, 1 March 1812

At first, as every traveller who now comes to Athens must be, I was greatly vexed and disappointed by the dilapidation of the temple of Minerva; but I am consoled by the reflection that the spoils are destined to ornament our own land, and that, if they had not been taken possession of by Lord Elgin, they would probably have been carried away by the French.

(Galt 1813: 112)

Η Mary Pratt (1992: 15) συνδέει την επιστημονική εξερεύνηση με μια τάση της εποχής που ονομάζει «πλανητική συνείδηση» (planetary consciousness) (Pratt 1992: 5, 28, 38), στην οποία ο εξερευνητής εμφανίζεται ως ηρωικός επιστήμονας που φιλοδοξεί να συμπληρώσει όλα τα κενά στον χάρτη ή να ταξινομήσει όλα τα είδη του ζωικού και του φυτικού βασιλείου (Bohls & Duncan 2005: xix). Η Pratt ερμηνεύει αυτή τη ρητορική στην ταξιδιωτική γραφή ως «αντι-κατακτητική» (anti-conquest) (Bohls & Duncan 2005: xix, Pratt 1992: 28) ενώ άλλοι την έχουν χαρακτηρίσει ως «άτυπη αυτοκρατορία» ή «ανεπίσημο ιμπεριαλισμό» (Bridges 2002: 53). Υποστηρίζει ότι στη βάση αυτής της πλανητικής συνείδησης αναπτύχθηκε ο σύγχρονος ευρωκεντρισμός, ως «ηγεμονικό αντανάκλαστικό», που στιγμάτισε και εξακολουθεί να προβληματίζει τους δυτικούς, «παρότι εδώ και πολλά χρόνια έχει γίνει δεύτερη φύση τους» (Pratt 1992: 15, ΜτΦ: KB).

Η εξερευνητική αφήγηση εξελίχθηκε σε μια εποχή που πολλοί υποστήριζαν ανοιχτά τον ιμπεριαλισμό, θεωρώντας ότι ο έλεγχος όσο το δυνατόν περισσότερων εδαφών και πόρων

του πλανήτη από λευκούς ευρωπαίους ήταν η φυσική τάξη των πραγμάτων (Thompson 2011: 137-8). Αυτές οι εθνοκεντρικές πεποιθήσεις παρήγαγαν, και ταυτόχρονα ήταν προϊόν μιας ευρύτερης αποικιοκρατικής ιδεολογίας που διείσδυσε στη βρετανική κοινωνία και εκφράστηκε με διάφορους τρόπους. Ένας από αυτούς ήταν η ταξιδιωτική γραφή, η οποία, αναπόφευκτα διαποτισμένη από το πνεύμα του ιμπεριαλισμού, έγινε ένα από τα μέσα έκφρασης και καλλιέργειάς του (Thompson 2011: 140). Παράλληλα, ο λόγος της εξερεύνησης λειτούργησε ως εργαλείο αποδαιμονοποίησης του αυτοκρατορικού σχεδίου στη συνείδηση του εγχώριου ακροατηρίου, ενώ ταυτόχρονα καλλιέργησε το εθνοκεντρικό φαντασιακό των Βρετανών ως προς τις ανδραγαθίες των εξερευνητών που οδηγούσαν την πατρίδα στην κορυφή του κόσμου (Thompson 2011: 53).

4 Η έμφυλη διάσταση της ταξιδιωτικής γραφής

4.1 Γυναίκες, ταξίδια και ταξιδιωτική γραφή

Ξεχωριστή θέση στο ανεξάντλητο πεδίο της περιηγητικής λογοτεχνίας καταλαμβάνουν οι αφηγήσεις των γυναικών που, παρά τις πρακτικές δυσκολίες και τις κοινωνικές αντιξοότητες, ταξίδεψαν και κατέγραψαν τις εμπειρίες τους, αφήνοντας το δικό τους ρητορικό και ιδεολογικό στίγμα στο είδος.

Καθώς η ταξιδιωτική πρακτική ήταν συνυφασμένη με την έννοια της περιπέτειας, της εξερεύνησης, της κατάκτησης και του κινδύνου, είναι αναμενόμενο ότι οι ταξιδιωτικές αναφορές γράφονταν κατά κύριο λόγο από άνδρες, οι οποίοι απολάμβαναν ελευθερία κινήσεων, ταξιδιωτική και συγγραφική (Bassnett 2002: 225). Σύμφωνα με την Turner (2001: 163), μέχρι το 1770 μόνο δύο ταξιδιωτικά αφηγήματα είχαν γραφτεί από γυναίκες: το *A Voyage to Russia* της Elizabeth Justice (1739) και τα περίφημα *Embassy Letters* της Lady Mary Wortley Montagu, τα οποία εκδόθηκαν περίπου 40 χρόνια μετά τη συγγραφή τους. Τις δεκαετίες που ακολούθησαν όμως, η παρουσία των γυναικών στις ταξιδιωτικές εκδόσεις αρχίζει προοδευτικά να αποκτά δυναμική στη Βρετανία, ίσως λόγω της αυξανόμενης συμμετοχής τους σε ταξίδια και της μείωσης του ποσοστού αναλφαβητισμού (Thompson 2011: 49, Turner 2001: 163).

Παρά τους περιορισμούς που απέρρεαν από τον έμφυλο ρόλο τους, οι γυναίκες επωφελήθηκαν από τις βελτιωμένες συνθήκες μετακίνησης και την εξέλιξη της ταξιδιωτικής γραφής, η οποία είχε απαγκιστρωθεί από τα αυστηρά πρότυπα της κλασικής γραμματείας και του ξενοφοβικού ιμπεριαλιστικού λόγου – θέματα που ούτως ή άλλως θεωρούνταν κατά σύμβαση ανδρικά (Turner, 2002: 163-164). Αξιοποίησαν επίσης το κενό που δημιούργησε η κουρασμένη αφήγηση του αμφιλεγόμενου Grand Tour (Turner 2001: 64) και άρχισαν να δημοσιεύουν επιστολές, ημερολόγια και διηγήματα με θέμα το ταξίδι, προσφέροντας μια φρέσκια οπτική με ευχάριστες περιγραφές και αναλύσεις κοινωνιολογικού, ανθρωπολογικού και εθνολογικού ενδιαφέροντος, που γνώρισαν ευρεία αποδοχή (Turner 2001: 64, 163-164). Η στροφή στη συναισθηματική, αισθητική γραφή και το αυξημένο ενδιαφέρον της Βικτωριανής εποχής για τα ήθη και τα έθιμα, τις τέχνες, το τοπίο, και τις ιστορίες των ανθρώπων (Turner 2001: 65) διευκόλυναν τις γυναίκες να βρουν πεδίο που να είναι οικείο γι' αυτές και αποδεκτό στα πλαίσια του έμφυλου ρόλου τους.

Τα ταξίδια φαίνεται πως έδωσαν σε ορισμένες γυναίκες οδό διαφυγής από τον απαιτητικό και καταπιεστικό ρόλο του «αγγέλου του σπιτιού», “Angel in the House”, κατά τη βικτωριανή ορολογία, που φρόντιζε για όλους και για όλα στο οικιακό πλαίσιο. Έδωσαν όμως γενικότερα την ευκαιρία στις γυναίκες να διεκδικήσουν χώρο έκφρασης της ταυτότητάς τους, κάτι που διαχρονικά τους στερούσαν οι συμβάσεις της ανατροφής τους (Bassnett 1999: 8). Η δημοσίευση ταξιδιωτικών αφηγήσεων τούς επέτρεψε να αυτοπροσδιοριστούν, κατασκευάζοντας και παρουσιάζοντας στο αναγνωστικό κοινό τη δική τους εικόνα για τον εαυτό τους (Thompson 2011: 189).

Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο αριθμός των ταξιδιωτικών εκδόσεων από γυναίκες είχε αυξηθεί εντυπωσιακά και η παρουσία τους στα ταξίδια και την αφήγησή τους προσέδωσε νέες ιδεολογικές προεκτάσεις στο είδος (Thompson 2011: 171). Ως ταξιδιώτισσες και ως υπήκοοι της Αυτοκρατορίας παρατηρούσαν και έγραφαν για τον Άλλον, αλλά ως γυναίκες παρέμεναν υπό το αυστηρό βλέμμα της ανδροκρατούμενης, πατριαρχικής μητρόπολης (Quaireau 2022: 3).

4.2 Το κοινωνικό πλαίσιο – Περιορισμοί και προσδοκίες

Η γνωστή φράση «ο Οδυσσέας ταξιδεύει, η Πηνελόπη μένει στο σπίτι» (Lawrence 1994: ix) συνοψίζει την παραδοσιακή δυναμική των έμφυλων ρόλων, σύμφωνα με την οποία το πεπρωμένο της γυναίκας είναι η παραμονή εντός της οικιακής σφαίρας, ενώ του άνδρα είναι συνυφασμένο με την περιπλάνηση και την περιπέτεια. Αυτή η αρχέγονη συμβολική διάκριση αντανακλάται στις αντιλήψεις της δυτικής κουλτούρας και άλλων πολιτισμών για την προέκταση των έμφυλων ρόλων και στην ταξιδιωτική και συγγραφική πρακτική (Thompson 2011: 168).

Η βικτωριανή πατριαρχική ιδεολογία των «χωριστών σφαιρών» καθόριζε συγκεκριμένους ρόλους και πρότυπα συμπεριφοράς για τις γυναίκες. Σύμφωνα με αυτήν, η φυσική τους θέση ήταν στο σπίτι, αμετακίνητες και προσαρτημένες στο οικιακό πλαίσιο όπως οι εδραίοι οργανισμοί στον πυθμένα της θάλασσας (Thompson 2011: 169). Αυτή η ιδεολογία προέβλεπε αυστηρούς περιορισμούς όσον αφορά τη συμμετοχή τους σε ταξίδια, και ο βαθμός στον οποίο ήταν αποδεκτό να ταξιδέψουν υπαγορευόταν κυρίως από την κοινωνική τους θέση και τους λόγους του ταξιδιού (Thompson 2011: 169). Εφόσον δεν επιτρεπόταν να ταξιδεύουν μόνες, οι γυναίκες συχνά εκμεταλλεύονταν τις κοινωνικά αποδεκτές ευκαιρίες που παρείχαν οι παραδόσεις του θρησκευτικού προσκυνήματος και των ιεραποστολικών δράσεων, ή ακολουθούσαν συχνά τους συζύγους, τους πατέρες και τους αδελφούς τους στα επαγγελματικά ταξίδια τους (Melman 1992: 15, Thompson 2011: 169).

Όσες ταξίδευαν εκτός του πλαισίου της συνοδευόμενης ταξιδιώτισσας (unchaperoned) θεωρούνταν αφύσικες εξαιρέσεις (abnormal) που ενεργούσαν σε αντίθεση με την αντίληψη για τη γυναικεία φύση (Mills 1991: 32, 118). Οι γυναίκες αυτές φαίνονταν διαφορετικές τόσο σε αντιπαράβολή με την παραδοσιακή ανδρική μορφή του ταξιδιώτη, για τον οποίο όπως προαναφέρθηκε το ταξίδι λειτουργούσε και ως μέσο εκδήλωσης αρρενωπότητας και κυριαρχίας, όσο και με τις συμβατικές και κοινωνικά συμβατές ταξιδιώτισσες (Bassnett 2002: 226). Ταξιδεύοντας μόνη, η γυναίκα αθετούσε τη σύμβαση των χωριστών σφαιρών και δημοσιεύοντας την εμπειρία της, την αθετούσε ξανά (Thompson 2011: 180). Παραβίαζε τα στεγανά της ανδροκρατούμενης δημόσιας σφαίρας και ως ταξιδιώτισσα αλλά και ως συγγραφέας απευθυνόμενη στην κοινωνία των αναγνωστών (Thompson 2011: 180).

Αυτή η απαγόρευση άρχισε να ατονεί τον 19^ο αιώνα, τουλάχιστον στον δυτικό πολιτισμό, και έγινε σταδιακά ανεκτό – αν και όχι απολύτως αποδεκτό – οι γυναίκες να ταξιδεύουν μόνες τους (Thompson 2011: 170). Ωστόσο, για καιρό, οι προσδοκίες όσον αφορά τον κοινωνικό τους ρόλο καθιστούσαν τα ταξίδια και την ταξιδιωτική συγγραφή σκανδαλώδεις πρακτικές στα μάτια των πιο συντηρητικών, που έκριναν ότι δεν αρμόζει σε γυναίκες να ταξιδεύουν ή να ασχολούνται με τα σοβαρά θέματα που πραγματεύονται τα ταξιδιωτικά κείμενα (Thompson 2019: 113). Επίσης, το γεγονός ότι η πρόσβασή τους στην εκπαίδευση ήταν περιορισμένη (το 1847 το 40% των κοριτσιών δεν πήγαιναν σχολείο) (Bird 2012: 10) επηρέαζε τις προσδοκίες του αναγνώστη – άρα και του εκδότη – ως προς τις συγγραφικές τους δεξιότητες και την ικανότητά τους να αρθρώνουν άποψη σε σύνθετα θέματα όπως η πολιτική, η οικονομία και οι επιστήμες.

Οι γυναίκες όμως, παρά τους περιορισμούς, πάντα ταξίδευαν περισσότερο από ό,τι υποδήλωναν οι κοινωνικές συμβάσεις (Thompson 2011: 169, Mills 1991: 95). Σε κάθε περίοδο, σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας υπήρξαν γυναίκες που, αψηφώντας τους κανόνες και τα έμφυλα πρότυπα της εποχής τους, πραγματοποίησαν εκπληκτικά ταξίδια μόνες τους εκτός των συμβατικών τουριστικών διαδρομών της εποχής και πολλές έγραψαν γι' αυτά (Thompson 2011: 169).

4.3 Όψεις της διαλεκτικής πραγματικότητας – Πιέσεις και ρητορικές στρατηγικές

Οι γυναίκες που ταξίδευαν μόνες και για τους δικούς τους λόγους συχνά χαρακτηρίζονταν στερεοτυπικά ως «εκκεντρικές γεροντοκόρες» που ήθελαν να δραπετεύσουν από το περιοριστικό τους περιβάλλον, και πολλές φορές οι κριτικές για τα κείμενά τους εμφάνιζαν μια τάση διακωμώδησής τους, επινοώντας θηλυκές λέξεις με μειωτική χροιά, όπως «τυχοδιώκτρια» ή «ταξιδιάρα» (adventuress, globetrotteress, lady on the loose) με πρόθεση να παρουσιαστεί το έργο τους ως αλλόκοτο και ελαφρώς γελοίο (Bassnett 2002: 226, Bird 2012: 65, Mills 1991: 27, 32, 118).

A Lady an explorer? a traveller in skirts? The notion's just a trifle too seraphic: Let them stay and mind the babies, or hem our ragged shirts; But they mustn't, can't, and shan't be geographic.

To the Royal Geographical Society (1893, June 10). *Punch*, 104(2709), 269

Στην εισαγωγή του έργου της *A Visit to Iceland* (1853), η Ida Pfeiffer αισθάνεται την ανάγκη να απαντήσει προκαταβολικά σε όσους τη θεωρήσουν εκκεντρική (Birkett 1989: 199).

I am surely simple and harmless enough, and should have fancied anything in the world rather than it would ever be my fate to draw upon myself in any degree the notice of the public. I will merely indicate, as briefly as may be, my character and circumstances, and then I have no doubt my conduct will lose its appearance of eccentricity, and seem perfectly natural.

(Pfeiffer 1853: iix)

Η Mary Henrietta Kingsley, που ταξίδεψε μόνη στην Αφρική, στο έργο της *Travels in West Africa, Congo Français, Corisco and Cameroons* (1897) δηλώνει τον χαρακτήρα του ταξιδιού της, θέλοντας να αποστασιοποιηθεί από τις «εκκεντρικές» γυναίκες.

I am not bent on discoursing on my psychological state, but on the state of things in general in West Africa.

(Kingsley 1897: 101)

Τέλος, η Anna Forbes στο *Insulinde: experiences of a naturalist's wife in the Eastern Archipelago* (1887) δηλώνει τη θηλυκότητά της, θέλοντας να αποτρέψει το ενδεχόμενο να σχηματιστεί η εικόνα της ως αρσενικοθήλυκου.

You must remember that I am only a small and very feminine woman, and no masculine female with top-boots and a fowling-piece.

(Forbes 1887: 281)

Μία σημαντική παράμετρος στην πρακτική γελοιοποίησης και υποβιβασμού είναι ότι η κατασκευή μιας εκκεντρικής και περιθωριακής εικόνας των γυναικών λειτουργεί ως μέσο αμφισβήτησης της αξιοπιστίας των γραπτών τους (Mills 1991: 107, 118). Τα ταξιδιωτικά

τους κείμενα επικρίνονταν και κατηγορούνταν ως αναληθή, υπερβολικά ή όχι καλογραμμένα επειδή οι αναπαραστάσεις που περιείχαν δεν ήταν συμβατές με τη στερεοτυπική αντίληψη για το τι μπορούν (με την έννοια τόσο της δυνατότητας όσο και της ικανότητας) να κάνουν ή να γράψουν οι γυναίκες (Mills 1991: 108). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα συχνά να προσαρμόζουν τις αφηγήσεις τους σύμφωνα με τις προσδοκίες των αναγνωστών, των εκδοτών και της κοινωνίας γενικότερα, λαμβάνοντας υπόψη τους τα κυρίαρχα αφηγηματικά πρότυπα που έχει κατασκευάσει η ίδια η κοινωνία για τις αναπαραστάσεις της θηλυκότητας (Mills 1991: 108, 118). Το κατασκευασμένο αυτό διαλεκτικό πλαίσιο, δηλαδή τον λόγο που διαμορφώνει και αναπαράγει τις εδραιωμένες κοινωνικές αντιλήψεις για την έννοια της θηλυκότητας, η Mills το ονομάζει *discourses of femininity* (Mills 1991: 94), «ο λόγος της θηλυκότητας».

Στο ίδιο πνεύμα και ο Carl Thompson (2011: 169), θεωρεί ότι ο έμφυλος χαρακτήρας της ταξιδιωτικής γραφής προκύπτει ως ιδεολογικό κατασκεύασμα με βαθιά ριζωμένους συσχετισμούς, που λαμβάνει ως δεδομένη την ύπαρξη των «χωριστών σφαιρών» για άνδρες και γυναίκες. Το γεγονός ότι αυτός ο θεωρητικός διαχωρισμός έχει κάποια ιστορική βάση οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην επικράτηση της συγκεκριμένης αντίληψης, η οποία, ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία, στην ουσία κατασκευάζει την πραγματικότητα που διατείνεται ότι περιγράφει, επιβάλλοντας ανάλογους νοητούς περιορισμούς.

Η Mary Louise Pratt (1992) ωστόσο θεωρεί ξεκάθαρο τον έμφυλο χαρακτήρα της ταξιδιωτικής γραφής και υποστηρίζει ότι τα ίδια τα γραπτά των γυναικών ήταν αυτά που ανέδειξαν τη διαφοροποίησή τους από την «ανδρική» ταξιδιωτική γραφή. «Ενώ ο λόγος της καπιταλιστικής πρωτοπορίας [...] τείνει να παρουσιάζει την ταξιδιωτική εμπειρία ως φιλόδοξη αναζήτηση επιτευγμάτων και κυριαρχίας, ο λόγος των ‘κοινωνικών εξερευνητριών’ διαμορφώνει τις αφηγήσεις τους ως εμπειρίες αυτοπραγμάτωσης και οράματα κοινωνικής αρμονίας» (Pratt 1992: 168, ΜτΦ: KB).

Σύμφωνα με τη Mills (1991: 5), τα εκφραστικά μέσα και το περιεχόμενο της ταξιδιωτικής αφήγησης ανδρών και γυναικών δεν παρουσιάζουν σημαντική διαφοροποίηση, αλλά η βασική διαφορά τους προκύπτει από τον τρόπο με τον οποίο τα κείμενά τους γράφονται, κρίνονται και κατηγοριοποιούνται. Το διαλεκτικό πλαίσιο εντός του οποίου γράφονται και αξιολογούνται τα κείμενα των γυναικών έχει κοινά στοιχεία με εκείνο στο οποίο γράφονται

και αξιολογούνται τα κείμενα των ανδρών (Mills 1991: 6). Αυτό που διαφοροποιείται είναι οι διαλεκτικές πιέσεις που δέχονται οι γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες από κοινωνικά στερεότυπα, περιορισμούς και προσδοκίες. Στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν αυτές τις πιέσεις, οι γυναίκες συγγραφείς προσεγγίζουν τα ίδια θέματα με διαφορετικό τρόπο από ό,τι οι άνδρες, καταλήγοντας σε ανομοιότητες που αποδίδονται στο φύλο (Mills 1991: 6).

Έτσι, οι γυναίκες στις αφηγήσεις τους δίνουν προτεραιότητα στο συναίσθημα και την υποκειμενικότητα έναντι της συλλογιστικής και της αντικειμενικότητας, επιλέγουν τη γλαφυρότητα στις περιγραφές και πραγματεύονται κοινωνικά και πολιτισμικά ζητήματα που εμπίπτουν στον ρόλο που τους αποδίδεται (οικιακά, μαγείρεμα, φροντίδα και ανατροφή παιδιών, ήθη και έθιμα, κ.λπ.) (Thompson 2011: 185-186). Γράφουν ως παρατηρητές των ανθρώπων και όχι των τόπων, βασίζοντας την αφήγησή τους σε προσωπικές παρατηρήσεις, επιλέγοντας πιο αισθητική γραφή, με έμφαση στη βιωματική και συναισθηματική διάσταση του ταξιδιού (Mills 1991: 82). Το γεγονός βέβαια ότι οι περισσότερες προέρχονταν από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα ίσως εξηγεί εν μέρει γιατί η ματιά τους προς τους άλλους πολιτισμούς απείχε από την τυπική οριενταλιστική οπτική (Mills 1991: 94). Δεδομένου ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν, ο ρόλος που τις καθόριζε ως μέλη της κοινωνίας περιλάμβανε τη φροντίδα των άλλων και την καλλιέργεια διαπροσωπικών σχέσεων. Συνεπώς, διέθεταν ανεπτυγμένες κοινωνικές δεξιότητες και ενσυναίσθηση, γεγονός που τους επέτρεπε να αναγνωρίζουν τη σημασία της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης και να διαχειρίζονται με μεγαλύτερη ευκολία ζητήματα ανάλογης θεματολογίας (Mills 1991: 96).

Ωστόσο αυτά τα χαρακτηριστικά ήταν σε σύγκρουση με τις εδραιωμένες ιμπεριαλιστικές προδιαγραφές του ταξιδιωτικού συγγραφικού είδους, που προέβλεπαν την αφήγηση συναρπαστικών εξερευνήσεων, κατακτήσεων και δράσης. Όπως προαναφέρθηκε, η περιπέτεια αποτελούσε δομικό στοιχείο των αναπαραστάσεων της αυτοκρατορίας, οπότε σε αυτό το πλαίσιο, η ταξιδιωτική γραφή των γυναικών έγινε ακόμα πιο σύνθετη και προβληματική (Mills 1991: 82).

Ακόμα όμως και όταν άνδρες και γυναίκες παράγουν παρόμοιες μορφές ταξιδιωτικής γραφής με κοινή θεματολογία, οι αφηγήσεις τους συχνά εκλαμβάνονται διαφορετικά από το αναγνωστικό κοινό, εξαιτίας του φύλου του συγγραφέα (Mills 1991: 30). Έτσι, το φύλο μπορεί μερικές φορές να διαδραματίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στην πρόσληψη (reception)

όσο και στη συγγραφή (production) μιας ταξιδιωτικής αναφοράς. Η Mills (1991: 107) δίνει το παράδειγμα μιας ποιήτριας, το φύλο της οποίας δεν προκύπτει από το όνομά της. Μετά τη δημοσίευση του πρώτου έργου της, ένας κριτικός, υποθέτοντας ότι πρόκειται για άνδρα, έγραψε μια ιδιαίτερα επαινετική κριτική. Την επόμενη χρονιά όμως, έχοντας πλέον συνειδητοποιήσει ότι πρόκειται για γυναίκα, έγραψε για τη δεύτερη συλλογή της μια κριτική που – αν και θετική – αυτή τη φορά ήταν λιγότερο ενθουσιώδης, με χαρακτηρισμούς όπως «χαριτωμένη» και «ευχάριστη». Ακόμα και σε μια θετική κριτική δηλαδή, η επιλογή των λέξεων υποδηλώνει τις προσδοκίες για το πώς θα πρέπει να είναι και να γράφουν οι γυναίκες (Mills 1991: 107).

Συνεπώς, η έμφυλη διάσταση της ταξιδιωτικής γραφής υφίσταται στον βαθμό που εκλαμβάνεται και εξετάζεται ως έμφυλη, με βάση τις αφηγηματικές αποκλίσεις μεταξύ κειμένων από άνδρες και από γυναίκες. Ωστόσο η αξιολόγηση του έμφυλου χαρακτήρα τους δεν είναι δυνατόν να περιοριστεί σε μια απλουστευτική κειμενική διάκριση (Mills 1991: 5), καθώς το νόημα δεν προκύπτει μόνο από την ανάλυση του κειμένου. Η γραφή θα πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με τα διαλεκτικά πλαίσια εντός των οποίων τα κείμενα αυτά γράφτηκαν και διαβάστηκαν (Mills 1991: 197). Κατά συνέπεια, σημαντικός παράγοντας είναι οι διαλεκτικές πιέσεις που ασκούνται κατά την παραγωγή και την ανάγνωση των ταξιδιωτικών κειμένων, τις οποίες οι γυναίκες συγγραφείς πρέπει να διαχειριστούν με πολύ διαφορετικούς τρόπους από ό,τι οι άνδρες (Mills 1991: 98). Αυτές οι πιέσεις, οι οποίες είναι κοινές, τόσο για τις γυναίκες (ταξιδιωτικές) συγγραφείς, όσο και για τις γυναίκες γενικότερα (Mills 1991: 98-99), τις ωθούν να γράφουν με συγκεκριμένους τρόπους, έχοντας επίγνωση ότι οι προσδοκίες και οι αντιλήψεις για τη γυναικεία γραφή είναι διαφορετικές από αυτές που προβλέπονται για τους άνδρες συγγραφείς (Mills 1991: 5). Αυτό δεν σημαίνει ότι όλες οι γυναίκες γράφουν με τον ίδιο τρόπο, σημαίνει όμως ότι αντιδρούν με διαφορετικό τρόπο σε αυτές τις πιέσεις: είτε αντιστέκονται, είτε τις ξεπερνούν, είτε υποκύπτουν σε αυτές.

Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Anna Wollstonecraft, η οποία αρνήθηκε να περιοριστεί σε θέματα μόδας και νοικοκυριού (Leask 2019: 105-106), η Alexandra David-Neel, η οποία κατηγορήθηκε για υπερβολές και ανακρίβειες επειδή έγραφε με τρόπο που δεν ήταν συμβατός με τον λόγο που θεωρούνταν αποδεκτός για μια γυναίκα της εποχής (Mills 1991: 113-118). Η Mary Kingsley επίσης παρέλειψε από τις διηγήσεις της περιπέτειάς της

στην Αφρική ορισμένα περιστατικά που φοβήθηκε ότι δεν θα πιστέψει κανείς (Mills 1991: 120). Η Lady Mary Wortley Montagu αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση, διότι ενώ ταξίδεψε εντός του συμβατικού κοινωνικού και αποικιοκρατικού πλαισίου, συνοδεύοντας τον άνδρα της για επαγγελματικούς λόγους, η γραφή της ήταν επικριτική για τη βρετανική κοινωνία, ενώ παράλληλα αμφισβήτησε κάποια στερεότυπα για την οθωμανική Ανατολή.

Σύμφωνα με τη Mills (1991: 30), η μελέτη της έμφυλης διάστασης της ταξιδιωτικής γραφής προϋποθέτει την ανάλυση των «λόγων» που επηρεάζουν την παραγωγή και την πρόσληψή της, χωρίς να επικεντρώνεται αποκλειστικά στις αφηγηματικές αποκλίσεις. Επίσης, σημαντικό είναι η μελέτη της έμφυλης διάστασης των κειμένων να γίνεται και από την πλευρά των ανδρών, δηλαδή να διερευνηθεί και υπό το πρίσμα του ανδροκρατικού χαρακτήρα του ιμπεριαλισμού (Mills 1991: 196).

Συμπερασματικά, η ταξιδιωτική γραφή είναι έμφυλη στον βαθμό που η ανάγνωσή της γίνεται υπό έμφυλο πρίσμα: λειτουργεί ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Ο αναγνώστης διαβάζει έχοντας συγκεκριμένες προσδοκίες που απορρέουν από το φύλο, και οι συγγραφείς προσαρμόζουν ή όχι τη γραφή τους αναλόγως με αυτές τις προσδοκίες. Αν υπήρχε κάτι που θα μπορούσε να χαρακτηρίσει την ταξιδιωτική γραφή ως έμφυλη, αυτό είναι οι κοινωνικές συμβάσεις και οι πιέσεις που επέδρασαν τόσο τη συγγραφή όσο και το πώς εκλαμβάνονταν η ταξιδιωτική γραφή ανδρών και γυναικών (Blunt 1992: 39-40, Mills 1991). Τυχόν παραδοχή ότι οι άνδρες και οι γυναίκες γράφουν διαφορετικά επιβεβαιώνει έμμεσα τα στερεότυπα που ενισχύουν την αντίληψη περί έμφυλης ταξιδιωτικής γραφής.

4.4 Οι γυναίκες ταξιδιωτικές συγγραφείς στο αποικιοκρατικό πλαίσιο

Η ταξιδιωτική γραφή της αποικιοκρατικής περιόδου περιγράφεται συχνά με ανδροκρατικούς όρους, σε βαθμό που φαινόταν αδιανόητο να ενταχθεί η γυναικεία γραφή στο ίδιο διαλεκτικό πλαίσιο. Πώς μπορεί μια ταξιδιώτισσα να τοποθετηθεί σε μια θέση ισχύος από την οποία είναι εξ αρχής αποκλεισμένη λόγω φύλου, στην οποία ωστόσο της δίνεται πρόσβαση λόγω εθνικότητας; Πώς μπορεί η γυναίκα ταξιδιωτική συγγραφέας να οικειοποιηθεί μια ξεκάθαρα ανδροκρατούμενη πρακτική και γλώσσα (Bird 2015: 39);

Η έρευνα – κυρίως στο πλαίσιο του φεμινιστικού κινήματος που έφερε στο φως τα ταξιδιωτικά έργα των γυναικών τη δεκαετία του 1970 (Thompson 2011: 171) – εστίαζε ως επί το πλείστον στις γυναίκες που αντιστάθηκαν στις συμβάσεις της βικτωριανής κοινωνίας και κατάφεραν να ταξιδέψουν μόνες τους και να γράψουν γι' αυτό, ενώ ο ρόλος τους στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας περνά απαρατήρητος, σαν να μην τις αφορά (Mills 1991: 3).

Στο πλαίσιο της αποικιοκρατίας, οι Βρετανίδες παρουσιάζονται ως σύμβολα οικιακής ευημερίας και αγνότητας και δεν νοείται η ενεργός συμμετοχή τους στη δημόσια σφαίρα, ενώ παράλληλα ο αποικιοκρατικός λόγος δημιουργεί την εικόνα της κατεκτημένης χώρας ως θηλυκού γένους (Mills 1991: 44). Αυτό, σύμφωνα με τη Mills (1991: 3) οφείλεται στις κοινωνικές συμβάσεις που καθόριζαν εννοιολογικά τον ιμπεριαλισμό, οι οποίες, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, κατασκεύαζαν την εικόνα της βρετανικής αρρενωπότητας, ταυτόσημης με τη βρετανική εθνική ταυτότητα. Για το λόγο αυτό, οι γυναίκες ως άτομα και ως συγγραφείς θεωρούνται πάντα στο περιθώριο του αποικιοκρατικού πλαισίου (Mills 1991: 3). Ήταν κατά κάποιον τρόπο ο Άλλος στην ξένη χώρα αλλά και στη χώρα τους.

Αν και πολίτες της αυτοκρατορίας, οι γυναίκες ταξιδιώτισσες δεν ήταν σε θέση να υιοθετήσουν τον ιμπεριαλιστικό λόγο με την ίδια ευκολία που το έκαναν οι άνδρες. Η γραφή τους ήταν πιο διστακτική, λιγότερο επιβεβαιωτική από την «ανδρική» καθώς θεωρούνταν αναρμόδιες να διακηρύσσουν ανεπιφύλακτα τις αλήθειες της βρετανικής κυριαρχίας. Παρά τη γενικά προνομιακή κοινωνική τους θέση στον παγκόσμιο χάρτη, εξαιτίας των διαλεκτικών περιορισμών και της περιθωριακής τους θέσης στο αποικιοκρατικό πλαίσιο είχαν την τάση να εστιάζουν σε περιγραφές των ανθρώπων ως ατόμων, παρά σε γενικευμένες παρατηρήσεις για έναν λαό στο σύνολό του (Mills 1991: 105). Έπειτα, επειδή ορισμένες με το να αψηφούν τις συμβάσεις της κουλτούρας τους ήταν σαν να την απορρίπτουν, ο διαλεκτικός τους «χώρος» εντός του αποικιοκρατικού πλαισίου περιοριζόταν ακόμα περισσότερο και δεν ήταν σε θέση να αρθρώσουν λόγο για λογαριασμό της αυτοκρατορίας. Ίσως αυτό να αιτιολογεί εν μέρει και το γεγονός ότι περιγράφουν τις αλληλεπιδράσεις τους με τους ανθρώπους χωρίς απαραίτητα να συνδέουν αυτές τις αφηγήσεις με τα ευρύτερα αποικιοκρατικά ζητήματα και την εθνική στρατηγική (Mills 1991: 105).

Η Mills (1991), εστιάζοντας στο πώς προσεγγίζουν οι γυναίκες την αναπαράσταση της ταυτότητας και της ετερότητας, υποστηρίζει ότι συμμετείχαν ενεργά τόσο στη διαμόρφωση

όσο και στην αμφισβήτηση της αποικιακής ρητορικής, αναδεικνύοντας τους τρόπους με τους οποίους το φύλο και η αποικιοκρατία συναντιούνται και αλληλοεπιδρούν στην ταξιδιωτική λογοτεχνία (Mills 1991, Turner 2001: 14). Σύμφωνα με την έρευνά της (1991: 96), πολλοί μελετητές έχουν επισημάνει ότι στα κείμενά τους οι γυναίκες είχαν την τάση να εστιάζουν περισσότερο στην επαφή με τους κατοίκους των χωρών που επισκέπτονταν, εκφράζοντας αισθήματα συμπάθειας, καθώς και να εκφράζουν μια αίσθηση ισότητας και αλληλεγγύης για τις γυναίκες της ξένης χώρας, με τρόπο που δεν συναντάμε στον ίδιο βαθμό στην ανδρική ταξιδιωτική γραφή (Mills 1991: 96).

Η αλληλεγγύη, λέει η Melman (1992: 309-310) προκύπτει από τη συνύπαρξη των γυναικών στον κόσμο. Είναι μια διαπολιτισμική ταύτιση ως προς την αίσθηση της υποταγής, που συμβάλλει στην οικοδόμηση μιας ιδανικής συλλογικότητας. Η Anna Bowman-Dodd, στο τέλος ενός αποσπάσματος από το έργο της *In the Palaces of the Sultan* (1903: 456) εκφράζει αυτήν την αίσθηση για τη σχέση μεταξύ ελεύθερων και σκλάβων γυναικών στο χαρέμι:

A certain amount of freedom is admitted between mistress and slave. The mutual love and devotion also, between the girl who owes everything she is to the owner who has given her the opportunity to show her talents and character, and the mistress who in her slave finds confidante, friend, and ally, this love and attachment is sometimes as touching as it is sublime. For women must everywhere cling to women at certain moments, whether they be within or without harem walls. In the long-life struggle, there are times and crises when only a woman can be turned to for full and complete sympathy.

(Bowman-Dodd 1903: 456)

Ωστόσο θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αυτές οι γυναίκες ταξίδευαν κυρίως εντός του αποικιακού χώρου, σε μια εποχή κατά την οποία στη Βρετανία είχε αρχίσει να αναπτύσσεται ένα κίνημα φιλανθρωπίας προς τους λαούς των αποικιών, με τις γυναίκες της μεσαίας τάξης να συμμετέχουν σε αυτό με εράνους και ιεραποστολικές δράσεις. Αυτή η ομπρέλα της φιλανθρωπίας και του χριστιανισμού επίσης άσκησε επίδραση στη γραφή των γυναικών, καθώς ήταν ένας τρόπος να λάβουν θέση ισχύος ως αφηγήτριες, χρησιμοποιώντας τη ρητορική του άτυπου ιμπεριαλισμού, χωρίς όμως να παραβιάζεται το διαλεκτικό πλαίσιο που προβλεπόταν γι' αυτές (Mills 1991: 97).

Οι γυναίκες ταξιδιώτισσες, που, όπως προαναφέρθηκε ήταν ήδη κατά κάποιο τρόπο ο Άλλος στη δική τους κουλτούρα, κατείχαν μια προνομιακή θέση «ετερότητας» στην κουλτούρα υποδοχής και έτσι μπορούσαν να ταυτιστούν με τις εξίσου περιθωριοποιημένες ντόπιες γυναίκες, πέρα από πολιτισμικά και ταξικά όρια (Bird 2015: 36). Όμως, όσο ιδεατή κι αν φαίνεται, αυτή η προσέγγιση προϋποθέτει ότι όλες οι γυναίκες, ανεξάρτητα από το κοινωνικό, οικονομικό ή πολιτισμικό υπόβαθρο, μοιράζονται την ίδια αντίληψη και βιώματα ως προς το φύλο και ένα κοινό αίσθημα αλληλεγγύης. Μια τέτοια θεωρητική προσέγγιση ωστόσο προσδίδει στη χώρα υποδοχής την ιδιότητα ενός καθρέφτη, που έχει στηθεί για να αντανακλά την εμπειρία των δυτικών περιηγητριών (Bird 2015: 36).

Επίσης και ο Tim Youngs (2013: 132) έχει αμφισβητήσει την παραδοχή ότι η αλληλεγγύη μεταξύ γυναικών είναι κοινή μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών, θεωρώντας την ως μια μορφή «όψιμης αποικιοκρατίας» με στερεοτυπικές γενικεύσεις, που αγνοεί και παρακάμπτει ζητήματα φυλετικών ή κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων. Στην πραγματικότητα, η απουσία έκφρασης αλληλεγγύης αποτελούσε μια ρητορική στρατηγική για αρκετές Βρετανίδες ταξιδιωτικές συγγραφείς που επιθυμούσαν να ευθυγραμμιστούν με τη δυτική αυτοκρατορική εξουσία. Ως μέσο οικειοποίησης μιας κειμενικής εξουσίας που παραδοσιακά χαρακτηριζόταν ως ανδρική και θέλοντας να διαφοροποιηθούν από τις γηγενείς, οι ταξιδιωτικές συγγραφείς τις απεικονίζουν ως κατώτερες, αποκλείοντας κάθε πιθανή ομοιότητα (Bird 2015: 36). Αν και οι γυναίκες ταξιδιωτικές συγγραφείς στην αποικιοκρατική εποχή δεν είχαν την ίδια αντιμετώπιση με τους άνδρες, πολλές, όπως η Mary Kingsley, η Isabella Bird και η Gertrude Bell υπερασπίστηκαν τη θέση τους ως εκπρόσωποι του αυτοκρατορικού μηχανισμού (Bird 2015: 36). Μάλιστα η Bird και η Kingsley, παρά τις αρχικές έντονες διαφωνίες, έγιναν τελικά δεκτές ως Μέλη της Βασιλικής Γεωγραφικής Εταιρείας και της Ανθρωπολογικής Εταιρείας αντίστοιχα, σε αναγνώριση της συμβολής τους στη φυσική ιστορία και την εθνογραφία (Thompson 2011: 55). Έτσι, ενώ η Mills αναγνωρίζει ότι υπάρχουν δείγματα γραφής που αμφισβητούν τις ηγεμονικές ιδεολογίες της εποχής, βρίσκει άλλα που συγκλίνουν με την ανδρική γραφή και, επιπλέον, που φέρουν ίχνη των ιμπεριαλιστικών και καπιταλιστικών λόγων που κυριαρχούσαν τον 19^ο αιώνα (Hammond 2010: 58).

Η Isabella Bird στο έργο της *Korea and her neighbors; a narrative of travel, with an account of the recent vicissitudes and present position of the country* (1898: 409-410) περιγράφει τη mu-tang, ένα είδος θηλυκού σαμάνου στην Κορέα:

On obeying a daemon call the woman snaps every tie of custom or relationship, deserts parents, husband, or children, and obeys the “call” alone.

(Bird 1898: 409)

Αυτή η περιγραφή όμως θυμίζει τις αντιλήψεις της εποχής για την εκκεντρική μοναχική ταξιδιώτισσα που εγκαταλείπει το σπίτι της υπακούοντας σε ένα κάλεσμα για φυγή και περιπλάνηση. Αναγνωρίζοντας τον επικίνδυνο παραλληλισμό, η Bird παίρνει αποστάσεις από τις mu-tang, αναφερόμενη στις πρακτικές τους ως «βάρβαρες και εξευτελιστικές»

European medicine and surgery are the most successful assailants of this barbarous and degrading system which holds the whole nation, in many respects highly civilized, in bondage [...]

(Bird 1898: 424)

Και η Kingsley στις αφηγήσεις της εξέφρασε ανοιχτά τις απόψεις της για πολιτικά ζητήματα και για την αποικιοκρατία.

This belt of territory across the continent would give us control of, and place us in touch with, the whole of the interior trade. A belt from north to south in Africa — thanks to our supineness and folly — we can now never have.

(Kingsley 1897: 640)

Παρόλο που δεν αποδέχεται την ύπαρξη φυλετικής ιεραρχίας, στην ίδια πρόταση αποδέχεται την ύπαρξη έμφυλης ιεραρχίας.

I feel certain that a black man is no more an undeveloped white man than a rabbit is an undeveloped hare; and the mental difference between the two races is very similar to that between men and women among ourselves. A great woman, either mentally or physically, will excel an indifferent man, but no woman ever equals a really great man.

(Kingsley 1897: 659)

Λόγω των διαλεκτικών πιέσεων που παρουσιάστηκαν παραπάνω, ιδίως στις πρώτες φάσεις της γυναικείας παρουσίας στο είδος, συχνά οι συγγραφείς αιτιολογούν την απόφασή τους να ταξιδέψουν και να γράψουν για το ταξίδι τους (Turner 2001: 166). Αυτή η έκφραση αυτογνωσίας αντανακλά την πίεση που ασκούσε το κοινωνικό πλαίσιο, και ειδικότερα τη σύγκρουση ανάμεσα στις απαιτήσεις της ταξιδιωτικής γραφής και τις κυρίαρχες παραδοχές για τον ρόλο και τη θέση της γυναίκας (Turner 2001: 166). Η διστακτικότητα και η απολογητική διάθεση συχνά διακρίνονται στον τρόπο που απευθύνονται στο αναγνωστικό κοινό, κυρίως επειδή η ίδια η πράξη του ταξιδιού υπερβαίνει τα όρια της αποδεκτής γυναικείας δραστηριότητας (Turner 2001: 157). Ο απολογητικός τόνος λειτουργεί επίσης ως διαβεβαίωση ότι δεν σκοπεύουν να ανταγωνιστούν τον ανδρικό λόγο, ή ίσως είναι ένας τρόπος να υπενθυμίσουν στο αναγνωστικό τους κοινό ότι δεν απαρνιούνται τη γυναικεία φύση τους μόνο και μόνο επειδή αποφάσισαν να ταξιδέψουν.

It is not only necessary for me to make some Apology for my appearing in this publick Manner, as also for my Presumption in attempting to engage in a Work, which requires a more elegant and superior Hand to compleat, than any Female Abilities can pretend to;

(Justice 1739: i)

The timidity which naturally attends a young author on presenting her first attempts to the public is obvious; [...]

(Hanway 1776: 61)

To the reader: what this book wants is an apology, and a very brilliant and convincing one at that. Recognising this fully and feeling quite incompetent to write such a masterpiece, I have asked several literary friends to write one for me, but they have kindly but firmly declined, stating that it is impossible satisfactorily to apologise for my liberties with Lindley Murray and the Queen's English.

(Kingsley 1897: xix)

Το ζήτημα της κοινωνικής ιεραρχίας περιπλέκει αυτό το ζήτημα: η απολογητική στάση υιοθετείται περισσότερο από γυναίκες συγγραφείς της μεσαίας τάξης. Οι γυναίκες της αριστοκρατίας ταξίδευαν με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και σίγουρα δεν ένιωθαν την ανάγκη να απολογηθούν για τη δράση τους (Turner 2001: 180). Όμως, παρά την κοινωνική της θέση και παρόλο που δεν προόριζε τις επιστολές της για δημοσίευση, ακόμα και η Montagu συλλαμβάνεται να απολογείται για τυχόν υπερβολή στην περιγραφή της ομορφιάς των γυναικών:

I'm afraid you will accuse me of extravagance in this description. I think I have read somewhere that women always speak in rapture when they speak of beauty, but I can't imagine why they should not be allowed to do so. I rather think it a virtue to be able to admire without any mixture of desire or envy

(Montagu, Wharncliffe, Thomas, & Stuart, 1861, p. 318)

Η Turner (2001: 181) παρατηρεί ότι η αποφυγή αντιπαραθέσεων ή δογματικών δηλώσεων είναι άλλη μια αμυντική ρητορική στρατηγική που υιοθετούν οι γυναίκες συγγραφείς. Συνήθως δηλώνουν εξαρχής την έλλειψη αυθεντίας και σιγουριάς, που δεν τους επιτρέπει να ασχοληθούν με «ανδρικά» ζητήματα όπως η οικονομία, η πολιτική και οι στρατιωτικές υποθέσεις. Δίνει ένα παράδειγμα από το έργο της Mary Ann Hanway (1776), η οποία ενώ εκφράζει κάποιες σκέψεις σχετικά με μια εξέγερση Ιακωβιτών στη Σκωτία, αλλάζει γρήγορα θέμα.

But a truce with politics, they ill become a woman's pen and I know not a more ridiculous character than a petticoat pedant, or politician. Nevertheless, being on the spot, which, at that period, set all England in a tremor; I was led irresistibly to these consequent reflections; let this plead my excuse.

(Hanway 1776: 61)

Απολογείται για τα σχόλιά της επικαλούμενη την παρόρμηση που προκάλεσαν τα συναισθήματά της. Εδώ η γυναικεία ευαισθησία εργαλειοποιείται από την ίδια τη συγγραφέα για να αιτιολογήσει μια διστακτική προσέγγιση στο πεδίο του πατριωτικού λόγου (Turner

2001: 183, 184). Αντιστρέφει το επιχείρημα της ευαίσθητης, ευάλωτης γυναικείας φύσης της προκειμένου να δημιουργήσει έναν μικρό διαλεκτικό χώρο για την άποψή της.

Και η Kingsley αναφέρεται στο πόσο δυσκολεύτηκε να ταξινομήσει τις διάφορες πληροφορίες που συνέλεγε στην πορεία του ταξιδιού της. Ίσως το κάνει για να δηλώσει έμμεσα ότι, πέρα από τα συμβατικά θέματα μαγειρέματος και νοικοκυριού, ασχολείται και με πιο εξειδικευμένα ζητήματα. Επίσης, μπορεί να είναι μια δήλωση έλλειψης αυθεντίας, όπως θα περίμενε κανείς από μια βικτωριανή γυναίκα.

The state of confusion the mind of a collector like myself gets into on the West Coast is something simply awful, and my notes for a day will contain facts relating to the kraw-kraw, price of onions, size and number of fish caught, cooking recipes, genealogies, oaths (native form of) law cases and market prices &c, &c. And the undertaking of tidying these things up is no small one.

(Kingsley 1897: 73)

Σε άλλο σημείο δηλώνει τον μη επιστημονικό χαρακτήρα του έργου της

[...] although he holds the meanest opinion of my intellect for going to such a place as West Africa for beetles, fishes and fetish, he has given me the greatest assistance in my work [...]

(Kingsley 1897: 8)

Οι γυναίκες εξερευνήτριες διατηρούσαν στα ταξίδια τους τις βικτωριανές ενδυματολογικές παραδόσεις, αφενός για να γνωστοποιήσουν τη βρετανική τους προέλευση και τη θέση ισχύος που απέρρεε από αυτήν, αφετέρου ως ένδειξη συμμόρφωσης με τις συμβάσεις της θηλυκότητας, ακόμα κι όταν βρίσκονταν πολύ μακριά από την πατρίδα. Μιλώντας για τα καπέλα που φορούν στη Σιέρρα Λεόνε, η Kingsley βρίσκει ευκαιρία να πει πως δεν θα μπορούσε να φορέσει στην Αφρική κάτι που θα ντρεπόταν να φορέσει στην πατρίδα.

If I had sufficient strength of mind I would wear one myself, but even if I decorated it with cat-tails, or antelope hair, as is usually done, I do not feel I could face Piccadilly in one; and you have no right to go about Africa in things you would be ashamed to be seen in at home.

(Kingsley 1897: 19)

It is at these times you realise the blessing of a good thick skirt. Had I paid heed to the advice of many people in England, who ought to have known better, and did not do it themselves, and adopted masculine garments, I should have been spiked to the bone, and done for

(Kingsley 1897: 270)

Στη ζωή της η Kingsley επιχείρησε να ισορροπήσει μεταξύ της ζωής στο σπίτι και της επιθυμίας της για αυτονομία και ανεξαρτησία. Στο παρακάτω απόσπασμα σχολιάζει την «πραγματική γυναικεία σφαίρα» και το «ευγενές φύλο», με τρόπο που μόνο ως σαρκαστικές μπορούν να εκληφθούν (Mills 1991: 171). Ωστόσο είναι και μια ευκαιρία να δείξει ότι δεν έχει εκδυθεί του βικτωριανού μανδύα της. Με πολλούς τρόπους η Kingsley παραβαίνει τόσο τις αποικιοκρατικές νόρμες του λόγου όσο και τις νόρμες της θηλυκότητας. Το κείμενό της δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε γυναικείο ούτε αποικιοκρατικό ούτε φεμινιστικό, καθώς φαίνεται να περικλείει τις αντιφάσεις αυτών των λόγων και δεν είναι δυνατόν να δοθεί στο έργο της ένας μόνο χαρακτηρισμός (Mills 1991: 172).

So I confine myself to woman's true sphere, and assist in a humble way by catching the wine and Vichy water bottles, glasses and plates of food which at every performance are jeopardised by the members of the nobler sex starting off with a considerable quantity of the ample table cloth wrapped round their legs.

(Kingsley 1897: 193)

Η Mary Wollstonecraft ήταν μία από τις γυναίκες που ενστερνίστηκε ανοιχτά τις τάσεις χειραφέτησης των γυναικών (Thompson 2011: 181) και αρνήθηκε να περιοριστεί στα «γυναικεία» θέματα της περιγραφής του νοικοκυριού και της μόδας, αναφέροντας περήφανα ότι ένας από τους άνδρες οικοδεσπότες της «μου είπε ευθέως ότι ήμουν μια γυναίκα παρατηρητική, επειδή του έκανα ανδρικές ερωτήσεις» (Leask 2019: 105, Μτφ: KB)

At supper my host told me bluntly that I was a woman of observation, for I asked him men's questions.

(Wollstonecraft 1889: 19)

Ξεφεύγοντας από την αριστοκρατική παράδοση του Grand Tour για να εξερευνήσει τις αναπτυσσόμενες κοινωνίες του Βορρά, η Wollstonecraft επιχείρησε να ισορροπήσει αφηγηματικά τη συστηματοποιημένη ερευνητική προσέγγιση με τη συναισθηματική υποκειμενικότητα (Leask 2019: 105). Ωστόσο ένιωσε την ανάγκη να εκφράσει την αυτογνωσία της με απολογητικό τόνο, που ενίοτε υιοθετεί στα κείμενά της ισορροπώντας μεταξύ της επιθυμίας της να ταξιδέψει και των κοινωνικών προσδοκιών όσον αφορά το καθήκον της ως μητέρα. Έτσι, σε αρκετά σημεία εκφράζει τη δυσκολία να αφήσει την κόρη της για να ταξιδέψει, και συχνά αναγνωρίζει τις συναισθηματικές και σωματικές αδυναμίες της ως γυναίκα ταξιδιώτισσα. Ίσως βέβαια θέλει να περάσει και το μήνυμα ότι το να φεύγει από την οικιακή σφαίρα για να ταξιδέψει δεν σημαίνει αυτονόητα ότι την εγκαταλείπει ή την απαρνιέται.

The sympathy I inspired, thus dropping down from the clouds in a strange land, affected me more than it would have done had not my spirits been harassed by various causes — by much thinking — musing almost to madness— and even by a sort of weak melancholy that hung about my heart at parting with my daughter for the first time. You know that, as a female, I am particularly attached to her; I feel more than a mother's fondness and anxiety when I reflect on the dependent and oppressed state of her sex.

(Wollstonecraft 1889: 56-57)

I was particularly impatient at the last post, as I longed to assure myself that my child was well.

(Wollstonecraft 1889: 138)

Ενώ η Wollstonecraft είχε τοποθετηθεί ανοιχτά για το ζήτημα των δικαιωμάτων των γυναικών και έγραφε σε αυτό το πνεύμα (Pratt 1992: 171), άλλες αντιτάχθηκαν ευθέως στη σύγχρονη αυτή τάση για χειραφέτηση (Thompson 2011: 181). Για παράδειγμα η Mary Kingsley επιδίωξε να διαχωρίσει τη θέση της από το κίνημα της “New Woman” και την ενδυματολογική μεταρρύθμιση της εποχής της, και δεν είχε καν υποστηρίξει την εκστρατεία

για τη διεκδίκηση του δικαιώματος ψήφου των γυναικών (Mills 1991: 104, Thompson 2011: 181).

4.5 Οι επιστολές της Lady Mary Wortley Montagu

Ένα από τα πιο αξιόλογα και πολυδιάστατα παραδείγματα ταξιδιωτικής γραφής είναι οι επιστολές της Lady Mary Wortley Montagu. Αγγλίδα αριστοκράτισσα, η Montagu ταξίδεψε μέσω της Ανατολικής Ευρώπης στην Κωνσταντινούπολη με τον σύζυγό της, ο οποίος είχε διοριστεί πρεσβευτής στην Υψηλή Πύλη, και με τα δύο τους παιδιά (Melman 2002: 111, Thompson 2011: 187). Έζησαν εκεί για δύο χρόνια (1716-1718), στη διάρκεια των οποίων η Lady Mary διέσδυσε στον εξωτικό μυστηριώδη κόσμο της Ανατολής, αποτυπώνοντας τις εμπειρίες της σε επιστολές που έστειλε σε επιφανείς φίλους και σε συγγενείς. Οι επιστολές της δημοσιεύθηκαν το 1763, μετά το θάνατό της, αφού τις είχε επιμεληθεί η ίδια, και αποτελούν ένα από τα σπουδαιότερα τεκμήρια διαπολιτισμικής επαφής μεταξύ της χριστιανικής Ευρώπης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Bassnett 2002: 229).

Παρατηρώντας από κοντά τη ζωή της ανώτερης τάξης της οθωμανικής κοινωνίας υπό το πρίσμα των πεποιθήσεων μιας γνήσιας Βρετανίδας, η Montagu στις επιστολές της σχολιάζει τις θρησκευτικές πρακτικές, τα έθιμα και τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής, εκφράζοντας ενίοτε μια καλυμμένη ή ανοιχτή κριτική στις στερεοτυπικές αντιλήψεις της δυτικής ιμπεριαλιστικής κουλτούρας, ανατρέποντας, και κάποιες φορές αντιστρέφοντάς τις (Desai 1994: 192, Thompson 2011: 194).

Η Lady Mary είχε δύο προνόμια: αφενός ως σύζυγος πρεσβευτή μπορούσε να κινηθεί σε κύκλους με υψηλά αξιώματα και αφετέρου ως γυναίκα είχε τη δυνατότητα να διεισδύσει στα άβυσσους των Οθωμανών γυναικών. Έχοντας μελετήσει σχεδόν όλες τις τότε διαθέσιμες βιβλιογραφικές πηγές σχετικά με την οθωμανική ιστορία και κουλτούρα πριν από το ταξίδι της (Bohls & Duncan 2005: 68), αμφισβήτησε ανοιχτά την ακρίβεια προγενέστερων αναφορών από άνδρες περιηγητές για πράγματα που αποκλείεται να είχαν τη δυνατότητα να δουν.

Your whole letter is full of mistakes from one end to the other. I see you have taken your ideas of Turkey from that worthy author Dumont, who has writ with equal

ignorance and confidence. Tis a particular pleasure to me here to read the voyages to the Levant, which are generally so far removed from truth and so full of absurdities I am very well diverted with them. They never fail to give you an account of the women, which 'tis certain they never saw, and talking very wisely of the genius of men, into whose company they are never admitted, and very often describe mosques which they dare not peep into. The Turks are very proud and will not converse with a stranger they are not assured is considerable in his own country.

LETTER XXXVIII, to Lady __ Belgrade Village, 17 June 1717 (Desai 1994: 104)

Συγκρίνοντας τις πρακτικές της Ανατολής με τη χριστιανική συντηρητική κοινωνία της πατρίδας της, παρατηρεί ότι οι Τούρκοι φέρονται με ανθρωπιά στους σκλάβους τους, αντίθετα με τις φήμες για τη βαναυσότητά τους. Διαπιστώνει ότι οι συνθήκες διαβίωσης των σκλάβων στην Τουρκία είναι καλύτερες από εκείνες των δούλων στον χριστιανικό κόσμο, καθώς τους παρέχονται αγαθά που υπερβαίνουν κατά πολύ την αμοιβή ενός υπηρέτη στη Βρετανία.

I know you'll expect I should say something particular of that of the slaves, and you will imagine me half a Turk when I don't speak of it with the same horror other Christians have done before me, but I cannot forbear applauding the humanity of the Turks to those creatures. They are never ill used and their slavery is in my opinion no worse than servitude all over the world. 'Tis true they have no wages, but they give them yearly clothes to a higher value than our salaries to any ordinary servant. But you'll object men buy women with an eye to evil. In my opinion they are bought and sold as publicly and more infamously in all our Christian great cities.

LETTER XLVI to Lady Bristol, Constantinople, 10 April 1718 (Desai 1994: 130)

Αμφισβητεί ανοιχτά την αντίληψη για τη θέση των γυναικών στην οθωμανική κοινωνία, καταρρίπτοντας τα στερεότυπα της Οθωμανής ως σκλάβας και ερωτικού αντικειμένου. Περιγράφει τις επισκέψεις της στα λουτρά και στο χαρέμι και τη συνάντησή της με τη Σουλτάνα, εστιάζοντας στην πολυτέλεια στην αρχιτεκτονική, τη διακόσμηση, τα ρούχα και τα κοσμήματα των γυναικών. Ωστόσο, η προσέγγισή της δεν είναι επιδερμική. Αναλύει την

εμπειρία της, συγκρίνοντας τις παρατηρήσεις της με το κατεστημένο της βρετανικής κοινωνίας (Thompson 2011: 194).

Στα λουτρά παρατήρησε τις γυναίκες να κάθονται ολόγυμνες και χαλαρές, συζητώντας ελεύθερα και απολαμβάνοντας το ρόφημά τους. Εντυπωσιάστηκε από την ευγένεια και το πόσο φιλελεύθερες και ανοικτές είναι, σχολιάζοντας ότι δεν έχει συναντήσει τέτοια ευγένεια σε καμία από τις αριστοκρατικές αυλές της Ευρώπης. Όπως λέει, δεν υπήρξε ούτε ένα περιφρονητικό γέλακι ή ψίθυρος – συχνό φαινόμενο σε γυναικείες συναθροίσεις στην πατρίδα της.

I was in my travelling habit, which is a riding dress, and certainly appeared very extraordinary to them. Yet there was not one of them that showed the least surprise or impertinent curiosity, but received me with all the obliging civility possible. I know no European court where the ladies would have behaved themselves in so polite a manner to a stranger.

LETTER XXVII To Lady___ Adrianople, 1 April 1717 (Desai 1994: 59-60)

[...] not the least wanton smile or immodest gesture amongst them' or 'those disdainful smiles, and satirical whispers that never fail in our assemblies.

Adrianople, 18 April 1717 (Desai 1994: xxix)

Η Lady Mary επιδεικνύει το χάρισμά της ως ταξιδιώτισσα, ερμηνεύοντας τη στάση των Οθωμανών προς τη δική της κουλτούρα, ίσως με κάποιο ίχνος αυτοσαρκασμού για το ποιες είναι τελικά οι καταπιεσμένες. Ενώ αρχικά την παροτρύνουν να αφαιρέσει κι εκείνη τα ρούχα της, στη θέα του κορσέ της – που ακόμα και η λέξη «stays» γι' αυτό το αξεσουάρ υποδηλώνει τη στασιμότητα στη ζωή της γυναίκας – σταμάτησαν να επιμένουν, «πιστεύοντας μάλλον πως ο μόνος εξουσιοδοτημένος να αφαιρέσει αυτό το πράγμα είναι ο σύζυγός μου». Ίσως όμως να θέλει επιπλέον να τονίσει ότι ακόμα και στα λουτρά διατήρησε τις ενδυματολογικές επιταγές της κουλτούρας της.

The lady that seemed the most considerable amongst them entreated me to sit by her and would fain have undressed me for the bath. I excused myself with some difficulty,

they being however all so earnest in persuading me, I was at last forced to open my shirt, and show them my stays, which satisfied them very well, for I saw they believed I was so locked up in that machine, that it was not in my own power to open it, which contrivance they attributed to my husband.

LETTER XXVII To Lady___ Adrianople, 1 April 1717 (Desai 1994: 59-60)

Η Lady Mary παρομοιάζει τα οθωμανικά λουτρά με ένα καφενείο για γυναίκες, όπου κυκλοφορούν τα νέα, δημιουργούνται τα σκάνδαλα και οι συμμαχίες. Χρησιμοποιώντας την αντιστοιχία με το βρετανικό coffee house, έναν δημόσιο χώρο συνάθροισης για άνδρες στη Βρετανία, τονίζει την έλλειψη κάτι ανάλογου για τις γυναίκες. Αυτή η σύγκριση θα μπορούσε να θεωρηθεί τολμηρή για την εποχή, υπονοώντας ότι η πολιτισμένη Βρετανία υστερεί σε σχέση με τη φαινομενικά καταπιεστική και οπισθοδρομική οθωμανική κοινωνία (Desai 1994: 29, 59).

In short, 'tis the women's coffee house, where all the news of the town is told, scandal invented etc.

LETTER XXVII To Lady Adrianople, 1 April 1717 (Desai 1994: 59-60)

Σε ένα από τα γράμματά της προς την αδερφή της αναφέρεται στο παράδοξο της ελευθερίας που χαρίζει στις γυναίκες ο φερετζές, αντιστρέφοντας την εδραιωμένη πεποίθηση των δυτικών ότι πρόκειται για το κατεξοχήν σύμβολο οπισθοδρόμησης και καταπίεσης των γυναικών.

Tis very easy to see they have more liberty than we have, no woman, [...] their shapes are also wholly concealed by a thing they call a ferace which no woman of any sort appears without. [...]. You may guess then how effectually this disguises them, that there is no distinguishing the great lady from her slave and 'tis impossible for the most jealous husband to know his wife when he meets her, and no man dare either touch or follow a woman in the street. This perpetual masquerade gives them entire liberty of following their inclinations without danger of discovery.

LETTER XXX To Lady Mar, Adrianople, 1 April 1717 (Desai 1994: 71-73)

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σύμφωνα με θρησκευτικούς κανόνες, οι χήρες έπρεπε να ξαναπαντρευτούν. Η σύγκριση με τη χριστιανική αντίληψη για την αγνότητα των χηρών αφήνεται στην κρίση του αναγνώστη.

As to their morality or good conduct, I can say, like Harlequin, that 'tis just as 'tis with you,' and the Turkish ladies don't commit one sin the less for not being Christians. [...]

LETTER XXX To Lady Mar Adrianople, 1 April 1717 (Desai 1994: 71-73)

Σε αντίθεση με τη Βρετανία, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ο άνδρας προσέφερε προίκα στη νύφη και οι γυναίκες είχαν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Καταρρίπτοντας τα στερεότυπα για την Ανατολή, η Montagu καταλήγει ότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι γυναίκες είχαν μεγαλύτερη ελευθερία.

People in my way are sold like slaves; and I cannot tell what price my master will put on me.

To Whortley, November 1710, 1:66 (Desai 1994: 12)

[...] Upon the whole, I look upon the Turkish women as the only free people in the empire. [...] They are queens of their slaves [...]. 'Tis true, their law permits them four wives, but there is no instance of a man of quality that makes use of this liberty, or of a woman of rank that would suffer it.

LETTER XXX To Lady Mar Adrianople, 1 April 1717 (Desai 1994: 71-73)

Αυτού του είδους οι συγκρίσεις, όπως και οι αντιθέσεις που εντόπισε η Montagu, ήταν συχνά η αφορμή για προβληματισμό όσον αφορά τα ιμπεριαλιστικά στερεότυπα και την αντίληψη ανωτερότητας του δυτικού πολιτισμού (Thompson 2011: 194). Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι, ακριβώς επειδή η Montagu κινήθηκε στους ανώτερους κύκλους της οθωμανικής κοινωνίας, η εικόνα που δίνει αφορά τους πιο προνομιούχους εκπροσώπους της και ενδεχομένως δεν αντικατοπτρίζει πλήρως την πολυπλοκότητά της. Αξίζει τέλος να αναφερθεί ότι κατέγραψε την πολύτιμη πρακτική που εφάρμοζαν οι Τούρκοι γιατροί για την ανοσοποίηση του πληθυσμού κατά της ευλογιάς, την οποία εφάρμοσε στα παιδιά της και

φρόντισε με ζήλο να διαδώσει και να καθιερώσει στην Αγγλία όπου ήταν μέχρι τότε άγνωστη (Desai 1994: 19).

Η αφήγηση της Montagu κινείται γύρω από τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ, Βρετανίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Melman 2002: 111). Περιγράφοντας τη μυστικιστική Ανατολή στις επιστολές της αποτυπώνει την υψηλή αισθητική, το μυστήριο, τα έθιμα, τη γυναικεία χειραφέτηση, ενώ ταυτόχρονα επικρίνει ανοιχτά την έλλειψη δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, ελεύθερης έκφρασης και την αυτονομία που πιστεύει ότι θα έπρεπε να έχουν οι Βρετανίδες.

Εκπαιδευμένη από τη γέννησή της να προσπαθεί να εκπληρώσει ένα άπιαστο ιδεώδες υπακοής και εγκράτειας, αφοσίωσης στη θρησκεία και σεβασμού της κοινωνικής ιεραρχίας, η βικτωριανή γυναίκα αναζήτησε και βρήκε συναισθηματική και πνευματική διέξοδο στα ταξίδια εκτός συνόρων, που της έδωσαν μια ελευθερία κινήσεων αδιανόητη στην πατρίδα της (Middleton 1965: 4). Η μελέτη της ταξιδιωτικής γραφής των γυναικών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τρία βασικά θέματα: τη σημασία των ταξιδιών και των ταξιδιωτικών αφηγήσεων, τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των αυτοκρατορικών αναπαραστάσεων, και τον τρόπο με τον οποίο τόσο η ταξιδιωτική γραφή όσο και οι αυτοκρατορικές αναπαραστάσεις διαφοροποιήθηκαν από τις έμφυλες κατασκευές (Blunt 1992: 172). Η Mills (1991: 3) διαπιστώνει πως οι γυναίκες συγγραφείς, στην προσπάθειά τους να συμβιβάσουν στα κείμενά τους τους αντικρουόμενους λόγους του ιμπεριαλισμού και της θηλυκότητας – κανέναν από τους οποίους δεν μπορούσαν να υιοθετήσουν απολύτως – χάραξαν νέες διαλεκτικές πορείες, αποκαλύπτοντας πόσο σαθρά είναι τα θεμέλια και των δύο (Mills 1991: 3, Turner 2001: 14).

Η εποχή μεταξύ 18^{ου} και αρχών 20^{ού} αιώνα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αμιγώς ως περίοδος απόλυτης υποταγής των γυναικών, καθώς τότε αναδύθηκαν οι πρώτες εκφράσεις του φεμινισμού, που έφεραν σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική δομή (όπως η αμειβόμενη εργασία, τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και το δικαίωμα στην εκπαίδευση) και ανέδειξαν τη συλλογική δύναμη των γυναικών εντός της κοινωνικής και πολιτικής σφαίρας. Ήταν μια περίοδος κατά την οποία άλλαξε η ζωή των γυναικών, ή, για την ακρίβεια, άλλαξε η αντίληψη για τη ζωή των γυναικών. Την εποχή αυτή δημιουργήθηκαν και ωρίμασαν οι συνθήκες προκειμένου η γυναίκα να αναγνωριστεί ως υπήκοος, ως αυτόνομο άτομο με

συμμετοχή στη δημόσια ζωή και, εντέλει, ως πολίτης της αυτοκρατορίας (Fraisie 1993: 1). Μέσα από την αντίφαση μεταξύ θηλυκού και αποικιοκρατικού λόγου, οι γυναίκες κλήθηκαν να παρουσιάσουν έναν εαυτό που βρισκόταν ταυτόχρονα σε σύγκρουση και σε συμμόρφωση τόσο με τον πατριαρχικό όσο και με τον αυτοκρατορικό λόγο (Mills 1991: 105).

4.6 Γυναίκες ταξιδιωτικές συγγραφείς και το Πανοπτικό του Bentham

In those days--the last of Queen Victoria--every house had its Angel. And when I came to write I encountered her with the very first words. The shadow of her wings fell on my page; [...] she made as if to guide my pen. [...] I turned upon her and caught her by the throat. I did my best to kill her. My excuse, if I were to be had up in a court of law, would be that I acted in self-defence. Had I not killed her she would have killed me. She would have plucked the heart out of my writing. [...] She died hard. Her fictitious nature was of great assistance to her. It is far harder to kill a phantom than a reality. [...] it was an experience that was bound to befall all women writers at that time. Killing the Angel in the House was part of the occupation of a woman writer.

(Woolf 1931 (2008): 142)

Αυτό το απόσπασμα από μια ομιλία της Virginia Woolf (1931) περιγράφει εύστοχα τη διαδικασία εσωτερίκευσης της επιτήρησης και του ελέγχου, όπως την ανέλυσε ο Michel Foucault βασισμένος στο αρχιτεκτονικό πρότυπο του Πανοπτικού. Στο έργο του *Επιτήρηση και Τιμωρία* (*Surveiller et Punir*, 1975: 197-229) ο Γάλλος φιλόσοφος αναλύει την αρχιτεκτονική σύλληψη του Άγγλου θεωρητικού Jeremy Bentham, την οποία θεωρεί υποδειγματικό μέσο επιτήρησης και ελέγχου (Mills 1991: 205).

Το Πανοπτικό (Bentham 1787) είναι ένας τύπος αρχιτεκτονικού σχεδιασμού που επινοήθηκε κυρίως για σωφρονιστικά καταστήματα και επέτρεπε την ταυτόχρονη επιτήρηση πολλών ατόμων από ένα άτομο. Βασιζόταν στην ιδέα ενός κυκλικού κτιρίου με έναν πύργο στο κέντρο του. Εκεί βρίσκεται ο επιτηρητής, ο οποίος μπορεί να παρακολουθεί όλους τους κρατούμενους στα κελιά τους περιμετρικά του πύργου, χωρίς όμως εκείνοι να μπορούν να δουν πότε παρακολουθούνται, δημιουργώντας έτσι μια αίσθηση διαρκούς επιτήρησης μέσω

της οποίας ο Foucault λέει ότι επιτυγχάνεται η αυτοπειθαρχία. Ο όρος Πανοπτικό ετυμολογικά αναδεικνύει την ιδέα της καθολικής επιτήρησης και σωφρονισμού που προκύπτει από τον σχεδιασμό του (Mills 1991: 205, Foucault 1975: 201, 203). Το σωφρονιστικό κατάστημα της Κέρκυρας είναι ένα δείγμα Πανοπτικού, βασισμένο στην αρχιτεκτονική επινόηση του Bentham.

Ενώ η φυλακή στο πρότυπο του Πανοπτικού προέβλεπε τη θωράκιση της κατασκευής με εξελιγμένα μέσα δόμησης, η ανάλυση του Foucault για τον πανοπτισμό επικεντρώνεται στην εσωτερική αίσθηση της επιτήρησης (Quaireau 2022: 1). Ο κρατούμενος, αν και έχει οπτική επαφή με το σημείο από όπου επιτηρείται, δεν είναι σε θέση να ξέρει αν και ποια στιγμή πραγματικά συμβαίνει αυτό. Το γεγονός όμως ότι γνωρίζει πως ανά πάσα στιγμή μπορεί να παρακολουθείται, γίνεται πηγή της ίδιας του της καθυπόταξης, με αποτέλεσμα να εσωτερικεύει τους καταναγκασμούς της εξουσίας και να τους επιβάλλει αυθόρμητα στον ίδιο του τον εαυτό (Foucault 1989: 268).

The apparent omnipresence of the inspector

(Bentham 1787, Letter VI, Advantages of the plan)

[...] the persons to be inspected should always feel themselves as if under inspection, at least as standing a great chance of being.

(Bentham 1787, Letter V, Essential points of the plan)

[...] the greater chance there is, of a given person's being at a given time actually under inspection, the more strong will be the persuasion - the more *intense*, if I may say so, the *feeling*, he has of his being so [...] at every instant, seeing reason to believe as much, and not being able to satisfy himself to the contrary, he should *conceive* himself to be so.

(Bentham 1787, Letter I, Idea of the inspection principle)

Ο Foucault χρησιμοποίησε το Πανοπτικό ως μεταφορά για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονες κοινωνίες χρησιμοποιούν τις δομές εξουσίας προκειμένου να ελέγχουν και να πειθαρχούν τους πολίτες. Ο πανοπτισμός είναι το «μάτι της εξουσίας» του πύργου-φρουρού, από όπου οι δεσμοφύλακες είναι δυνητικά πάντοτε σε θέση να παρακολουθούν

κάθε κίνηση των κρατουμένων, και η εφαρμογή του θα μπορούσε να επεκταθεί σε οποιοδήποτε θεσμικό πλαίσιο, πεδίο σχέσεων, ή όπου αλλού επιβάλλεται η άσκηση επιτήρησης και ελέγχου (Hollinshead 1999: 13-14). Χαρακτηριστικά παραδείγματα πανοπτισμού στις σύγχρονες κοινωνίες είναι οι κάμερες διαχείρισης κυκλοφορίας και τα κλειστά κυκλώματα παρακολούθησης σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους, τα οποία λειτουργούν σαν ένα καθολικό ψηφιακό Πανοπτικό, αποσκοπώντας στην αποτροπή της παραβατικότητας και τη συμμόρφωση απλά και μόνο μέσω της ύπαρξής τους.

Η αποτελεσματικότητα του Πανοπτικού έγκειται στην επιβολή μιας μόνιμης και συνειδητής κατάστασης ορατότητας, η οποία εξασφαλίζει την αυτόματη λειτουργία της εξουσίας και καθιστά μόνιμη την αίσθηση της επιτήρησης, ακόμα και αν αυτή δεν είναι συνεχής. Η τελειότητα της επιτήρησης συνίσταται ακριβώς στο ότι τείνει να καθιστά περιττή την επιτήρηση. Ο κρατούμενος – και κατ' επέκταση κάθε επιτηρούμενος – υφίσταται μια μορφή εξουσίας της οποίας φορέας γίνεται ο ίδιος, εφόσον γνωρίζει ότι ανά πάσα στιγμή παρακολουθείται (Foucault 1989: 166).

Η ταξιδιωτική γραφή δίνει μια ενδιαφέρουσα διάσταση στο θέμα, αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο ο πανοπτισμός λειτουργεί μέσω της εσωτερίκευσης της επιτήρησης. Όπως ο κρατούμενος συμπεριφέρεται σαν να βρίσκεται υπό διαρκή παρακολούθηση, έτσι και η ταξιδιώτισσα, γνωρίζοντας ότι απευθύνεται στο μητροπολιτικό αναγνωστικό κοινό, είχε επίγνωση ότι εκθέτει τον εαυτό της στη διερευνητική και επικριτική ματιά της κοινωνίας (Quaireau 2022: 2, 5). Αυτή η επίγνωση επηρέαζε τόσο τον τρόπο συμπεριφοράς των γυναικών στα μέρη που επισκέπτονταν όσο και τον τρόπο γραφής τους γι' αυτά, όπως φαίνεται από τη χρήση απολογητικών προλόγων και τη συχνή αναφορά στην τήρηση των κοινωνικών συμβάσεων. Ως αποτέλεσμα, οι γυναίκες χρησιμοποιούσαν ρητορικές στρατηγικές και προσάρμοζαν αναλόγως τις αφηγήσεις τους έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις προσδοκίες της πανταχού παρούσας κοινωνίας, ακόμη και όταν βρίσκονταν χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά (Quaireau 2022: 4)

Ως υπήκοοι της αυτοκρατορίας, οι γυναίκες ταξιδιώτισσες μπορούσαν να παρατηρούν τους ιθαγενείς πληθυσμούς των αποικιών και να γράφουν γι' αυτούς από θέση ισχύος. Ως γυναίκες, ωστόσο, παρέμεναν θεμελιωδώς υποταγμένες στο επικριτικό βλέμμα της ανδροκρατούμενης, πατριαρχικής μητρόπολης. Η πολυπλοκότητα της θέσης τους στην ξένη

χώρα, ως «παρατηρήτριες υπό επιτήρηση» (watchers being watched), θυμίζει το σχέδιο του Bentham, στο οποίο ο κρατούμενος μπορεί να δει τον πύργο από όπου επιτηρείται (Quaireau 2022: 1). Με τη δημοσίευση των γραπτών τους υπέβαλαν τους εαυτούς τους στην κρίση των αναγνωστών και κατ' επέκταση της κοινωνίας. Οι αφηγήσεις τους που αποκάλυπταν – και ενδεχομένως εξέθεταν – την προσωπική τους ζωή λειτούργησαν ως πεδίο συμμόρφωσης με το κοινωνικό κατεστημένο και ταυτόχρονα ως μέσο έκφρασης της σύγκρουσής τους με αυτό (Quaireau 2022: 2).

Μελετώντας την επινόηση του Bentham, προκύπτει ότι τόσο οι κρατούμενοι όσο και οι φύλακες, επιστάτες, βοηθητικοί υπάλληλοι κ.λπ. βρίσκονται υπό συνθήκες συνεχούς επιτήρησης. Κατά συνέπεια, το πεδίο επίδρασης των διαλεκτικών πιέσεων που καθόριζαν την ταξιδιωτική γραφή δεν περιοριζόταν μόνο στις (ή/και στους) συγγραφείς αλλά εκτεινόταν και στους «φύλακες», δηλαδή τους αποδέκτες των κειμένων – εκδότες, αναγνώστες, κριτικούς – καθώς κι εκείνοι εξίσου είχαν εσωτερικοποιήσει το βλέμμα του πανταχού παρόντος «δεσμοφύλακα».

[...] the *under* keepers or inspectors, the servants and subordinates of every kind, will be under the same irresistible controul with respect to the *head* keeper or inspector, as the prisoners or other persons to be governed are with respect to *them*

(Bentham 1787, Letter VI, Advantages of the plan)

Υπό το πρίσμα του πανοπτισμού, γίνεται πιο ξεκάθαρο ότι οι αφηγήσεις των ταξιδιωτικών κειμένων των γυναικών έχουν κοινά στοιχεία όχι λόγω εγγενών ομοιοτήτων μεταξύ των συγγραφέων, στη βάση μιας ιδεολογίας βιολογικού ντετερμινισμού (Mills 1991: 30), αλλά επειδή η συγγραφική παραγωγή από γυναίκες διέπεται από τις ίδιες νόρμες και προσδοκίες, και οι συγγραφείς υπόκεινται στους ίδιους διαλεκτικούς περιορισμούς που είχαν ήδη εσωτερικεύσει πριν ταξιδέψουν και πριν γράψουν (Mills 1991: 98).

5 Επίλογος

Η ταξιδιωτική λογοτεχνία είναι ένα ευρύ και διαρκώς μεταβαλλόμενο είδος, με πολύπλοκη ιστορία που δεν έχει ακόμα μελετηθεί πλήρως (Hulme & Youngs 2002: 10). Εξελίχθηκε σε

ένα ιδιαίτερα δημοφιλές πεδίο μελέτης, καθώς άγγιξε ζητήματα που απασχόλησαν την ανθρωπότητα στην πορεία της ιστορίας της και καθόρισαν τη διαμόρφωση του κόσμου: ζητήματα ηγεμονίας, αποικιοκρατίας, διαπολιτισμικότητας, εξουσίας, φυλών και φύλων, ταυτότητας και ετερότητας. Τα ζητήματα αυτά, πολλά από τα οποία εξακολουθούν να προβληματίζουν τον σύγχρονο άνθρωπο, δεν εντάσσονται σε ένα μεμονωμένο πλαίσιο, αλλά εμπίπτουν σε διαφορετικά ακαδημαϊκά πεδία, κάτι που επιβεβαιώνει τη σπουδαιότητα του ταξιδιού και της κειμενικής του αποτύπωσης (Hulme & Youngs 2002: 9). Πέρα από τον τομέα της λογοτεχνίας και τις σπουδές φύλου, οι τρεις άλλοι κλάδοι που έχουν ασχοληθεί περισσότερο με την ταξιδιωτική γραφή είναι η ανθρωπολογία, η ιστορία και η γεωγραφία, ενώ και οι κοινωνιολόγοι έχουν επεκτείνει τη μελέτη στο πεδίο του τουρισμού και των μετακινήσεων πληθυσμών. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί και η σχέση της ταξιδιωτικής γραφής με τη μετάφραση, όχι μόνο μεταξύ κειμένων, μεταδίδοντας την ιδεολογική τους επίδραση σε αλλόγλωσσους πολιτισμούς, αλλά και ως διαπολιτισμική πράξη (Hulme & Youngs: 2002 9).

Η παρατήρηση, η αποτύπωση, η ερμηνεία του κόσμου και της εξέλιξής του στον χρόνο έγινε μέσα από τις αφηγήσεις περιηγητών που ταξίδεψαν σε ξένα μέρη ως νομάδες, εξερευνητές, κατακτητές, σκλάβοι, προσκυνητές, πρεσβευτές, έμποροι, τουρίστες, λόγιοι, καλλιτέχνες (Campbell, 2002: 261). Είτε για λόγους επιβίωσης, βιοπορισμού, αναψυχής ή εσωτερικής αναζήτησης, η μετακίνηση σε ξένους τόπους ήταν ανέκαθεν ένα μέσο για την εκπλήρωση ενδόμυχων επιδιώξεων, πνευματικών ή υλικών. Ο ταξιδιώτης και το αναγνωστικό του κοινό μοιράζονται το ίδιο πάθος για περιπέτεια και εξερεύνηση, την ίδια επιθυμία για φυγή από το οικείο, για προσέγγιση και σύγκριση με το άγνωστο και διαφορετικό (Παριανού 2023: 3). Επομένως, κοινό σημείο αναφοράς, τόσο για τον ταξιδιώτη που διηγείται την εμπειρία του όσο και για τον αναγνώστη, αποτελεί το γόνιμο πεδίο της ετερότητας. Εξερευνώντας το «αλλού», έχουν αμφότεροι την ευκαιρία να το συγκρίνουν με το «εδώ» και γνωρίζοντας τους «άλλους» να επαναπροσδιορίσουν το «εμείς».

Η μελέτη αυτή επιχείρησε να αναδείξει τον πολυδιάστατο ρόλο της ταξιδιωτικής αφήγησης ως ιδεολογικά φορτισμένου κειμενικού είδους. Μέσα από συγκριτική εξέταση έργων μελετητών της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας και κριτική ανάλυση επιλεγμένων αποσπασμάτων από πρωτότυπα ταξιδιωτικά κείμενα της Βρετανικής ταξιδιωτικής λογοτεχνίας (17^ο-

19^{ου} αι.), αναδείχθηκαν ορισμένοι τρόποι με τους οποίους οι ταξιδιωτικές αφηγήσεις αντικατοπτρίζουν και διαμορφώνουν ιδεολογίες που σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα, την ετερότητα, τις σχέσεις κυριαρχίας και τις έμφυλες αναπαραστάσεις.

Συνοψίζοντας τα κύρια ευρήματα της ανάλυσης, διαπιστώνεται ότι η ταξιδιωτική λογοτεχνία ως γόνιμο πεδίο διερεύνησης της ταυτότητας και της ετερότητας, αποτυπώνει τις πολύπλοκες σχέσεις κυριαρχίας και το ιδεολογικό υπόβαθρο που συνοδεύουν την ταξιδιωτική πρακτική και καταγραφή. Εξελίχθηκε και ωρίμασε μέσα από τις γεω-ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες κάθε εποχής, καταδεικνύοντας πώς η διαπολιτισμική αντίληψη και οι κυρίαρχες ιδεολογίες διαμόρφωσαν διαχρονικά την αφηγηματική προσέγγιση του ταξιδιού και διαμορφώθηκαν από αυτήν.

Έτσι, στις πρώιμες μορφές της, όπως οι προσκυνηματικές καταγραφές του Μεσαίωνα, οι αφηγήσεις είναι απρόσωπες και εστιάζουν στην πνευματική διάσταση του ταξιδιού. Το ταξιδιωτικό βίωμα αποτυπωνόταν μέσα από θρησκευτική προσήλωση και την απουσία συναισθημάτων ή ενδιαφέροντος για το φυσικό τοπίο και τους άλλους πολιτισμούς. Η πίστη του προσκυνητή συνυπάρχει και συγκρούεται με πιο κοσμικά κίνητρα, όπως η επιθυμία για περιπλάνηση ή για απόδραση, ενώ σε πρακτικό επίπεδο καταγράφεται ό,τι θα χρειαστεί να γνωρίζουν οι επόμενοι. Ωστόσο, στοιχεία από την αφήγηση της Αιθερίας αποκαλύπτουν ότι αρχίζει να διαφαίνεται η αντίληψη της ύπαρξης και της ταυτότητας.

Καθώς η Δύση επεκτεινόταν γεωγραφικά, ιδιαίτερα από τον 16^ο αιώνα και μετά, η ταξιδιωτική εμπειρία εξελίχθηκε σε θεμελιώδη συνιστώσα για τη συγκρότηση της ταυτότητας, καθώς η επαφή με διαφορετικές κουλτούρες θεωρήθηκε καθοριστική για την πνευματική πρόοδο και την αυτοβελτίωση. Ωστόσο οι υπερβολές της πρακτικής του Grand Tour έθεσαν υπό αμφισβήτηση τη χρησιμότητά της, καθώς άρχισε να επικρατεί η άποψη ότι η επαφή με την ετερότητα και η υιοθέτηση στοιχείων από ξένες κουλτούρες διαβρώνουν την εθνική ταυτότητα.

Την περίοδο της εξάπλωσης της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, τα ταξίδια και η ταξιδιωτική γραφή άρχισαν να ενσωματώνουν τα στοιχεία της εξερεύνησης και της κατάκτησης, με την έννοια της ετερότητας να αποκτά φυλετική και πολιτισμική διάσταση. Η επέκταση των κτήσεων διαμόρφωσε την αντίληψη για τον Άλλον, και η ετερότητα στην ταξιδιωτική γραφή αποτυπωνόταν μέσα από το πρίσμα πολιτισμικής υπεροχής, με τους μη δυτικούς λαούς να

θεωρούνται εξωτικοί, πρωτόγονοι ή κατώτεροι. Η υποκειμενικότητα του περιηγητή και η εθνοκεντρική προσέγγιση που συνήθως υιοθετούσε, επηρέασαν τη μορφή και το περιεχόμενο των κειμένων του. Οι ταξιδιωτικές αφηγήσεις συχνά αναπαρήγαγαν αυτές τις αντιλήψεις, κανονικοποιώντας τη δυτική ηγεμονία και παρουσιάζοντας τον Άλλον ως αντικείμενο παρατήρησης ή εκμετάλλευσης, σύμφωνα με την έννοια του οριενταλισμού που διατύπωσε ο Said. Παράλληλα, το αναγνωστικό κοινό αναζητά τη σύγκριση προκειμένου να αυτοπροσδιοριστεί σε σχέση με τον Άλλον, καθιστώντας έτσι την ταυτότητα αντιληπτή μέσα από την αντιπαραβολή με την ετερότητα. Αυτή η οπτική συνέβαλε στη διαμόρφωση ιδεολογιών περί φυλετικής και πολιτισμικής υπεροχής, επιδρώντας καταλυτικά στη δυτική κοσμοθεωρία.

Οι γυναίκες ταξιδιωτικές συγγραφείς, παρά τις προκλήσεις που αντιμετώπισαν, εισήγαγαν νέα διάσταση στην αποτύπωση της έμφυλης ταυτότητας, αναδεικνύοντας τις διαλεκτικές πιέσεις που ασκούσαν στη γυναικεία γραφή, και ενίοτε τη σύγκρουσή της με τις ανδροκρατούμενες αφηγήσεις της εποχής. Καθώς άρχισαν να εδραιώνουν την παρουσία τους ως ταξιδιώτισσες και ως συγγραφείς, συχνά αναγκάζονταν να ισορροπήσουν μεταξύ των διαλεκτικών περιορισμών που επέβαλαν οι κοινωνικές συμβάσεις περί φύλου και της προσωπικής τους επιθυμίας για αυτοδιάθεση. Ως αποτέλεσμα, οι αφηγήσεις τους αποτυπώνουν μια σύγκρουση μεταξύ της έκφρασης της ταυτότητάς τους και των κοινωνικών προσδοκιών, προσαρμόζοντας τη ρητορική τους έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της πατριαρχικής κοινωνίας, ακόμη και όταν βρίσκονταν χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά.

Η μελέτη της ταξιδιωτικής γραφής της βικτωριανής εποχής ανέδειξε και την πολύπλοκη θέση των γυναικών στο ανδροκρατούμενο αποικιοκρατικό πλαίσιο. Αν και η ιδιότητα της ταξιδιώτισσας και της συγγραφέως αμφισβητούσε εξ ορισμού τον διαχωρισμό των έμφυλων ρόλων, οι αφηγήσεις τους συχνά ενσωμάτωναν τους διαλεκτικούς περιορισμούς που προέκυπταν από αυτόν τον διαχωρισμό. Έτσι ορισμένες δίνουν έμφαση στην ευπρέπεια και στην υιοθέτηση των έμφυλων προτύπων, με στόχο να αποδείξουν ότι μπορούν να ταξιδεύουν και να γράφουν με την ίδια σοβαρότητα και επιστημονική εγκυρότητα όπως οι άνδρες, σεβόμενες παράλληλα τις παραδοσιακές αξίες. Μια άλλη ερμηνεία είναι ότι, γνωρίζοντας πως εκθέτουν τη γραφή τους στην επικριτική ματιά της ανδροκρατούμενης

κοινωνίας τους, προσάρμοζαν αναλόγως τη ρητορική τους, συχνά με απολογητική διάθεση ή προεξοφλώντας την έλλειψη αυθεντίας. Ως πολίτες της Αυτοκρατορίας, είχαν τη δυνατότητα να παρατηρούν τον Άλλον, αλλά οι ίδιες παρέμεναν υπό το βλέμμα της «αρρενωπής» μητρόπολης. Η επίγνωση της συνεχούς επιτήρησης, η οποία λειτουργούσε ως διαδικασία εσωτερίκευσης στη λογική του πανοπτισμού του Foucault, επηρέασε τόσο τη συγγραφή όσο και την ανάγνωση των κειμένων τους, καθιστώντας τες «παρατηρήτριες υπό επιτήρηση».

Όπως όλοι οι τόποι και οι άνθρωποι που περιγράφει, η ταξιδιωτική γραφή επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες, καθεμία από τις οποίες αντανακλά τη μοναδική οπτική του ταξιδιώτη-συγγραφέα και του αναγνώστη του. Ακριβώς όπως τα μέσα και οι συνθήκες υπό τις οποίες ο άνθρωπος ταξιδεύει μεταβάλλονται διαρκώς, έτσι και η ταξιδιωτική γραφή θα συνεχίσει να εξελίσσεται. Είναι εύλογο ότι η μελλοντική μορφή αυτού του ρευστού είδους είναι αδύνατο να προβλεφθεί με σιγουριά, εκτός από το ότι όσο υπάρχει ζωή, θα υπάρχουν ταξίδια και γραφή (Das & Youngs 2019: 15-16).

.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Adams, P. G. (1983). Travel literature and the evolution of the novel [Travel literature and the evolution of the novel : Adams, Percy G : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Addison, J. (1767) Remarks on Several Parts of Italy, etc. in the Years 1701, 1702, 1703 (1767 London, Printed for J. and R. Tonson) [Remarks on several parts of Italy, &c. in the years 1701, 1702, 1703 : Addison, Joseph, 1672-1719 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Aldrich, R. (2019). Gender and Travel Writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 520-534). Cambridge: Cambridge University Press.
- Andrews, J. (1785). A comparative view of the French and English nations, in their manners, politics, and literature. London [A comparative view of the French and English nations, in their manners, politics, and literature. By John Andrews, ... 1785 : Andrews, John : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Apuleius (1998). *The golden ass or metamorphoses* (E. J. Kenney, Trans.). Penguin Books. (Original work published 2nd century) [The Golden Ass \(Penguin Classics\) \(archive.org\)](#)
- Bassnett, S. (1999): Travel writing within British studies, *Studies in Travel Writing*, 3:1, 1-16 <http://dx.doi.org/10.1080/13645145.1999.9634884>
- Bassnett, S. (2002). Travel writing and gender. In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (Cambridge Companions to Literature, pp. 225-241). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CCOL052178140X.014
- Beckford, W.T. (1783). Dreams, waking thoughts, and incidents; in a series of letters, from various parts of Europe. London. [Dreams, waking thoughts, and](#)

[incidents; in a series of letters, from various parts of Europe. 1783 : Beckford, William Thomas. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

Bentham, J., Foucault, M., Barou, J.-P., & Perrot, M. (1977). *Le panoptique. Précédé de L'oeil du pouvoir: entretien avec Michel Foucault / [par Jean-Pierre Barou; Michelle Perrot].* Postface de Michelle Perrot. Belfond.
<https://www.scribd.com/document/139534166/L-Oeil-Du-Pouvoir>

Bentham, J. (1787). *The Panopticon Writings*. Ed. Miran Bozovic (London: Verso, 1995). p. 29-95
https://ics.uci.edu/~djp3/classes/2012_01_INF241/papers/PANOPTICON.pdf

Bird, D. (2012). *Travelling in Different Skins: Gender Identity in European Women's Oriental Travelogues, 1850-1950*.

Bird, D. (2015). Eds. Tompson, C. *The Routledge Companion to Travel Writing*. Routledge Literature Companions.

Blunt, A. M. (1992). *Only a woman. Woman travel writers and imperialism*. The University of British Columbia.

Bohls, E. A., & Duncan, I. (eds.) (2005). *Travel Writing 1700-1830: An Anthology*. Oxford: Oxford University Press.

Boswell, J. (1769). *An Account of Corsica, the Journal of a Tour to That Island; and Memoirs of Pascal Paoli* [An account of Corsica, : the journal of a tour to that island, and memoirs of Pascal Paoli. : Boswell, James, 1740-1795 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

Boswell, J. (1791). *The Life of Samuel Johnson*, London. 2 vols. Oxford University
[The life of Samuel Johnson, LL. D : Boswell, James : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

Boswell, J. (1929). *On the profession of a player*. London: Elkin Mathews & Marrot.

Boswell, J. (1953). *Boswell on the grand tour: Germany and Switzerland 1764*. F. A. Pottle (Eds.). Melbourne: W. Heinemann [Boswell on the grand tour : Germany](#)

[and Switzerland, 1764 : Boswell, James, 1740-1795 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

Boswell, J. (1956). *Boswell on the grand tour: Italy, Corsica and France 1765–1766*. In F. Brady & F. A. Pottle (Eds.). New York: McGraw-Hill. [Boswell on the grand tour: Italy, Corsica, and France, 1765-1766. Edited by Frank Brady and Frederick A. Pottle: Boswell, James, 1740-1795: Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

Boswell, J., & Pottle, F. A. (1950). *Boswell's London journal, 1762-1763 : now first published from the original manuscript*. McGraw-Hill.

Boswell, J. (1991). *Boswell's London Journal, 1762-1763 / edited by Frederick A. Pottle*. Edinburgh University Press.
<https://archive.org/details/39020025956767-inthepalacesoft/page/n505/mode/1up>

Bridges, R. (2002). Exploration and travel outside Europe (1720-1914). In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (pp. 53–69). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.

Burgess, J. S. (2019). Travel Writing and the Ancient World. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 19-32). Cambridge: Cambridge University Press.

Buzard, J. (2002). The Grand Tour and after (1660-1840). In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (Cambridge Companions to Literature, pp. 37-52). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CCOL052178140X.003

Campbell, M. B. (2002). Travel writing and its theory. In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (Cambridge Companions to Literature, pp. 261-278). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CCOL052178140X.016

- Campbell, M. B. (2019). Medieval Travel Writing (1): Peregrinatio and Religious Travel Writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 33-47). Cambridge: Cambridge University Press.
doi:10.1017/9781316556740.003
- Churchill, K. (1980). *Italy and English Literature 1764–1930*. Cambridge University Press, 1980. [Italy and English literature, 1764-1930 : Churchill, Kenneth : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Das, N. (2019). Early Modern Travel Writing (2): English Travel Writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 77-92). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- Das, N., & Youngs, T. (2019). (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Desai, A. (1994). Introduction to The Turkish Embassy Letters, by Lady Mary Wortley Montagu (London: Virago Press, 1994). [The Turkish embassy letters : Montagu, Mary Wortley, Lady, 1689-1762 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- van Dijk, T. A. (Ed.). (1997). *Discourse as social interaction: Discourse studies: A multidisciplinary introduction*, Vol. 2. Sage Publications, Inc.
- van Dijk, T. A. (2007). 18 Critical Discourse Analysis.
- Driver, F. (2001). *Geography Militant: Cultures of Exploration and Empire*. Oxford; Malden, MA.
- Egeria (4th-5th century). *The Pilgrimage of S. Silvia of Aquitania to the Holy Places. (circa 385 A.D)*. Translated by J. H. Bernard. London: Palestine Pilgrims' Text Society, 1896, c1891.
- Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction: Discourse studies: A multidisciplinary introduction*, Vol. 2, pp. 258–284). Sage Publications, Inc.

- Fairclough, N. (2001). Critical Discourse Analysis. *Int. Adv. Eng. Technol.* 7. 452-487.
- Forbes, A. (1887). *Insulinde: Experiences of a naturalist's wife in the Eastern Archipelago*. William Blackwood and Sons.
<https://archive.org/details/Insulinde00Forb/page/274/mode/1up>
- Foucault, M. (1969). *L'Archéologie du savoir*. Gallimard. [Foucault Michel L Archeologie Du Savoir : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Gallimard.
- Fraisse, G., & Perrot, M. (Eds.). (1993). *History of women in the West, Volume IV: Emerging feminism from revolution to world war* (A. Goldhammer, Trans.). The Belknap Press of Harvard University Press.
- Fussell, P. (1987). *The Norton book of travel*. New York: Norton. [The Norton book of travel : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Fussell, P. (1980). *Abroad: British Literary Traveling between the Wars*. Oxford University Press 1982.
- Galt, J. (1813). *Letters From The Levant; Containing Views Of The State Of Society, Manners, Opinions, And Commerce, In Greece, And Several Of The Principal Islands Of The Archipelago*. London
- Geurts, A. P. (2020). Gender, Curiosity, and the Grand Tour: Late-Eighteenth-Century British Travel Writing. *Journeys*, 21(2), 1-23. (Ανάκτηση στις 25 Απριλίου, 2024: <https://doi.org/10.3167/jys.2020.210201>).
- Hammond, A. (2010). Memoirs of conflict: British women travellers in the Balkans. *Studies in Travel Writing*, 14(1), 57–75.
<https://doi.org/10.1080/13645140903465043>
- Hanway, M. A. (1776). *A journey to the highlands of Scotland. with occasional remarks on Dr. Johnson's tour: by a lady*. London: John Fielding and John

Walker II. [A journey to the Highlands of Scotland : with occasional remarks on Dr. Johnson's tour : Hanway, Mary Anne : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

Hollinshead, K. (1999). Surveillance of the worlds of tourism: Foucault and the eye-of-power, *Tourism Management*, Volume 20, Issue 1, 1999, Pages 7-23, ISSN 0261-5177, [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(98\)00090-9](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(98)00090-9).

Hulme, P., & Youngs, T. (2002). Introduction. In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (Cambridge Companions to Literature, pp. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CCOL052178140X.001

Jesse, J. H. (1882). *George Selwyn and His Contemporaries: With Memoirs and Notes*, Volume 2
https://books.google.gr/books?id=PW87AQAAMAAJ&vq=boswell&source=gbs_navlinks_s

Justice, E. (1793). *A Voyage to Russia: Describing the Laws, Manners, and Customs, of that Great Empire, as Govern'd, at this Present, by that Excellent Princess, the Czarina. a Curious Account of the Relicks in the Cathedral of Oviedo* [A voyage to Russia: describing the laws, manners, and customs, of that great empire, as govern'd, at this present, by that excellent princess, the Czarina. ... To which is added, translated from the Spanish, a curious account of the relicks, ... in the cathedral of Oviedo, ... Written and collected by Elizabeth Justice. 1739 : Justice, Elizabeth : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

Kinoshita, S. (2019). Medieval Travel Writing (2): Beyond the Pilgrimage. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 48–61). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781316556740.004

Kingsley, M. H. (1897). *Travels in West Africa, Congo Français, Corisco and Cameroons*. Macmillan and Co., Limited; The Macmillan Company.

- Lawrence, K. R. (1994). *Penelope Voyages: Women and Travel in the British Literary Tradition*. Cornell University Press.
- Lassels, R. (1670). The Voyage of Italy, or a Compleat Journey through Italy. [The voyage of Italy, or, A compleat journey through Italy : in two parts : with the characters of the people, and the description of the chief towns, churches, monasteries, tombs, libraries, pallaces, villa's, gardens, pictures, statues, and antiquities : as also of the interest, government, riches, force, &c. of all the princes : with instructions concerning travel : Lassels, Richard, 1603?-1668 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Leask, N. (2004). Curiosity and the Aesthetics of Travel-Writing, 1770-1840: 'From an Antique Land'. Oxford University Press. <https://archive.org/details/curiosityaesthet0000leas>
- Leask, N. (2019). Eighteenth-Century Travel Writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 93-107). Cambridge: Cambridge University Press.
- Leed, E. J. (1991). The mind of the traveler: From Gilgamesh to global tourism. New York, N.Y: Basic Books. [The mind of the traveler : from Gilgamesh to global tourism : Leed, Eric J : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Lipski, J. (2018). Travel and Identity: An Introduction. In: Lipski, J. (eds) *Travel and Identity: Studies in Literature, Culture and Language*. Second Language Learning and Teaching. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-74021-8_1
- Lisle, D. (2006). *The Global Politics of Contemporary Travel Writing*. Cambridge University Press.
- Locke, J. (1693). Some thoughts concerning education. London: Printed for A. and J. Churchill. [Some thoughts concerning education : Locke, John, 1632-1704 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)

- MacLean, G. (2019). Early Modern Travel Writing (1): Print and Early Modern European Travel Writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 62–76). Cambridge: Cambridge University Press.
- Marsters, K. F. (Ed.). (2000). *Travels in the Interior Districts of Africa* by Mungo Park. Oxford University Press.
- Melman, B. (1992). *Women's Orients: English Women and the Middle East, 1718–1918 Sexuality, Religion and Work*. Palgrave Macmillan, London
- Melman, B. (2002). The Middle East / Arabia: 'the cradle of Islam'. In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (Cambridge Companions to Literature, pp. 105–121). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CCOL052178140X.007
- Montagu, L. M. W. M. (Ed. Lord Wharnccliffe) (1837). *The Letters and Works of Lady Mary Montagu*. Vol. III. London. [The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu : Lady Mary Wortley Montagu : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Montagu, M. W., Wharnccliffe, J. A. S.-W., Thomas, W. M., & Stuart, L. (1861). *The letters and works of Lady Mary Wortley Montagu*. Henry G. Bohn. [The letters and works of Lady Mary Wortley Montagu : Montagu, Mary Wortley, Lady, 1689-1762 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Nugent, T. (1749). *The grand tour*. London: Printed for S. Birt.
- Palmer, Sir T. (1606). *An essay of the Means how to Make Our Travels into Foreign Countries the More Profitable and Honourable (An Essay of the Meanes How to Make Our Trauailes, into Forraine Countries, the More Profitable and Honourable)* (London, Humphrey Lownes, 1606), sig. IA. [An essay of the meanes hovv to make our trauailes, into forraine countries, the more profitable and honourable \(umich.edu\)](#)

- Park, M., & Rennell, J. (1799). *Travels in the Interior Districts of Africa: Performed Under the Direction and Patronage of the African Association, in the Years 1795, 1796, and 1797.* W. Bulmer and Company.
<https://archive.org/details/travelsininterio00park/page/n10/mode/1up>
- Pfeiffer, I. (1853). *Visit to Iceland and the Scandinavian North.* London.
<https://archive.org/details/visittoicelanda01berggoog/page/n15/mode/1up>
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial eyes: travel writing and transculturation.* Routledge.
- Probasco, N. (2014). Cartography as a Tool of Colonization: Sir Humphrey Gilbert's 1583 Voyage to North America*. *Renaissance Quarterly*, 67(2), 425–472.
doi:10.1086/677407
- Probasco, N. (2020). Proving Cartography's Worth: The Maps of Gilbert's Expedition. doi: 10.1007/978-3-030-57258-7_4.
- Quaireau, A-F. (2022). The Trap of Visibility?, *Revue d'études benthamiennes* [En ligne], 22|2022, mis en ligne le 30 juillet 2022, consulté le 30 mai 2024. URL:
<http://journals.openedition.org/etudes-benthamiennes/10015>
DOI:<https://doi.org/10.4000/etudes-benthamiennes.10015>
- Rubiés, J. P. (2002). Travel writing and ethnography. In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (Cambridge Companions to Literature, pp. 242-260). Cambridge: Cambridge University Press.
doi:10.1017/CCOL052178140X.015
- Said, E. W. (1978) (2003). *Orientalism.* Penguin Classics.
- Schick, I. (2013). Self and Other, Here and There. Travel writing and the construction of identity and place. Doi: 10.5771/9783956507076-11.
- Sherman, W. (2002). Stirrings and searchings (1500-1720). In P. Hulme & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (Cambridge Companions to Literature, pp. 17-36). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CCOL052178140X.002

- Stanley, H. M. (1878). *Through the Dark Continent* (Vol. 1 & 2). London.
- Sterne, L. (1768). *A Sentimental Journey through France and Italy*. Leipzig Bernhard Tauchnitz 1861. [A Sentimental Journey : Sterne, Laurence : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- The Gentleman's Magazine, vol. 1: 321, 7 August 1731, 'London Journal' No 628
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015016468319&seq=327>
- The Gentleman's Magazine, vol. 38: 217, May 1768
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015020066547&seq=243>
- Thompson, C. (2011). *Travel Writing* (1st ed.). London. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203816240>
- Thompson, C. (2019). Nineteenth-Century Travel Writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 108-124). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316556740.008
- To the Royal Geographical Society. (1893, June 10). *Punch*, 104(2709), 269. [Punch 1893-06-10: Vol 104 Iss 2709 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#)
- Turner, K. (2001). *British Travel Writers in Europe 1750-1800: Authorship, Gender, and National Identity* (1st ed.). Routledge. (η αναφορά στις σελίδες ακολουθεί την αρίθμηση του ηλεκτρονικού αρχείου).
<https://doi.org/10.4324/9781315209807>
- Walpole, H. (1948). *Horace Walpole's correspondence with Thomas Gray, Richard West and Thomas Ashton*. Ed. by W. S. Lewis, George L. Lam and Charles H. Bennett, vol.13. New Haven Yale University Press, London Oxford University Press. [Horace Walpole's correspondence with Thomas Gray, Richard West and Thomas Ashton : Walpole, Horace, 1717-1797 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#) ή [Yale edition of Walpole's correspondence](#)

Waters, D.W. (1958). *The Art Of Navigation In England In Elizabethan And Early Stuart Times*. London, Hollis And Carter. Instructions to be observed by Thomas Bavin, 1582. (pp. 538- 540) [The Art Of Navigation In England In Elizabethan And Early Stuart Times \(1958\) : Waters David W. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](#).

Wollstonecraft, M. (1889). *Letters written during a short residence in Sweden, Norway, and Denmark*. Cassell.
<https://archive.org/details/letterswrittendu00wolluoft/page/56/mode/2up>

Woolf, V. (1931). Professions for women. *In Selected essays*, (pp.140-145). Eds. David Bradshaw (Oxford World Classics, 2008).
<https://archive.org/details/selectedessays0000wool/page/142/mode/1up>

Ελληνική

Βουλγαράκη, Α. (2016). Οι μαρτυρίες του οδοιπορικού της Αιθερίας για τη σύγχρονη του Ιεροσολυμιτική λατρεία. Μεταπτυχιακή μελέτη υποβληθείσα στο τμήμα ποιμαντικής και κοινωνικής θεολογίας της θεολογικής σχολής του Α.Π.Θ

Καρπούζου, Π. (2016). Όψεις του χώρου και εθνική ταυτότητα σε ελληνικές ταξιδιωτικές αφηγήσεις του 19ου αιώνα, στο: Ελληνικότητα και ετερότητα: πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και ‘εθνικός χαρακτήρας’ στον 19ο αιώνα: πρακτικά συμποσίου / επιμέλεια Άννα Ταμπάκη, Ουρανία Πολυκανδριώτη. [τυπογραφική και φιλολογική επιμέλεια των κειμένων Μικέλα Βλαβιανού και Λίντα Βολτή] Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών: Ίδρυμα Εθνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών (τυπ. Γ. Αργυρόπουλος)

Παριανού, Α. (2023). «Ταξιδεύω, άρα υπάρχω» – ταξιδιωτική λογοτεχνία και κριτική ανάλυση λόγου. *Επτάνησος Πολιτεία. Περιοδικό του Εργαστηρίου Γλώσσας, Ιστορίας και Πολιτισμού του Επτανησιακού Χώρου. Τόμος 1*, 2023
<https://695a8300-6271-43d6-8e7d->

65dd1f410834.filesusr.com/ugd/cd9484_09460f6b36524d44a14207edc1b5446a.pdf

Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη, Μετάφρ.). Εκδόσεις Ράππα.

Φραγκουδάκη, Α. (1987). *Γλώσσα και ιδεολογία*, Αθήνα: Οδυσσέας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Για τα διαγράμματα σε πλήρη ανάλυση, βλ.:

[An essay of the meanes howv to make our trauailes, into forraine countries, the more profitable and honourable | Digital Collections \(folger.edu\)](#)

